



EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

ПОСІБНИК ЗІ СТАТТІ 6

**ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД
(ЦИВІЛЬНА ЧАСТИНА)**

COUNCIL OF EUROPE



CONSEIL DE L'EUROPE

Видавці або організації, які бажають відтворити цю доповідь (або її переклад) в друкованому або електронному вигляді, мають зв'язатися з publishing@echr.coe.int для отримання подальших інструкцій

© Рада Європи/ Європейський Суд з прав людини, 2013

Цей посібник був підготовлений Дослідницьким підрозділом Європейського Суду з прав людини і ні до чого не зобов'язує Суд. Остаточний варіант тексту був опублікований на початку 2013 року. Посилання на прецеденти від 1 травня 2013 року.

Цей посібник доступний для завантаження на www.echr.coe.int (Case-law / Case-law analysis / Case-law guides). Цей переклад опублікований за домовленістю з Радою Європи та Європейським судом з прав людини і є виключною відповідальністю юридичної фірми "ILF" та Української Гельсінської спілки з прав людини.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
I. СФЕРА ЗАСТОСУВАННЯ: ПОНЯТТЯ «ЦИВІЛЬНІ ПРАВА ТА ОБОВ’ЯЗКИ»	5
1. <i>Загальні вимоги до застосування статті 6 § 1</i>	5
(a) ТЕРМІН «СПР»	5
(b) ІСНУВАННЯ СПІРНОГО ПРАВА У НАЦІОНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ	6
(b) «ЦИВІЛЬНИЙ» ХАРАКТЕР ПРАВА	8
(г) ОСОБИСТІ ПРАВА: МАТЕРІАЛЬНА СКЛАДОВА.....	8
2. <i>Поширення на інші види спорів</i>	9
3. <i>Застосування статті 6 до інших процедур, окрім основних</i>	11
4. <i>Питання, що не входять до сфери застосування статті</i>	12
II. ПРАВО НА СУД	14
1. <i>Право на суд і доступ до суду</i>	14
(a) ПРАВО, ЯКЕ Є ПРАКТИЧНИМ ТА ЕФЕКТИВНИМ	14
(b) ОБМЕЖЕННЯ	16
2. <i>Відмова від права</i>	19
(a) ПРИНЦИП.....	19
(b) УМОВИ	19
3. <i>Правова допомога</i>	19
(a) НАДАННЯ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ	19
(b) ЕФЕКТИВНІСТЬ НАДАНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ.....	20
III. ІНСТИТУЦІЙНІ ВИМОГИ	21
1. <i>Поняття «суд»</i>	21
(a) АВТОНОМНЕ ЗНАЧЕННЯ	21
(b) МЕЖІ ЮРИСДИКЦІЇ	22
(b) РОЗГЛЯД СПРАВИ СУДОМ, ЯКИЙ МАЄ ПОВНУ ЮРИСДИКЦІЮ.....	23
(г) ВИКОНАННЯ РІШЕННЯ СУДУ	26
2. <i>Встановлений законом</i>	28
3. <i>Незалежність і безсторонність</i>	29
(a) ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ.....	29
(b) НЕЗАЛЕЖНИЙ СУД.....	30
(b) НЕУПЕРЕДЖЕНИЙ СУД	32
IV. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ВИМОГИ	36
1. <i>Справедливість</i>	36
(a) ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ.....	36
(b) СФЕРИ ЗАСТОСУВАННЯ	38
(b) ЧЕТВЕРТА ІНСТАНЦІЯ.....	38
(г) ЗМАГАЛЬНІ ПРОЦЕДУРИ.....	43
(d) РІВНІСТЬ СТОРІН	46
(e) АДМІНІСТРУВАННЯ ДОКАЗІВ	49
(e) ОБГРУНТУВАННЯ СУДОВОГО РІШЕННЯ	51
2. <i>Публічне слухання</i>	52
(a) СЛУХАННЯ	52
(b) ВИНЕСЕННЯ РІШЕННЯ СУДУ	55
3. <i>Тривалість судових процедур</i>	57
(a) ВИЗНАЧЕННЯ ТРИВАЛОСТІ ПРОЦЕДУР	57
(b) ОЦІНКА ВИМОГИ РОЗУМНОГО СТРОКУ РОЗГЛЯДУ СПРАВИ	58
ПОКАЖЧИК ПОСТАНОВ І РІШЕНЬ	63

ВСТУП

Стаття 6 § 1 – Право на справедливий суд:

«Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або - тією мірою, що визнана судом суворою необхідною, - коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя.»

1. Цей посібник призначений для надання інформації практикуючим юристам щодо найважливіших рішень з зазначеного питання, винесених Страсбурзьким судом з дня його заснування і до сьогодні¹. Отже, він визначає керівні принципи, розроблені практикою Суду разом з відповідними прецедентами. Зазначена практика є вибірковою і включає керівні, значущі та недавні рішення або ухвали².

2. Судові рішення, насправді, слугують не лише для вирішення справ у Суді, а і в загалом для того, щоб пояснити, забезпечити й удосконалити норми, визначені Конвенцією, сприяючи таким чином виконанню державами своїх зобов'язань як учасників Конвенції (*Ireland v. the United Kingdom* (Ірландія проти Сполученого Королівства), § 154). Отже, основною метою Конвенції є визначення суспільних проблем, які представляють загальний інтерес, таким чином, підвищуючи загальні стандарти захисту прав людини і поширюючи судову практику з захисту прав людини у спільноті держав-учасниць Конвенції (*Konstantin Markin v. Russia* (Константин Маркі проти Росії) [ВП], § 89).

¹ Посилання на практику до 1 травня 2013 року.

² Гіперпосилання на вказані рішення та ухвали надають посилання на оригінальні тексти, зроблені англійською та французькою мовами (дві офіційних мови Суду). Читачі можуть звертатися до ресурсу практики Суду [HUDOC](#), який надає доступ до рішень та ухвал англійською та французькою мовами, а також до перекладів приблизно на двадцять інших мов.

I. СФЕРА ЗАСТОСУВАННЯ: ПОНЯТТЯ «ЦИВІЛЬНІ ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ»³

Стаття 6 § 1

« При вирішенні його цивільних прав та обов'язків ... кожен має право на ... розгляд його справи...судом.»

1. Загальні вимоги до прийнятності за статтею 6 § 1

3. Поняття «цивільні права та обов'язки» не можна розглядати лише у контексті національного законодавства держави-відповідача; це «автономне» поняття Конвенції. стаття 6 § 1 Конвенції застосовується незалежно від статусу сторін, виду законодавства, яке встановлює визначення для терміну «спір», а також органу влади, що має повноваження у даному питанні ([Georgiadis v. Greece](#), (*Георгіадіс проти Греції*), § 34).

4. Однак положення щодо того, що автономні ідеї, що містяться у Конвенції, необхідно розглядати з урахуванням сучасних умов, не надає Суду права розглядати текст статті 6 § 1 як такий, у якому немає прикметника «цивільний» (разом із обмеженнями, які прикметник обов'язково встановлює для категорії «права та обов'язки», до якої застосовується стаття) ([Ferrazzini v. Italy](#) [GC] (*Феррадзіні проти Італії*) [ВП], § 30).

5. Застосування Статті 6 § 1 у цивільних правовідносинах, перш за все, залежить від наявності «спору». По-друге, спір має стосуватися «прав та обов'язків», які хоча б суперечливо, мають визнаватися національним законодавством. І нарешті ці «права та обов'язки» мають бути «цивільними» згідно із Конвенцією, хоча статтею 6 не передбачається їх особливий зміст у законодавстві держав-учасників Конвенції ([James and others v. United Kingdom](#) (*Джеймс та інші проти Сполученого Королівства*), § 81).

(а) ТЕРМІН «СПІР»

6. Терміну «спір» (французькою мовою «*contestation*») необхідно надавати основного, а не формального значення ([Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium](#) (*Ле Комт, Ван Левен і Де Мейер проти Бельгії*), § 45). Важливо також звертати уваги на форму та мовні засоби, що використовуються, а спиратися на реалії події відповідно до обставин кожної справи ([Gorou v. Greece \(no. 2\)](#) [GC] (*Гору проти Греції №2*) [ВП], § 29; і [Boulois v. Luxembourg](#) (*Boulois проти Люксембургу*) [ВП], § 92). Стаття 6 не застосовується у провадженнях, у яких немає спору між сторонами, чи у односторонніх провадженнях, у яких немає двох сторін спору, та за відсутності прав, у якості предмету спору ([Alaverdyan v. Armenia, \(déc.\)](#) (*Алавердян проти Вірменії*), § 35).

7. «Спір» повинен бути справжнього і серйозного характеру ([Sporrong and Lönnroth v. Sweden](#) (*Спорронг і Льоннрот проти Швеції*), § 81). Це положення виключає, наприклад, цивільні провадження проти керівництва закладів обмеження волі щодо перебування у в'язниці ВЛ-інфікованих в'язнів ([Skorobogatykh v. Russia\(déc.\)](#) (*Скоробогатих проти Росії*)). Так, Суд визнав «спір» дійсним у справі стосовно запиту до прокурора подати касацію, оскільки невід'ємною частиною провадження було те, що заявник виступив стороною у цивільному процесі з метою отримання компенсації ([Gorou v. Greece \(no. 2\)](#) [GC] (*Гору проти Греції №2*) [ВП], § 35).

8. Спір може стосуватися не лише існування права, а також сфери його

³ Поновлена версія відповідного розділу з Керівництва про прийнятність

застосування чи порядку, у якому воно має бути використано (*Bentham v. the Netherlands* (Бентем проти Нідерландів), § 32). Він також може стосуватися фактичних обставин справи.

9. Результат проваджень має бути значущим для відповідного права (наприклад, *Ulyanov v. Ukraine* (дéc.) (Ул'янов проти України)). Відповідно, незначний зв'язок чи непов'язані наслідки є недостатніми обставинами для застосування статті 6 § 1 (*Boulois v. Luxembourg* (Boulois проти Люксембургу)) [ВП], § 90). Наприклад, Суд визнав провадження щодо оскарження законності продовження терміну дії ліцензії атомної електростанції як таке, що не входить у сферу застосування статті 6 § 1, тому що зв'язок між продовженням ліцензії і правом на життя, особистою недоторканністю та недоторканністю права власності був «занадто незначним і непов'язаним», заявникам не вдалось довести наявності неминучої загрози їх життям (*Balmer-Schafroth and Others v. Switzerland* (Бальмер-Шафрот та інші проти Швейцарії), § 40; *Athanassoglou and Others v. Switzerland* (Атанасоглу та інші проти Швейцарії) [ВП], §§ 46-55); див. найбільш недавні, *Sdruzeni Jihoceske Matky v. the Czech Republic* (дéc.) (Матері південної Чехії проти Чеської республіки); справа стосовно обмеження шуму на заводі – див. *Zapletal v. the Czech Republic* (дéc.) (Zapletal проти Чехії); можливий вплив на оточуюче середовище заводу з переробки відходів гірського виробництва – див. справу *Ivan Atanasov v. Bulgaria* (Іван Атанасов проти Болгарії), §§ 90-95. Таке ж рішення Суд прийняв стосовно провадження двох робітників бюджетної сфери щодо оскарження призначення на посаду одного з колег, що могло лише опосередкований вплинути на їх цивільні права (а саме, на їх власне право на призначення на посаду: див. *Revel and Mora v. France* (дéc.) (Ревель і Мора проти Франції)).

10. Навпаки ж, Суд вирішив застосувати статтю 6 § 1 у справі стосовно будівництва дамби, що могла затопити поселення заявників (*Gorraiz Lizarraga and Others v. Spain* (Gorraiz Lizarraga та інші проти Іспанії), § 46), та у справі щодо діючого дозволу золотої копальні, що використовує ціанування поблизу поселень заявників (*Taşkın and Others v. Turkey*, (Ташкін та інші проти Туреччини) § 133; див. також *Zander v. Sweden* (Зандер проти Швеції), §§ 24-25). За останній час, у справі, у якій на судовий розгляд місцевою асоціацією з захисту довкілля подано проект будівництва, Суд визнав наявність істотного зв'язку між спором і правом, заявленим суб'єктом права, особливо зважаючи на статус асоціації та її засновників, та того факту, що мета, яку вони переслідували була обмежена за змістом і часом (*L'Erablière A.S.B.L. v. Belgium* (Л'Ераблієр А.С.Б.Л. проти Бельгії), §§ 28-30). Провадження стосовно відновлення право- та дієздатності особи також є безперечно значущими для її цивільних прав та обов'язків (*Stanev v. Bulgaria* (Станев проти Болгарії) [ВП], § 233).

(б) ІСНУВАННЯ ПРАВОВИХ КОЛІЗІЙ У НАЦІОНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

11. Заявнику має бути надана можливість заявляти у судовому порядку своє право, що визнається національним законодавством (*Masson and Van Zon v. the Netherlands* (Массон і Ван Цон проти Нідерландів), § 48; *Gutfreund v. France* (Гутфройнд проти Франції), § 41; і *Boulois v. Luxembourg* [ВП], §§ 90-94). Стаття 6 не надає специфічного змісту «праву» у національному законодавстві держав-учасників Конвенції, і насправді, Суд має звертатись до національного законодавства, визначаючи чи існує право. Той факт чи скористалась влада правом розсуду гарантувати право за запитом конкретного заявника, може бути взяте до уваги або навіть стати вирішальним. Незважаючи на те, що форма правових норм припускає варіанти трактування, цей факт не скасовує існування права. Інший критерій, що може бути взятий до уваги Судом – визнання заявленого права національними судами за схожих обставин або факт розгляду останніми скарги заявника (*Boulois v. Luxembourg* (Boulois проти Люксембургу) [ВП], §§ 91-101).

12. Суд може вирішити що такі права, як: право на життя, на охорону здоров'я, на безпечне для життя та здоров'я довкілля, на приватну власність визнаються національним законодавством (*Athanassoglou and Others v. Switzerland* (Атанассоглу та інші проти Швейцарії) [ВП], § 44).

13. Конкретне право повинно мати законодавчу базу у національному законодавстві (*Sziics v. Austria* (Шукс проти Австрії), § 33).

14. Однак, важливо також зазначити, що обґрунтованість скарги заявника залежить, насправді, не лише від змісту відповідного цивільного права, як зазначено у національному законодавстві, а й від існування процесуальних норм, що запобігають чи обмежують подання потенційних заяв до суду. До останньої категорії справ може бути застосована стаття 6 § 1 Конвенції (*Al-Adsani v. the United Kingdom* (Аль-Адсани проти Сполученого Королівства) [ВП], §§ 47; *McElhinney v. Ireland* (МакЕлхінні проти Ірландії) [ВП], § 25). Хоча, практично, вона не може бути застосована для істотних обмежень права, гарантованого національним законодавством (*Roche v. the United Kingdom* (Роуч проти Сполученого Королівства) [ВП], § 119). Інтерпретуючи статтю 6 § 1, інститути Конвенції не можуть створювати основного цивільного права, що не має законодавчої бази у конкретній державі, що є учасником Конвенції (див. *Roche v. the United Kingdom* (Роуч проти Сполученого Королівства) [ВП], § 117).

15. З'ясовуючи існування цивільного «права», та віднесення обмеження до значущого чи процесуального, перш за все, необхідно звернутися до відповідного національного законодавства, та до його роз'яснення національними судами (*Masson and Van Zon v. the Netherlands* (Массон і Ван Цон проти Нідерландів), § 49). Важливо також, не звертаючи увагу на форму, дослідити як національне законодавство класифікує певне обмеження та зосередитись на реаліях (*Van Droogenbroeck v. Belgium* (Ван Дроогенбрук проти Бельгії), § 38). І нарешті, остаточне рішення суду не обов'язково завчасно позбавляє скарги заявників їх суперечливості (*Le Calvez v. France* (Ле Калвес проти Франції), § 56). Наприклад, недостатній правовий огляд події міжнародної політики (повітряні сили НАТО наносять удар Сербії) не можуть визнати скарги заявників проти держави беззаперечно несуперечливими, оскільки національні суди першими виносили рішення з даного питання (*Markovic and Others v. Italy* (Маркович та інші проти Італії) [ВП], §§100-02).

16. Враховуючи різницю між істотними обмеженнями і процесуальними нормами, Суд, наприклад, визнав статтю 6 § 1 застосовною до цивільних справ проти правоохоронних органів щодо їх недбалості (*Osman v. the United Kingdom* (Осман проти Сполученого Королівства)) чи проти органів місцевої влади (*Z and Others v. the United Kingdom* [GC] (*Z. та інші проти Сполученого Королівства*) [ВП]), та визначив чи відповідає обмеження (звільнення від обвинувачення чи зобов'язань) положенням статті 6 § 1. З іншого боку, Суд постановив, що звільнення державної влади від цивільної відповідальності по відношенню до співробітників збройних сил виходить з істотного обмеження, та, що національне законодавство не визнає «право» у значенні, яке йому надається статтею 6 § 1 Конвенції (*Roche v. the United Kingdom* [GC] (Роуч проти Сполученого Королівства) [ВП], § 124; див. також *Hotter v. Austria* (Хоттер проти Австрії) (déc.), та *Andronikashvili v. Georgia* (Андронікашвілі проти Грузії) (déc.)).

17. Суд визнав, що гарантії статті 6 § 1 також розповсюджуються на об'єднання, у разі, коли вони вимагають визнати права чи інтереси їх членів (*Gorraiz Lizarraga and Others v. Spain* (Горраїс Лісаррага та інші проти Іспанії), § 45), або навіть права, що гарантовані їм, як юридичним особам (такі як право «громадян» на інформацію та участь у громадських процесах, що стосуються довкілля (*Collectif national d'information et d'opposition à l'usine Melox – Collectif Stop Melox et Mox v. France*

(*Collectif national d'information et d'opposition à l'usine Melox – Collectif Stop Melox et Mox проти Франції*) (déc.), або коли дію об'єднання не можна розглядати як *actio popularis* (*L'Erablière A.S.B.L. v. Belgium* (*Л'Ераблієр А.С.Б.Л. проти Бельгії*)).

18. У випадку, коли законодавством висуваються умови для того, щоб обіймати певну посаду чи займатися певною діяльністю, кандидат, який задовольняє ці вимоги, має право обіймати дану посаду чи виконувати певну діяльність (*De Moor v. Belgium* (*Де Моор проти бельгії*), § 43). Наприклад, якщо скарга заявника стосується його відповідності вимогам для отримання лікарської ліцензії, застосовується стаття 6 (*Chevrol v. France* (*Шевроль проти Франції*), § 55; див. протилежний випадок, *Bouilloc v. France* (*Буйок проти Франції*) (déc.)). В усіх випадках, коли судовою інстанцією розглядається відповідність справи, що стосується цивільних прав заявника, законодавству повинно бути зроблено висновок, що мав місце «спір» стосовно «цивільних прав», навіть якщо суд вивив, що заявник не відповідав необхідним вимогам (наприклад, право продовжувати лікарську практику за спеціалізацією, яку лікар отримав закордоном: див. *Kök v. Turkey* (*Кок проти Турції*), § 37).

(в) «ЦИВІЛЬНИЙ» ХАРАКТЕР ПРАВА

19. Чи є право цивільним у контексті Конвенції, залежить від його основного змісту і юридичної сили, а не його кваліфікації, у національному законодавстві відповідної держави. Виконуючи функції державного органа нагляду, Суд також мусить брати до уваги предмет і завдання Конвенції, та судову систему інших держав-учасників Конвенції (*König v. Germany* (*Кьоніг проти Німеччини*), § 89).

20. Практичне застосування статті 6 § 1 у спорах між фізичними особами-громадянами згідно із національним законодавством є незаперечним для Суду (справа щодо окремого проживання подружжя – див. *Airey v. Ireland* (*Ейрі проти Ірландії*), § 21).

(г) ПРАВА ФІЗИЧНИХ ОСІБ: МАТЕРІАЛЬНА СКЛАДОВА

21. Суд визнає застосування статті 6 § 1 у провадженнях, які розглядаються національним законодавством у контексті «публічного права», і рішення у яких є вирішальними для прав та зобов'язань фізичних осіб. Такі провадження, *inter alia*, можуть стосуватись дозволу на продаж землі (*Ringeisen v. Austria* (*Рінгайзен проти Австрії*), § 94), ведення приватної клініки (*König v. Germany* (*Кьоніг проти Німеччини*), §§ 94-95), дозволу на будівництво (див., *inter alia*, *Sporrong and Lönnroth v. Sweden* (*Спорронг і Льоннрот проти Швеції*), § 79), володіння і користування культовими будівлями (*Sâmbata Bihor Greco-Catholic Parish v. Romania* (*Греко-католицький приход Сембата Біхор проти Румунії*, § 65), адміністративного дозволу, пов'язаного із вимогами до виконання певної професійної діяльності (*Bentham v. the Netherlands* (*Бентем проти Нідерландів*), § 36), ліцензією на реалізацію алкогольних напоїв (*Tre Traktörer Aktiebolag v. Sweden* (*Тре Тракторер проти Швеції*), § 43), чи спору стосовно виплати компенсації за отримання професійного захворювання або щодо нещасного випадку на виробництві (*Chaudet v. France* (*Шоде проти Франції*), § 30)

22. На таких засадах, стаття 6 застосовується також у дисциплінарних провадженнях проти організацій стосовно їх професійної діяльності (*Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium* (*Ле Комт, Ван Левен і Де Меєр проти Бельгії*); *Philis v. Greece* (*Філіс проти Греції*) (No. 2), § 45), у справах проти держави щодо недбалості (*X. v. France* (*X. проти Франції*)), у заявах, спрямованих на скасування рішення суду з адміністративного провадження, яке поршує права заявника (*De Geouffre de la Pradelle v. France* (*Де Жуфр де ла Прадель проти Франції*)), у адміністративних провадженнях стосовно заборони рибацтва у водоймищах заявника (*Alatulkkila and Others v. Finland*

(*Алатулккіла та інші проти Фінляндії*), § 49), та справи стосовно визнання недійсним контракту, у якому не виконується цивільне право, а саме, право захисту від дискримінації за релігійною приналежністю та політичними уподобаннями під час укладання цивільно-трудоових договорів (*Tinnelly & Sons Ltd and Others and McElduff and Others v. the United Kingdom* (*Tinnelly & Sons Ltd. та інші і Мак-Елдуф та інші проти Сполученого Королівства*), § 61; у справі *I.T.C. Ltd v. Malta* (*I.T.C. LTD проти Мальти*) (dés.) навпаки).

23. Стаття 6 § 1 застосовується у кримінальних провадженнях за заявами цивільних осіб (*Perez v. France* (*Перез проти Франції*) [ВП], §§ 70-71), окрім цивільних скарг, поданих до суду з власних мотивів чи з каральною метою (*Sigalas v. Greece* (*Сігалас проти Греції*), § 29; *Mihova v. Italy* (*Міхова проти Італії*) (dés.)). Конвенція не гарантує права щодо звинувачення чи визнання третіх осіб винними у скоєнні кримінального правопорушення. Для того, щоб відповідати положенням Конвенції, це право повинно гарантуватися разом із правом на звернення до національного суду за захистом, навіть якщо справа стосується символічної компенсації збитків або захисту репутації (*Perez v. France* [GC] (*Перез проти Франції*) [ВП], § 70; стосовно символічної компенсації див. *Gorou v. Greece (no. 2)* (*Гору проти Греції №2*) [ВП], § 24). Таким чином, Стаття 6 застосовується у провадженнях за заявами цивільних осіб з моменту набуття заявником статусу цивільної особи, за винятком остаточної відмови заявника від гарантованого права.

24. Стаття 6 § 1 також застосовується у цивільних справах проти державних органів влади стосовно їх неналежного ставлення (*Aksoy v. Turkey* (*Аксой проти Туреччини*), § 92).

2. Застосування до інших видів спорів

25. Суд постановив, що стаття 6 застосовується у провадженнях, що стосуються соціальних питань, таких як, провадження стосовно звільнення працівника приватної фірми (*Buchholz v. Germany* (*Бухгольц проти Німеччини*)), справа стосовно соціальної допомоги населенню (*Feldbrugge v. the Netherlands* (*Фелдбрюгге проти Нідерландів*)), навіть у справах щодо виплат соціальних пенсій (*Salesi v. Italy* (*Салезі проти Італії*)), а також у провадженнях стосовно примусових внесків до фонду соціального страхування (*Schouten and Meldrum v. the Netherlands* (*Шутен та Мельдрум проти Нідерландів*)). (Щодо оскарження роботодавцем рішення про визнання професійного захворювання робітника див. *Eternit v. France* (*Етерніт проти Франції*) (dés.), § 32). У цих справах Суд дотримувався позиції домінування приватного права над публічним. Більш того, Суд постановив, що існують схожі аспекти між правом на надбавку та правом на отримання компенсації від фонду приватного права за переслідування нацистськими угруповуваннями (*Woś v. Poland* (*Вош проти Польщі*), § 76).

26. До спорів за участю державних службовців також застосовується стаття 6 § 1. У справі *Pellegrin v. France* (*Пеллегрін проти Франції*) [ВП], §§ 64-71, Суд затвердив «функціональний» критерій. У рішенні по справі *Vilho Eskelinen and Others v. Finland* [GC] (*Вілхо Ескелінен та інші проти Фінляндії*) [ВП], §§ 50-62 Суд вирішив започаткувати новий підхід. Він полягає у тому, що тепер використовується презумпція щодо застосування статті 6 для того, щоб дати зрозуміти державі відповідачу, що, по-перше, заява державного службовця не може бути прийнята судом на основі національного законодавства, а, по-друге, що позбавлення державних службовців прав, гарантованих статтею 6, є правомірним (див. § 62). Якщо у заявника був доступ до суду за національним законодавством, застосовується стаття 6 (навіть у скаргах кадрових офіцерів до військових судів: див. *Pridatchenko and Others v. Russia*

(*Придатченко та інші проти Росії*), § 47). Несудовий орган влади може розглядатися як «суд» у змістовному значенні цього терміна, якщо цей орган явно виконує судові функції (*Oleksandr Volkov v. Ukraine* (*Олександр Волков проти України*), §§ 88-91). Спираючись на другий критерій, позбавлення права повинно бути засноване на «об'єктивних засадах в інтересах держави»; це зобов'язує державу показати, що предмет спору стосується використання державної влади або ставить під сумнів існування специфічних зобов'язань між державним службовцем та державою. Хоча, теоретично позбавлення гарантій статті 6 може не буде обґрунтованим у звичайних трудових спорах, у таких, що стосуються зарплатні, надбавки або схожих прав, зважаючи на особливу природу стосунків між конкретним державним службовцем і державою-відповідачем (див., наприклад, спір стосовно призначення надбавки співробітникам поліції – *Vilho Eskelinen and Others v. Finland* [GC] (*Вільхо Ескелінен та інші проти Фінляндії*) [ВП]. Враховуючи критерії, які Суд сформулював у рішенні по справі *Vilho Eskelinen*, Суд визнав застосування Статті 6 § 1 у провадженні стосовно несправедливого звільнення співробітника посольства (секретаря і телефоністки посольства Польщі: див. *Cudak v. Lithuania* [GC] (*Цудак проти Литви*) [ВП], §§ 44-47; та схожа справа за участю головного бухгалтера: *Sabeh El Leil v. France* (*Сабах Ель Лейл проти Франції*) [ВП], § 39), старшого офіцера поліції / перфекта (*Šikić v. Croatia* (*Šikić проти Хорватії*), §§ 18-20) або армійського офіцера у військових судах (*Vasilchenko v. Russia* (*Васильченко проти Росії*), §§ 34-36), та у провадженні стосовно права обіймати посаду помічника парламентаря (*Savino and Others v. Italy* (*Савіно та інші проти Італії*)), у дисциплінарних провадженнях проти судді (*Olujić v. Croatia* (*Олуїч проти Хорватії*)), у справі за заявою прокурора стосовно указу президента про його переведення (*Zalli v. Albania* (*Zalli проти Албанії*) (dés.) та інші посилення, зазначені у даній справі), та у провадженнях стосовно професійної кар'єри митного офіцера (право просити про внутрішнє підвищення: див. *Fiume v. Italy* (*Фіуме проти Італії*), §§ 33-36).

27. Конституційні спори також можуть входити до сфери дії статті 6, якщо конституційні провадження мають істотний вплив на результат спору (стосовно «цивільного» права) у судах загальної юрисдикції (*Ruiz-Mateos v. Spain* (*Руїз Матеос проти Іспанії*)). Стаття 6 не застосовується у спорах стосовно указу президента щодо надання громадянства особі у винятковому випадку, або щодо визначення наявності порушення конституційної присяги президентом, оскільки такі провадження не мають відношення до цивільних прав та обов'язків (*Paksas v. Lithuania* [GC] (*Паскас проти Литви*) [ВП], §§ 65-66). Критерій вирішення щодо тимчасового застосування Статті 6 § 1, розповсюджується на Конституційний Суд (*Kübler v. Germany* (*Кюблер проти Німеччини*), §§ 47-48).

28. Нарешті, стаття 6 також застосовується у справах, що стосуються не лише матеріальної складової, таких, що стосуються довілля, коли спори, що виникли, можуть включати право на життя, на безпечне життя та здоров'я довілля (*Taşkın and Others v. Turkey*, (*Ташкін та інші проти Туреччини*)); виховання дітей (*McMichael v. the United Kingdom* (*МакМайкл проти Сполученого Королівства*)); освіти дітей (*Ellès and Others v. Switzerland* (*Елès та інші проти Швейцарії*), §§ 21-23); права на встановлення батьківства (*Alaverdyan v. Armenia* (*Алавердян проти Вірменії*) (dés.), § 33); права на свободу (*Laidin v. France* (no. 2) (*Леден проти Франції (№ 2)*)); відбування ув'язненими строку покарання (наприклад, спори стосовно обмежень, яких зазнають ув'язнені у результаті перебування у місцях позбавлення волі суворого режиму (*Enea v. Italy* [GC] (*Енеа проти Італії*) [ВП], §§ 97-107) або у камері суворого режиму (*Stegarescu and Bahrin v. Portugal* (*Stegarescu i Bahrin проти Португалії*)), або у дисциплінарних провадженнях стосовно обмежень на візити родичів до в'язниці (*Gülmez v. Turkey* (*Gülmez проти Туреччини*), § 30) або інших схожих обмежень (*Ganci v. Italy* (*Ганчі проти Італії*), § 25); права на захист репутації (*Helmerts v. Sweden*

(*Гелмерс проти Швеції*)); права на доступ до офіційних документів (*Loiseau v. France* (*Луазо проти Франції*) (déc.)), або скарги проти залучення у провадженнях, що негативно впливають на репутацію, права власності та можливості знайти роботу, права на гідну оплату праці та достойний рівень життя (*Pocius v. Lithuania* (*Почиус проти Литви*), §§ 38-46, та *Užkauskas v. Lithuania* (*Ушкаускас проти Литви*), §§ 32-40); права на об'єднання (*Sakellarpoulos v. Greece* (*Сакелларопулос проти Греції*) (déc.) – також провадження стосовно законності існування громадських прав асоціації, навіть якщо відповідно до національного законодавства свобода асоціації стосується публічного права: див. *APEH Üldözötteinek Szövetsége and Others v. Hungary* (*Апех Льдзеттеінек Севетшеге та інші проти Угорщини*), §§ 34-35); і, нарешті, права продовжувати навчання у вищому навчальному закладі (*Emine Arac v. Turkey* (*Емін Арак проти Туреччини*), §§ 18-25), стосовно посади, яка використовується *a fortiori* у контексті початкової освіти (*Oršuš and Others v. Croatia* (*Оршущ та інші проти Хорватії*) [ВП], § 104). Однак стаття 6 розширює застосування до проваджень, які можуть мати пряме і істотне значення на приватне життя особи (*Alexandre v. Portugalu* (*Александрі проти Португалії*), §§ 51 і 54).

3. Застосування статті 6 до інших процедур, окрім основних

29. Попередній розгляд справ, у яких застосовувався попередній захід, такий як судова заборона, зазвичай «не визначав» цивільних прав та обов'язків, а отже і не стосувався гарантій статті 6 (див. *inter alia*, *Verlagsgruppe News GmbH v. Austria* (*Verlagsgruppe News GmbH проти Австрії*) (déc.), та *Libert v. Belgium* (*Лібєрт проти Бельгії*) (déc.)). Однак Суд, спираючись на свою попередню практику, застосовує новий підхід.

30. У справі *Micallef v. Malta* (*Мікалефф проти Мальти*) [ВП], §§ 83-86, Суд визначив, що застосування статті 6 до попередніх заходів залежить від виконання певних умов. По-перше, право, з приводу якого проводяться, як основні процедури, так і процедури щодо забезпечення розгляду справи, має бути «цивільним» відповідно до Конвенції. По-друге, має бути розглянутий характер попереднього заходу, його предмет, завдання та вплив на конкретне право. Якщо попередній захід можна вважати ефективним для визначення цивільного права чи зобов'язання у справі, незважаючи на термін його дії, застосовується стаття 6.

31. Проміжне рішення може бути еквівалентне попереднім або забезпечувальним заходам і процедурам. Такий принцип застосовується і у визначенні застосування статті 6 (*Mercieca and Others v. Malta*, (*Меркіка та інші проти Мальти*) § 35).

32. Знову посилаючись на положення, сформовані у справі [GC] (*Mercieca and Others v. Malta*, (*Меркіка та інші проти Мальти*) [ВП], стаття 6 може бути застосована у випадках призупинення виконавчих проваджень за умовами, перерахованими вище (*Central Mediterranean Development Corporation Limited v. Malta (no. 2)* (*Central Mediterranean Development Corporation Limited проти Мальти*), §§ 21-23).

33. Стаття 6 застосовується до тимчасових проваджень, які проводяться з метою, яку переслідує і основне провадження, що була тимчасово призупинена, а тимчасова судова заборона безпосередньо застосовується і є основою для рішення суду (*RTBF v. Belgium* (*RTBF проти Бельгії*), §§ 64-65).

34. Що стосується паралельних кримінальних і цивільних проваджень, якщо національне законодавство передбачає провадження, що складаються із двох стадій – у першому суд визначає наявність збитків, а у другому – їх розмір – доцільно, у контексті статті 6, визначати цивільні права як такі, що не були «визначені», поки не було визначено конкретний розмір збитків: визначення права впливає на рішення не

тільки стосовно наявності права, а також щодо його сфери та форми застосування, що, беззаперечно, включає визначення грошової компенсації ([Torri v. Italy](#) (*Торрі проти Італії*), § 19).

35. Що стосується виконання судових рішень, стаття 6 § 1 застосовується на усіх стадіях провадження з метою «визначення цивільних прав та зобов'язань», враховуючі додаткові процедури у справі. Виконання рішення суду будь-якої інстанції необхідно розглядати як важливу частину «судового провадження» відповідно до статті 6 ([Hornsby v. Greece](#) (*Горнсбі проти Греції*), § 40; [Romańczyk v. France](#) (*Романчик проти Франції*), § 53, стосовно виконання рішення щодо відшкодування боргу за аліменти). Незважаючи на те, чи застосовується стаття 6 у первинних провадженнях, державний орган влади, який визначає цивільні права, не обов'язково повинен спиратися на провадження, до яких застосовується стаття 6 ([Buj v. Croatia](#) (*Буй проти Хорватії*), § 19). Дозвіл на виконання рішення іноземного суду у вигляді майнового покарання входить до сфери застосування статті 6 через цивільний характер права ([Saccoccia v. Austria](#) (*Саккочча проти Австрії*) (déc.))

36. Заяви щодо відновлення проваджень: стаття 6 не застосовується у провадженнях стосовно повторного відкриття справ, що були закриті остаточним рішенням ([Sablon v. Belgium](#) (*саблон проти Бельгії*), § 86). Теж саме стосується і заяв щодо відновлення проваджень, у яких Суд визнав порушення Конвенції ([Verein gegen Tierfabriken Schweiz \(VgT\) v. Switzerland \(no. 2\)](#) (*Об'єднання проти промислового тваринництва проти Швейцарії (№ 2)*) § 24). Однак, існує одна справа-виняток, коли процедура, що у національному законодавстві називається заявою про відновлення провадження, була єдиним способом врегулювати предмет цивільної скарги, і, таким чином, результат провадження був істотним для «цивільних прав і зобов'язань» заявника ([Melis v. Greece](#) (*Меліс проти Греції*), §§ 19-20).

37. Статтю 6 також визнано такою, що застосовується у заявах третіх осіб, що мають прямий вплив на цивільні права та зобов'язання заявника ([Kakamoukas and Others v. Greece](#) (*Камукас та інші проти Греції*) [ВП], § 32).

4. Питання, що не входять до сфери застосування статті

38. Лише факт того, що спір є «матеріальним» за своїм характером, не є підставою для застосування статті 6 § 1 у частині цивільних прав та зобов'язань ([Ferrazzini v. Italy](#) (*Феррадіні проти Італії*) [ВП], § 25).

39. Серед питань, що не входять до сфери застосування статті 6 – податкові провадження: податкові питання все ще є одним з основних виняткових прав державної влади, але у той самий час стосунки публічного характеру між платником податків і суспільством є домінуючими (див. [раніше](#), § 29). За таким принципом, винятком також є сумарні провадження щодо забезпечення розгляду справи стосовно ввізного мита і митних зборів ([Emesa Sugar N.V. v. the Netherlands](#) (*Emesa Sugar N.V. проти Нідерландів*) (déc.)).

40. Теж саме стосується і імміграційних питань, а саме, в'їзду, проживання та виїзду іноземців, проваджень стосовно гарантії політичного притулку чи депортації (заява щодо постанови, яка скасовує наказ про депортацію: див. [Maaouia v. France](#) (*Маауїя проти Франції*) [ВП] § 38; протилежний випадок: див. [Peñafiel Salgado v. Spain](#) (*Пенаф'ел Салгадо проти Іспанії*) (déc.) і [Mamatkulov and Askarov v. Turkey](#) (*Маматкулов і Аскарров проти Туреччини*) [ВП], §§ 81-83; та у провадженнях стосовно відшкодування збитків біженцю, якому було відмовлено у наданні притулку: див. [Panjeheighalehei v. Denmark](#) (*Панджехейгалехей проти Данії*) (déc.)), незважаючи на можливість серйозних наслідків для приватного та сімейного життя чи для перспектив працевлаштування. Незастосовність статті 6 також поширюється на іноземців у шенгенській інформаційній системі ([Dalea v. France](#) (*Далеа проти Франції*) (déc.)).

Право володіти паспортом і право мати національність не є цивільними правами у розумінні статті 6 (*Smirnov v. Russia* (Смірнов проти Росії) (déc.)). Однак право іноземця подавати заявку на роботу може входити до сфери застосування статті 6, як для працедавця, так і для робітника, навіть якщо відповідно до національного законодавства робітник не має *locus standi* подавати заявку на дозвіл на роботу, за умови, що справа стосується лише процесуальної частини і не впливає на сутність права (*Jurisc and Collegium Mehrerau v. Austria* (Юрисич і колегіум Мерерау проти Австрії), §§ 54-62).

41. Відповідно до матеріалів справи *Vilho Eskelinen and Others v. Finland* (Вілхо Ескелінен та інші проти Фінляндії) [ВП], спори, що стосуються державних службовців, не входять у сферу застосування статті 6, у випадку виконання двох умов одночасно: у державної влади відповідно до чинного законодавства повинно бути виняткове право на доступ до суду щодо посади чи категорії робітників, які є учасниками справи, і таке право має бути засноване на інтересах держави (§ 62). Дане положення застосовувалося у справі солдата, відстороненого від служби через порушення дисципліни, який не міг звернутися до суду щодо свого відсторонення, та чий «зобов'язання вірності та відданості державі» було поставлено під сумнів (*Sukit v. Turkey* (Сукут проти Туреччини) (déc.)). Для того, щоб виняткове право на доступ до суду було підтверджено, для держави недостатньо довести, що державний службовець у справі є учасником у здійсненні виконавчої влади, використовуючи слова Суду зі справи *Pellegrin* «зобов'язання вірності та відданості державі» між державним службовцем і державою у якості роботодавця. Державою також має бути доведено, що предмет справи стосується здійснення державної влади, або предмет справи поставив під сумнів спеціальні зобов'язання. Насправді ж, може і не бути підтвердження позбавлення гарантій статті 6 у звичайних трудових спорах, які стосуються зробітньої платні, надбавок та схожих аспектів, через особливий характер стосунків між конертним державним службовцем і державою *Vilho Eskelinen and Others v. Finland* (Вілхо Ескелінен та інші проти Фінляндії) [ВП], § 62).

42. Нарешті, політичні права, серед яких право висувати свою кандидатуру на виборах чи право залишати за собою певну посаду (виборчий спір: див. *Pierre-Bloch v. France* (П'єр-Блок проти Франції), § 50), право на пенсію парламентаря (*Papon v. France* (Папон проти Франції) (déc.)), цивільне право політичної партії здійснювати політичну діяльність (справа стосовно розпуску партії див. *Refah Partisi (The Welfare Party) and Others v. Turkey* (Рефах Партісі (Партія добробуту) та інші проти Туреччини) (déc.)), не можуть розглядатися як цивільні права у розумінні статті 6 § 1. У справі, у якій недержавній організації, що здійснювала спостереження за парламентськими виборами, відмовили у доступі до документів, що не містять даних, які стосуються заявника, також не застосовується стаття 6 § 1 (*Geraguyn Khorhurd Patgamavorakan Akumb v. Armenia* (Герагян Хорхурд Патгамаворакян Акумб проти Вірменії) (déc.)).

43. Крім того, Суд нещодавно підтвердив, що право звітувати про питання, заявлені на публічному слуханні, не належить до цивільного права (*Mackay and BBC Scotland v. the United Kingdom* ((МакКей і BBC Scotland проти Сполученого Королівства), §§ 20-22).

44. Висновки: Коли існує «спір» стосовно «цивільних прав та обов'язків», визначених за вищеперерахованими критеріями, Стаття 6 гарантує особі право подати на розгляд суду скаргу, що стосується його прав та обов'язків. Таким чином у статті представлено «право на суд», разом із правом на доступ до суду, тобто правом звертатися до суду з цивільними скаргами, що складають єдине ціле. До цього додаються гарантії статті 6 § 1 стосовно як організації та складу суду, так і розгляду

справи. В загалом, ці права є складовими «права на справедливий судовий розгляд» ([Golder v. the United Kingdom](#) (Голдер проти Сполученого Королівства), § 36).

II. ПРАВО НА СУД

Стаття 6 § 1

«Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру...»

1. Право і доступ до суду

45. Право на справедливий судовий розгляд, що гарантується Статтею 6 § 1, має здійснюватися відповідно до норм закону, що передбачають наявність у сторін судового розгляду ефективного судового захисту з метою захисту їх цивільних прав ([Beles and others v. the Czech Republic](#) (Белеш та інші проти Чеської Республіки), § 49).

Кожен має право на судовий розгляд справи, що стосується його «цивільних прав та обов'язків». Таким чином, у статті 6 § 1 представлено «право на суд», разом із правом на доступ до суду, тобто правом звертатися до суду з цивільними скаргами, що складають єдине ціле ([Golder v. the United Kingdom](#) (Голдер проти Сполученого Королівства), § 36). «Право на суд» та право на доступ не є абсолютними. Права можуть бути обмежені, але лише таким способом та до такої міри, що не порушують зміст цих прав ([Philis v. Greece](#) (Філіс), § 59; [De Geouffre de la Pradelle v. France](#) (Де Жуфр де ла Прадель проти Франції), § 28, і [Stanev v. Bulgaria](#) (Станев проти Болгарії) [ВП], § 229).⁴

(а) ПРАВО ЯК ТАКЕ, ЩО ЗАСТОСОВУЄТЬСЯ НА ПРАКТИЦІ І Є ЕФЕКТИВНИМ⁴

46. Право на доступ до суду має «застосовуватися на практиці і бути ефективним» ([Bellet v. France](#) (Белле проти Франції), § 38). Для того, щоб право на доступ було ефективним, особа «повинна мати реальну можливість оскаржити дію, що порушує його права» ([Bellet v. France](#) (Белле проти Франції), § 36; [Nunes Dias v. Portugal](#) (Нун'єш Діаш проти Португалії) (déc.) стосовно правил, що регламентують сповіщення). Правила, які регламентують етапи і терміни подачі заяви на судовий розгляд спрямовані на забезпечення належного здійснення правосуддя і відповідність нормам, а саме, принципу правової визначеності ([Cañete de Goñi v. Spain](#) (Кан'ете де Гоньї проти Іспанії), § 36). Враховуючи вищезазначене, правила, що стосуються предмета спору чи застосування цих правил, не повинні перешкоджати сторонам у отриманні доступного судового захисту ([Miragall Escolano v. Spain](#) (Мірагаль Есколано та інші проти Іспанії); [Zvolsky and Zvolska v. the Czech Republic](#) (Звольський та Звольська проти Чехії), § 51).

47. За певних обставин справи практичний та ефективний характер цього права може бути порушено, **наприклад**:

- через непомірно високу вартість провадження, зважаючи на фінансові можливості особи:
 - надмірне страхування витрат для залучення заяви до кримінальної

⁴ Див. також розділ Справедливість

справи у якості цивільної ([Ait-Mouhoub v. France](#) (*Aim Мухуб проти Франції*)), §§ 57-58; див. також [Garcia Manibardo v. Spain](#) (*Гарсія Манібардо проти Іспанії*), §§ 38-45; надмірні судові збори ([Kreuz v. Poland \(no. 1\)](#) (*Креуз проти Польщі*), §§ 60-67); [Podbielski and PPU PolPure v. Poland](#) (*Подбіельські та ППУ Полпуре проти Польщі*), §§ 65-66; [Weissman and others v. Romania](#) (*Вейсман та інші проти Румунії*), § 42; див. також протилежну думку, [Reuther v. Germany](#) (*Рейтер проти Німеччини*) (dés.);

- через проблеми, що стосуються обмеження термінів:
 - час витрачений на розгляд справи судом апеляційної інстанції став причиною відмови у розгляді справи ([Melnyk v. Ukraine](#) (*Мельник проти України*), § 26);
 - коли «заявникам на пізній стадії провадження було сказано про сплив терміну позовної давності провадження, яке велось сумлінно та з належною старанністю, що назавжди позбавило їх можливості захистити свої права» ([Yagtzilar and Others v. Greece](#) (*Ягцирал проти Греції*), § 27);
- через існування процесуальних заборон, які унеможливають або обмежують можливість звернення до суду:
 - суворе трактування національним законодавством процесуального правила (надмірний формалізм) можуть позбавити заявників права звертатись до суду ([Perez de Rada Cavanilles v. Spain](#) (*Перес де Рада Каваніл'ес проти Іспанії*), § 49; [Miragall Escolano v. Spain](#) (*Мірагаль Есколано та інші проти Іспанії*), § 38; [Société anonyme Sotiris and Nikos Koutras ATTEE v. Greece](#) (*Société anonyme Sotiris and Nikos Koutras ATTEE проти Греції*), § 20; [Beles and others v. the Czech Republic](#) (*Белеш та інші проти Чеської Республіки*), § 50; [RTBF v. Belgium](#) (*RTBF проти Бельгії*), §§ 71, 72, 74);
 - вимоги, пов'язані з виконанням попереднього рішення можуть порушувати право доступу до суду, наприклад, у випадку, коли заявник не має можливості навіть розпочати виконання попереднього рішення через нестачу коштів ([Annoni di Gussola and Others v. France](#) (*Аннонні ді Гюссоль та інші проти Франції*), § 56; у порівнянні з [Arvanitakis v. France](#) (*Arvanitakis проти Франції*) (dés.)).
 - процесуальні норми, що позбавляють суб'єктів права можливості звертатися до суду ([The Holy Monasteries v. Greece](#) (*Святі монастирі проти Греції*) § 83; [Philis v. Greece](#) (*Філіс проти Греції*), § 65; див. також [Lupas and others v. Romania](#) (*Лупас та інші проти Румунії*) (no.1), §§ 64-67; стосовно неповнолітніх неправоздатних осіб: ([Stanev v. Bulgaria](#) (*Станев проти Болгарії*) [ВП], §§ 241-245)⁵.
Однак, на предмет формальності, умови прийнятності заяви, відповідно до норм законодавства, можуть бути суворішими ніж для звичайної заяви. Зважаючи на особливий характер суду касаційної інстанції, процедура у суді касаційної інстанції може бути більш формальною, особливо, якщо провадження висуваються на розгляд суду після його

розгляду судом першої інстанції, а потім апеляційним судом ([Levages](#)

⁵ Див. також розділ Правова допомога

[*Prestations Services v. France*](#) (Леваж Престасьон Сервіс проти Франції), §§ 44-48; [*Brualla Gomez de la Torre v. Spain*](#) (Бруалья Гомес де ла Торре проти Іспанії), 34-39).

48. Більш того, право на суд включає не лише право звертатися до суду, а також право на вирішення спору судом ([*Kutic v. Croatia*](#) (Кутіч проти Хорватії), § 25 і § 32 стосовно призупинення провадження; [*Acimovic v. Croatia*](#) (Ачімовіч проти Хорватії), § 41; [*Beneficio Cappella Paolini v. San Marino*](#) (Бенефіціо Капелла Паоліні проти Сан-Марино), § 29 стосовно відмови у правосудді). Право на суд також може бути порушено, коли суд не виносить рішення за апеляційними заявами щодо оскарження рішень обмеженого терміну дії у встановлений законодавством термін ([*Musumeci v. Italy*](#) (Мусумечі проти Італії), §§ 41-43) або за відсутності рішення ([*Ganci v. Italy*](#) (Ганчі проти Італії), § 31). Право на суд також включає винесення рішення⁶.

(б) Обмеження

49. Право на доступ до суду не є абсолютним і може бути обмежено рішеннями суду ([*Golder v. the United Kingdom*](#), § 38; [*Stanev v. Bulgaria*](#) (Станев проти Болгарії) [ВП], §§ 230). Теж саме застосовується у справах щодо критеріїв прийнятності заяви, що за своїм характером регулюються державою, яка користується певною свободою розсуду у цьому питанні ([*Luordo v. Italy*](#) (Луордо проти Італії), § 85).

50. Однак, застосовані обмеження не можуть обмежувати чи зменшувати право доступу до суду таким чином або до такої міри, що порушується сама сутність права. Більш того, обмеження не входить у сферу застосування статті 6 § 1, якщо не переслідує «законну мету» і якщо відсутнє «пропорційне співвідношення між використаними засобами та переслідуваною метою» ([*Ashingdane v. the United Kingdom*](#) (Ашингдейн проти Сполученого Королівства), § 57; [*Fayed v. the United Kingdom*](#) (Файед проти Сполученого Королівства), § 65; [*Markovic and Others v. Italy*](#) (Марковіч та інші проти Італії) [ВП], § 99).

51. Право на доступ до суду, за деяких обставин, також може бути предметом *правомірних обмежень*, таких як встановлені законом обмежені терміни позовної давності ([*Stubbings and Others v. the United Kingdom*](#) (Стаббінгс та інші проти Сполученого Королівства), §§ 51-52), забезпечення судових витрат ([*Tolstoy Miloslavsky v. the United Kingdom*](#) (Толстой-Мілославський проти Сполученого Королівства), §§ 62-67) або вимоги щодо представництва ([*R.P. and Others v. the United Kingdom*](#) (R.P та інші проти Сполученого Королівства), §§ 63-67).

52. Якщо доступ до суду обмежений законом чи практикою суду, Суд досліджує чи впливає таке обмеження на сутність права, а саме, чи переслідує обмеження законну мету і чи забезпечується при цьому належне пропорційне співвідношення між використаними засобами та переслідуваною метою: [*Ashingdane v. the United Kingdom*](#) (Ашингдейн проти Сполученого Королівства), § 57. Стаття 6 § 1 не порушується, якщо обмеження відповідає принципам, заснованим Судом.

53. Імунітет міжнародних організацій від юрисдикції національних судів: це правило, що засноване на домовленості і переслідує законну мету, допускається статтею 6 § 1 тільки якщо викликане ним обмеження не є непропорційним. Отже, воно відповідає статті 6 § 1 тільки якщо учасникам справи відповідно до Конвенції доступні належні альтернативні варіанти ефективного захисту прав ([*Waite and Kennedy v. Germany*](#) [GC] (Вайт і Кенеді проти Німеччини) [ВП], §§ 68-74; [*Prince Hans-Adam II of Liechtenstein v. Germany*](#) (Принц Ліхтенштейну Ганс-Адам II проти Німеччини) [ВП]

§ 48; [*Chapman v. Belgium*](#) (Чепмен проти Бельгії) (dés.), §§ 51-56).

⁶ Див. розділ Виконання

54. Імунітет держави: зазвичай, доктрина державного імунітету приймається міжнародним товариством. Заходи, прийняті державою-учасником щодо державного імунітету, які відображають загальноприняті норми публічного міжнародного права, не обов'язково створюють непропорційне обмеження права доступу до суду ([Fogarty v. the United Kingdom](#) [GC] (*Фогарті проти Сполученого Королівства*) [ВП], § 36; [McElhinney v. Ireland](#) [GC] (*МакЕлгінні проти Ірландії*) [ВП], § 37; [Sabeh El Leil v. France](#) (*Sabeh El Leil проти Франції*) [ВП], § 49).

- Юрисдикційний імунітет держави: У випадках, коли застосування принципу юрисдикційного імунітета держави обмежує використання права на доступ до суду, необхідно з'ясувати чи є необхідним обмеження за даних обставин справи. Обмеження має переслідувати законну мету та бути пропорційним такій меті ([Cudak v. Lithuania](#) [GC] (*Цудак проти Литви*) [ВП], § 59; [Sabeh El Leil v. France](#) (*Sabeh El Leil проти Франції*) [ВП], §§ 51-54). Гарантія суверенного імунітету для держави у цивільних провадженнях переслідує «законну мету» відповідності міжнародному законодавству у забезпеченні гармонії і гарних стосунків між державами ([Fogarty v. the United Kingdom](#) (*Fogarty проти Сполученого Королівства*) [ВП], § 34, and [Al-Adsani v. the United Kingdom](#) (*Аль-Адсані проти Сполученого Королівства*) [ВП], § 54; [Treska v. Albania and Italy](#) (*Треска проти Албанії та Італії*), (déc.)). Пропорційність використаних заходів у деяких випадках може порушувати сутність права особи на доступ до суду ([Cudak v. Lithuania](#) [GC] (*Цудак проти Литви*) [ВП], § 74; [Sabeh El Leil v. France](#) [GC] (*Sabeh El Leil проти Франції*) [ВП], § 49), а у деяких випадках – ні ([Al-Adsani v. the United Kingdom](#) [GC] (*Аль-Адсані проти Сполученого Королівства*) [ВП], § 67; [Fogarty v. the United Kingdom](#) [GC] (*Fogarty проти Сполученого Королівства*) [ВП], § 39; [McElhinney v. Ireland](#) [GC] (*МакЕлгінні проти Ірландії*) [ВП], § 38).

Юрисдикційний імунітет держави обмежений змінами у міжнародному звичаєвому праві: наприклад, правило імунітета не застосовується до трудових контрактів держави зі співробітниками дипломатичного представництва закордоном, за винятком перерахованих ситуацій ([Sabeh El Leil v. France](#) [GC] (*Sabeh El Leil проти Франції*) [ВП], §§ 53-54 і §§ 57-58). Обмеження імунітету також може застосовуватись стосовно комерційних операцій між державою і фізичними особами іноземцями ([Oleynikov v. Russia](#) (*Олейніков проти Росії*), §§ 61 і 66). З іншого боку, Суд зазначив у 2001, що, хоча й існувала тенденція у міжнародному і порівняльному праві обмежувати державний імунітет стосовно шкоди, заподіяній особі дією чи бездіяльністю держави суду, така практика не є універсальною ([McElhinney v. Ireland](#) [GC] (*МакЕлгінні проти Ірландії*) [ВП], § 38).

- Імунітет держави від примусового виконання рішень за своїм характером не суперечить статті 6 § 1. Суд зазначив, що у 2005 році всі юридичні документи, що регулюють державний імунітет, сформулювали загальний принцип щодо того, що у суворо виняткових випадках іноземні держави використовують імунітет від примусового виконання рішень на території держави суду ([Manoilescu and Dobrescu v. Romania and Russia](#) (*Маноїлеску і Добреску проти Румунії і Росії*) (déc.), § 73). Для наочності Суд постановив у 2002 році, що «незважаючи на те, що суди Греції зобов'язали Німеччину відшкодувати заявникам збитки, це не обов'язково зобов'язувало Грецію забезпечити заявникам відшкодування боргу через виконавче провадження у Греції» ([Kalogeropoulou and Others v. Greece and Germany](#) (*Калогеропулу та інші проти Греції та Німеччини*) (déc.)). Ці рішення є дійсними відповідно до сучасного

стану міжнародного права і не виключають майбутні зміни у цьому праві.

55. Парламентський імунітет: багаторічна практика держав надавати імунітет різного ступеню депутатам з метою забезпечити представників народу свободою слова і запобігти втручанню партійців заявників у функції парламенту ([C.G.I.L. and Cofferati \(no. 2\) v. Italy](#) (ВІКП і Коффераті (№2) проти Італії), § 44). Таким чином, парламентський імунітет може входити у сферу застосування статті 6 за умови, що він:

- переслідує законні цілі: захист свободи слова у парламенті і забезпечення розподілу влади між законодавчими і судовими органами ([A. v. the United Kingdom](#) (А. проти Сполученого Королівства), §§ 75-77 and § 79);
- забезпечує належне пропорційне співвідношення між використаними засобами та переслідуваною метою (чи у сторони по справі є належні альтернативні засоби ефективно захистити свої права ([A. v. the United Kingdom](#) (А. проти Сполученого Королівства), § 86)), і застосовується лише до виконання функцій парламенту ([A. v. the United Kingdom](#) (А. проти Сполученого Королівства), § 84; [Zollmann v. the United Kingdom](#) (Золлман проти Сполученого Королівства) (dés.)). Недостатність будь-якого чіткого зв'язку з діяльністю парламенту передбачає вузьке розуміння пропорційного співвідношення між використаними засобами та переслідуваною метою ([Cordova v. Italy \(no. 2\)](#) (Кордова проти Італії) (№ 2), § 64 ; [Syngelidis v. Greece](#) (Сингелідіс проти Греції), § 44). Право особи на доступ до суду не може бути обмежено способом, що суперечить статті 6 § 1 у тому випадку, якщо членом парламенту зроблено суперечливі коментарі ([Cordova v. Italy \(no. 1\)](#) (Кордова проти Італії) (№ 1), § 63; ([C.G.I.L. and Cofferati \(no. 2\) v. Italy](#) (ВІКП і Коффераті (№2) проти Італії), §§ 46-50, у разі, якщо, окрім іншого, у потерпілих не було ефективних альтернативних засобів захисту своїх прав).

56. Правовий імунітет суддів також розглядається відповідно до статті 6 § 1, якщо переслідує законну мету, а саме, належне виконання правосуддя ([Ernst and Others v. Belgium](#) (Ернст та інші проти Бельгії), § 50) і відповідає принципу пропорційності у тому розумінні, що заявник не має альтернативних засобів ефективного захисту своїх прав відповідно до Конвенції ([Ernst and Others v. Belgium](#) (Ернст та інші проти Бельгії), § 53-55).

57. Імунітети, що надаються державним службовцям: обмеження можливості осіб оскаржувати твердження і висновки державних службовців, що шкодять їх репутації, може переслідувати законну мету в інтересах суспільства ([Fayed v. the United Kingdom](#) (Файєд проти Сполученого Королівства), § 70); однак, має бути пропорційне співвідношення між використаними засобами та переслідуваною метою ([Fayed v. the United Kingdom](#) (Файєд проти Сполученого Королівства), §§ 75-82).

58. Обмеження імунітетів: Якщо б держава могла без обмежень і контролю органів, що забезпечують виконання Конвенції, позбавити юрисдикції Суду ряд цивільних скарг, чи надати імунітет від цивільної відповідальності великим групам і категоріям людей, це суперечило б правовим нормам демократичного суспільства чи основному принципу статті 6 § 1, а саме можливості подавати цивільні скарги на розгляд судді для її вирішення ([Fayed v. the United Kingdom](#) (Файєд проти Сполученого Королівства), § 65; [McElhinney v. Ireland](#) (МакЕлгінні проти Ірландії) [ВП], 23-26; [Sabeh El Leil v. France](#) (Sabeh El Leil проти Франції) [ВП], § 50).

2. Відмова від права

(а) Принцип

59. У національному законодавстві держав-учасників Конвенції відмова особи від

права розгляду її справи судом часто зустрічається у цивільних провадженнях, а саме у формі компромісних угод у договорах. Відмова від права, що має беззаперечні переваги як для конкретної особи, так і для здійснення правосуддя, за своєю суттю не порушує Конвенцію (*Deweer v. Belgium* (Девеер проти Бельгії), § 49).

(б) Умови

60. Особи можуть відмовитись від права доступу до суду і скористатися послугами третейського суду, за умови, що така відмова можлива та висловлюється вільно і чітко (*Suda v. the Czech Republic* (Суда проти Чеської республіки), §§ 48-49). У демократичному суспільстві важливість відмові від права надається за рахунок переваги цієї відмови здійснюватися окремо, зважаючи на те, що особа досягла угоди у ході процедури, що доповнює судові провадження (див. там же)⁷.

3. Правова допомога

(а) Гарантії надання правової допомоги.

61. Стаття 6 § 1 не стверджує, що держава має забезпечувати безкоштовну правову допомогу у кожному спорі, що стосується «цивільних прав» (*Airey v. Ireland* (Ейрі проти Ірландії), § 26). Існує чітка різниця між статтею 6 § 3 (с), яка гарантує право надання безкоштовної правової допомоги у кримінальних провадженнях за певними обставинами, і статтею 6 § 1, яка не розкриває питання про правову допомогу (*Essaadi v. France* (Ессаді проти Франції), § 30).

62. Однак, завданням Конвенції є захист практичних та ефективних прав, у тому числі права на доступ до суду. Відповідно, стаття 6 § 1 іноді може зобов'язати державу надати правову допомогу, коли така допомога неминуча для ефективного доступу до Суду (*Airey v. Ireland* (Ейрі проти Ірландії), § 26).

63. Питання щодо того, чи вимагає стаття 6 забезпечення юридичного представництва особи, що є стороною по справі, залежить від специфічних обставин справи (*Airey v. Ireland* (Ейрі проти Ірландії), § 26; *McVicar v. the United Kingdom* (Мак-Вікар проти Сполученого Королівства), § 48; *Steel and Morris v. the United Kingdom* (Стіл і Морріс проти Сполученого Королівства), § 61). Необхідно також з'ясувати чи відсутність правової допомоги позбавить заявника від права на справедливий суд (*McVicar v. the United Kingdom* (Мак-Вікар проти Сполученого Королівства), § 51).

64. Чи передбачає стаття 6 надання правової допомоги залежить від інших факторів, серед яких:

- важливість того, що є предметом спору для заявника (*Steel and Morris v. the United Kingdom* (Стіл і Морріс проти Сполученого Королівства), § 61);
- складність відповідного закону чи процесу (*Airey v. Ireland* (Ейрі проти Ірландії), § 26);
- можливість заявника ефективно представляти себе у суді (*McVicar v. the United Kingdom* (Мак-Вікар проти Сполученого Королівства), §§ 48-62; *Steel and Morris v. the United Kingdom* (Стіл і Морріс проти Сполученого Королівства), § 61; *P., C. and S. v. the United Kingdom* (Р., С. та S. проти Сполученого Королівства), § 100);
- існування обов'язкової вимоги мати представника у суді (*Airey v. Ireland* (Ейрі проти Ірландії), § 26); *Gnahoré v. France* (Ньяоре проти Франції), § 41

⁷ Див. також розділ Публічні слухання

наприкінці).

65. Однак, це право не є абсолютним, а отже дозволяється висувати вимоги щодо умов гарантії правової допомоги, засновуючись на, окрім уже перерахованих у попередньому пункті, умовах:

- фінансовий стан сторони у справі [Steel and Morris v. the United Kingdom](#) (Стіл і Морріс проти Сполученого Королівства), § 62);
- очікування сторони щодо виграшу справи [Steel and Morris v. the United Kingdom](#) (Стіл і Морріс проти Сполученого Королівства), § 62).

Відповідно, може існувати система юридичної допомоги, яка висуває вимоги до справ, у яких застосовується. Однак, встановлена законодавством система правової допомоги повинна забезпечувати осіб гарантіями захисту від самоправства ([Gnahoré v. France](#) (Ньяоре проти Франції), § 41; [Essaadi v. France](#) (Ессаді проти Франції), § 36; [Del Sol v. France](#) (Дель Соль проти Франції), § 26; [Bakan v. Turkey](#) (Бакан проти Туреччини), §§ 76 і 75 з посиланням на рішення у справі [Aerts v. Belgium](#) (Аертс проти Бельгії) стосовно порушення самої сутності права на суд). А отже, важливою є приділення відповідної уваги якості системи юридичної допомоги у державі ([Essaadi v. France](#) (Ессаді проти Франції), § 35), і визначенню того чи відповідає метод, обраний органами влади, вимогам Конвенції ([Santambrogio v. Italy](#) (Сантамброджіо проти Італії), § 52; [Bakan v. Turkey](#) (Бакан проти Туреччини), §§ 74-78; [Pedro Ramos v. Switzerland](#) (Педро Рамос проти Швейцарії), §§ 41-45).

66. Для Суду також важливо надавати підстави для відмови від юридичної допомоги і уважно розглядати запити на отримання юридичної допомоги ([Tabor v. Poland](#) (Табор проти Польщі), §§ 45-46; [Saoud v. France](#) (Сауд проти Франції), §§ 133-136).

67. Більш того, відмова у запиті іноземних юридичних осіб на отримання юридичної допомоги не суперечить статті 6 ([Granos Organicos Nacionales S.A. v. Germany](#) (Granos Organicos Nacionales S.A. проти Німеччини), §§ 48-53).

(б) ЕФЕКТИВНІСТЬ ГАРАНТОВАНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ДОПОМОГИ

68. Держава не несе відповідальність за дії офіційно призначеного представника. Виходячи з незалежності професії юриста від держави ([Staroszczyk v. Poland](#) (Старошичк проти Польщі), §133), здійснення захисту є питанням врегулювання між підзахисним і його захисником, незалежно від того чи захисник призначений державою чи приватно. Захист як такий, за винятком особливих обставин, відповідно до Конвенції, не передбачає відповідальність держави ([Tuziński v. Poland](#) (Tuziński проти Польщі) (dés.)).

69. Однак, призначення юриста для представництва сторони у суді не гарантує ефективної допомоги ([Sialkowska v. Poland](#) (Сялковська проти Польщі), §§ 110 і 116). Юрист, призначений для представництва особи у суді, може затягувати із процесом надання правової допомоги, або взагалі не виконувати свої обов'язки. Компетентні органи державної влади повинні замінити такого юриста, якщо їм повідомляють про таку ситуацію; у випадку, якщо вони не замінять юриста, сторона у справі буде позбавлена ефективної правової допомоги у суді, незважаючи на гарантію забезпечення безоплатної правової допомоги ([Bertuzzi v. France](#) (Бертuzzi проти Франції), § 30).

70. В обов'язки держави також не входить забезпечення необхідного балансу між ефективним доступом до суду з одного боку, та незалежністю професії юриста з іншого. Суд чітко постановив, що будь-яка відмова від дій має відповідати певним

вимогам. Ці вимоги не можуть виконуватись, якщо недоліки у системі надання правової допомоги позбавляють осіб «практичного та ефективного» права доступу до суду, який їм гарантується (*Staroszczyk v. Poland* (Староцик проти Польщі), § 135; (*Sialkowska v. Poland* (Сялковська проти Польщі), § 114 – порушення).

III. ОСНОВНІ ВИМОГИ

Стаття 6 § 1

«Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом..., який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру...»

1. Поняття «суд»

(а) ПРИНЦИП НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДУ

71. Орган влади, який не є судом держави, для виконання статті 6 § 1, може розглядатися як «суд» у змістовному значенні цього терміна (*Sramek v. Austria* (Срамек проти Австрії), § 36).

72. Суд або трибунал у змістовному значенні визначається за судовими функціями, тобто визначенням питань, що знаходяться у межах повноважень органу, що засновані на нормах права, і після проведення провадження у передбаченому законом порядку (*Sramek v. Austria* (Срамек проти Австрії), § 36; *Cyprus v. Turkey* (Кіпр проти Туреччини) [ВП], § 233).

73. Право винесення рішення входить у визначення поняття «суд». Провадження повинні забезпечувати «визначення судом проблем у спорі» відповідно до статті 6 § 1 (*Bentem v. the Netherlands* (Бентем проти Нідерландів), § 40).

74. Право винесення консультативних висновків без зобов'язувальної сили не є достатнім, навіть якщо такі висновки переважають у більшості справ (*там же*).

75. Для виконання статті 6 § 1 «суд» не повинен представляти собою суд загальної юрисдикції за стандартним механізмом судочинства у державі. Він може бути призначений для вирішення конкретних питань, які можуть бути відповідно розглянуті поза межами звичайної судової системи. Для виконання вимог статті 6 § 1 важливо забезпечити виконання відповідних гарантій (*Rolf Gustafson v. Sweden* (Рольф Густафсон проти Швеції), § 45).

76. Отже, «суд» може являти собою орган, заснований з метою вирішення обмеженою кількістю питань, за умови, що він завжди забезпечує відповідні гарантії (*Lithgow and Others v. the United Kingdom* (Літгоу та інші проти Сполученого Королівства), § 201 – у контексті арбітражного суду).

77. Лише той факт, що орган виконує багато функцій (адміністративну, регулятивну, судову, консультативну та дисциплінарну) не суперечить визначенню органу як «суду» (*H. v. Belgium* (Х. проти Бельгії), § 50).

78. Право винесення остаточного рішення, що не може бути змінено несудовим органом на шкоду особі, є невід'ємною ознакою поняття «суд» (*Van de Hurk v. the Netherlands* (Ван де Гурк проти Нідерландів), § 45). Одним з найважливіших принципів норм права є принцип юридичної визначеності, який, між іншим, вимагає, що у випадку, коли суд виніс рішення у справі, питання більше не може ставитися під сумнів (схожа ситуація, у справі за заявою щодо права на апеляцію (*Brumarescu v.*

[Romania](#) (Брумареску проти Румунії)[ВП], § 61))⁸.

79. «Суд» також повинен задовольняти низку вимог – незалежність, особливо виконавчої влади; безсторонність; терміни повноважень суддів; наявність гарантій, що забезпечуються судовими процесами – деякі з яких присутні у тексті Статті 6 § 1 ([Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium](#) (Ле Комт, Ван Левен і Де Мейер проти Бельгії), § 55; [Cyprus v. Turkey](#) (Кіпр проти Туреччини) [ВП], § 233). Насправді ж, незалежність і безсторонність є ключовими ознаками «суду»⁹.

80. Приклади органів, що визнаються, як такі, що мають статус «суд» відповідно до Статті 6 § 1 Конвенції:

- регіональний орган влади, що регулює питання, пов'язані із нерухомим майном: [Sramek v. Austria](#) (Срамек проти Австрії), § 36;
- комітет з компенсації завданої шкоди у кримінальному провадженні: [Rolf Gustafson v. Sweden](#) (Рольф Густафсон проти Швеції), § 48
- комітет з врегулювання питань лісової промисловості: [Argyrou and Others v. Greece](#) (Аргіру ті інші проти Греції), § 27.

(6) МЕЖІ ЮРИСДИКЦІЇ

81. У випадку, якщо стаття 6 § 1 не зобов'язує держав учасників засновувати суди апеляційної та касаційної інстанцій, держава, у якій існують такі суди повинна забезпечити відповідальних перед законом осіб гарантіями у процесі розгляду їх справ відповідно до статті 6 § 1 ([Platakou v. Greece](#) (Платаку проти Греції), § 38):

- розгляд фактично: однак, порядок застосування статті 6 § 1 у судах апеляційної та касаційної інстанції залежить від особливості конкретного провадження. Умови прийнятності заяви, що стосується норм закону можуть бути суворішими, ніж звичайної заяви ([Levages Prestations Services v. France](#) (Levages Prestations Services проти Франції), § 45);
- розгляд взагалі: необхідно брати до уваги провадження загалом, проведені у передбаченому національним законодавством порядку ([Levages Prestations Services v. France](#) (Levages Prestations Services проти Франції), §§ 44-45). Відповідно, суд вищої, або найвищої юрисдикції, за деяких обставин, може винести рішення про відшкодування збитків через первинне порушення одного з положень Конвенції ([De Haan v. the Netherlands](#) (Де Хан проти Нідерландів), § 54).

82. Вимоги до універсальності і практичності, які є основними для захисту прав людини, можуть виправдати першочергове втручання у справу адміністративних органів влади та професійних організацій і, тим більш, судових органів, що не задовольняють у повному обсязі вимоги Статті 6 ([Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium](#) (Ле Комт, Ван Левен і Де Мейер проти Бельгії), § 51). Порушення статті 6 не існує, якщо провадження, що перебувають на розгляді цих органів є «предметом подальшого контролю судового органу загальної юрисдикції» і гарантії статті 6 забезпечуються ([Zumtobel v. Austria](#) (Зумтобель проти Австрії), §§ 29-32; [Bryan v. the United Kingdom](#) (Брайан проти Сполученого Королівства), § 40).

83. За аналогією, лише той факт, що зобов'язання винесення рішення надане професійним дисциплінарним органам, не порушує Конвенцію. Однак, за таких обставин, Конвенція вимагає наявності прийнятної однієї з двох систем: або професійні дисциплінарні органи відповідають вимогам статті, або не відповідають цим вимогам,

⁸ Див. також розділ Виконання рішень

⁹ Див. також розділ Незалежність та об'єктивність

але є підконтрольними «судовим органом загальної юрисдикції» і забезпечують виконання гарантій статті 6 § 1 (*Albert and Le Compte v. Belgium* (Альбер і Ле Комт проти Бельгії), § 29; *Gautrin and Others v. France* (Готрен та інші проти Франції), § 57).

84. Відповідно, Суд неодноразово заявляв, що відповідно до статті 6 § 1, рішення адміністративних органів, що не відповідають вимогам цієї статті, мають бути предметом постійного контролю «судового органу загальної юрисдикції» (*Ortenberg v. Austria* (Ортенберг проти Австрії), § 31).¹⁰⁰

(в) Розгляд справи судом загальної юрисдикції

85. Тільки орган, що користується загальною юрисдикцією відповідає визначенню терміна «суд» відповідно до статті 6 § 1 (*Beaumartin v. France* (Бомартен проти Франції), § 38). Стаття 6 § 1 вимагає від суду винесення ефективного рішення (*Obermeier v. Austria* (Обермайер проти Австрії), § 70). Принцип дотримання судом всіх положень відправлення правосуддя вимагає виконання усіх елементів його судових функцій (*Chevrol v. France* (Шевроль проти Франції), § 63).

86. «Суд» повинен користуватись юрисдикцією розглядати всі факти у справі, а також відповідне законодавство (*Terra Woningen B.V. v. the Netherlands* (Терра Вонінген Б.В. проти Нідерландів), § 52).

87. Однак, у справах, що стосуються деяких спеціалізованих галузей права (наприклад, галузь планування та забудови міських та сільських поселень), у яких суд має обмежену юрисдикцію, однак може скасувати рішення адміністративного органу, якщо воно засноване на висновках з фактів, які були невірними чи ірраціональними. У більш загальному значенні, це порушує питання щодо розгляду адміністративних рішень (*Bryan v. the United Kingdom* (Брайян проти Сполученого Королівства), §§ 44-47; *Crompton v. the United Kingdom* (Кромптон проти Сполученого Королівства), §§ 70-73).

88. Прецедентом Суду встановлено певний критерій визначення чи розгляд справи був проведений органом «загальної юрисдикції» з метою виконання Конвенції (*Sigma Radio Television Ltd v. Cyprus* (*Sigma Radio Television Ltd проти Кіпру*), §§ 151-157). Хоча, з метою визначення того, чи судовий орган провів належний розгляд, потрібно враховувати комбінацію трьох критеріїв:

- предмет оскарження рішення за таких умов:

- якщо це рішення стосувалось простого питання загального права, необхідне більш серйозне вивчення справи, ніж у справах, що стосуються спеціалізованої сфери і вимагають спеціальних технічних знань;
- системи, що існують у Європі, зазвичай обмежують суд у розгляді фактичних справ, але не стосовно скасування рішення на різноманітних підставах. Це не оскаржується судовою практикою.

- яким чином справа потрапила на розгляд: які процесуальні гарантії мали місце до розгляду справи адміністративним органом?

- якщо усі процесуальні гарантії були забезпечені заявнику, відповідно до вимог статті 6, протягом першої адміністративної процедури, то можлива більш легка форма подальшого судового контролю (*Bryan v. the United Kingdom* (Брайян проти Сполученого Королівства), §§ 46-47; *Holdings and Barnes plc v. the United Kingdom* (ПТОВ «Holdings and Barnes» проти

¹⁰⁰ Див. також розділ *Справедливість*.

Сполученого Королівства) (dés.)).

- зміст спору, включаючи заявлені та реальні підстави заяви ([Bryan v. the United Kingdom](#) (Брайян проти Сполученого Королівства), § 45):
 - у процесі судового розгляду повинні бути послідовно, без винятків, або з обґрунтуванням відмови розгляду, досліджені усі аргументи заявника. Що стосується фактів, то суд повинен мати можливість перевірити ті, що є ключовими для справи заявника. Таким чином, якщо заявник оскаржує лише процесуальні сторони, то він не може у подальшому критикувати суд у не вирішенні фактів ([Potocka and Others v. Poland](#) (Потоцька та інші проти Польщі), § 57).

89. Наприклад, відмова суду вирішувати фактичні обставини справи, які є значущими у вирішенні спору може спричинити порушення статті 6 § 1 ([Terra Woningen B.V. v. the Netherlands](#) (Терра Вонінген Б.В." проти Нідерландів), §§ 53-55). Теж саме стосується і ситуації, коли суд не має юрисдикції у вирішенні основних фактичних обставин у справі ([Tsfayo v. the United Kingdom](#) (Tsfayo проти Сполученого Королівства), § 48). У таких випадках питання, що є вирішальними для результату справи не підлягають незалежному судовому розгляду.

90. Якщо підстава для заяви є прийнятною, суд, що розглядає справу, повинен мати повноваження для скасування спростованих рішень і, або винести нове рішення, або надіслати справу для повторного перегляду до того самого чи нового судового органу ([Kingsley v. the United Kingdom](#) (Кінгслі проти Сполученого Королівства) [ВП], §§ 32, 34).

91. Якщо факти вже встановлені адміністративним органом влади у процесі квазісудової процедури, що задовольняє велику кількість вимог статті 6 § 1, і не виникло спору стосовно з'ясованих обставин справи чи висновків, зроблених адміністративним органом, і якщо суд послідовно розглянув підґрунтя для заяви, розгляд справи судом апеляційної інстанції буде визнано відповідним вимогам статті 6 § 1 ([Bryan v. the United Kingdom](#) (Брайян проти Сполученого Королівства), §§ 44-47).

92. Нижче наведений перелік судових органів, які визначають як такі, що не мають «загальної юрисдикції»:

- адміністративний суд, уповноважений визначити тільки відповідність використаного права адміністративного органу предмету і завданню права ([Obermeier v. Austria](#), (Обермеєр проти Австрії) § 70);
- суд, який розглядав апеляції щодо відповідності законодавству рішень дисциплінарних підрозділів професійних асоціацій, не маючи повноважень у вирішенні пропорційності покарання порушенню ([Diennet v. France](#) (Дінне проти Франції), § 34, у контексті медичних професійних асоціацій, і [Merigaud v. France](#) (Merigaud проти Франції), § 69, у контексті асоціацій геодеографів);
- Конституційний Суд, що розглядає спірне провадження лише питання його відповідності Конституції, таким чином, не досліджуючи всі факти, що мають відношення до справи ([Zumtobel v. Austria](#) (Зумтобель проти Австрії), §§ 29-30);
- *Conseil d'Etat*, відповідно до прецеденту, повинен був у вирішенні питання стосовно дійсності договорів дотримуватися думки міністра – зовнішнього авторитету і представника виконавчої влади, без критикування чи обговорення цієї думки сторонами. Втручання міністра, яке було вирішальним у результаті справи, не оскаржувалось заявником, якому, більш того, не було надано можливості надати відповідь на розгляд міністра ([Chevrol v. France](#) (Шевроль проти Франції), §§ 81-82).

93. Навпаки:

- [*Chaudet v. France*](#) (*Шоде проти Франції*): *Conseil d'État* розглянув заяву як суд першої і останньої інстанції. У цьому випадку *Conseil d'État* не мав «загальної юрисдикції», що б спричинило зміну суду для винесення рішення на розгляд медичної ради цивільної авіації. Однак, з матеріалів справи було зрозуміло, що суд дослідив усі матеріали, подані заявником на фактичних та юридичних засадах і розглянув усі докази медичного файлу, враховуючи усі висновки медичних звітів, що були обговорені сторонами під час судового засідання. Таким чином, Суд постановив, що справа заявника була розглянута у відповідності зі статтею 6 § 1 (§§ 37-38);
- [*Zumtobel v. Austria*](#) (*Зумобель проти Австрії*): Суд постановив, що адміністративний суд Австрії виконав усі вимоги статті 6 § 1 у питаннях, що не підлягають розгляду лише адміністративних органів, а також, що він дослідив подані матеріали послідовно, без необхідності відмовлятися від юрисдикції у відповідь на них чи при з'ясуванні певних фактів (§§ 31-32) – також [*Ortenberg v. Austria*](#) (*Ортенберг проти Австрії*), §§ 33-34; [*Fischer v. Austria*](#) (*Фішер проти Австрії*), § 34.
- [*McMichael v. the United Kingdom*](#) (*МакМайкл проти Сполученого Королівства*): У цьому випадку, рішення шерифського суду щодо дозволу на усиновлення дитини стало підґрунтям для оскарження у Сесійному суді, який мав повну юрисдикцію у даному питанні. Зазвичай, Сесійний суд розглядав провадження за встановленими фактичними обставинами шерифського суду, але не був зобов'язаний так робити. Він міг, за необхідності, зібрати власні докази або повернути справу на розгляд шерифського суду з інструкціями для її розгляду (§ 66). Більш того, шерифський суд, виносячи рішення за апеляційною заявою у справі, що стосувалось дитини, також мав повну юрисдикцію, тобто повноваження досліджувати як обставини справи, так і наявні процесуальні порушення (§ 82);
- [*Potocka and Others v. Poland*](#) (*Потоцька та інші проти Польщі*): сфера юрисдикції Вищого адміністративного суду, визначена адміністративно-процесуальним кодексом, була обмежена до визначення відповідності законодавству оскаржуваних рішень. Однак, суд також уповноважений скасовувати рішення у повному обсязі чи частково, якщо було встановлено, що у провадженнях, що спричинили затвердження рішення, виявлені порушення процесуальних вимог щодо справедливості суду. Відповідно до висновків Вищого адміністративного суду, суд розглядав чи було проведено провадження у визначений законом термін. Хоча суд міг обмежити свій аналіз висновком, що рішення про скасування повинні залишитись у силі у зв'язку із процесуальними і матеріальними недоліками скарги заявника, він послідовно, без необхідності відмовлятися від юрисдикції у відповідь на них, або з'ясовуючи певні факти, дослідив усі подання у справі. Суд постановив обґрунтоване рішення і ретельно вивчив аргументи заявника, що мають істотний вплив на результат провадження. Відповідно, юрисдикція Вищого адміністративного суду достатньо відповідала нормам статті 6 § 1 (§§ 56-59).

(г) **ВИНЕСЕННЯ РІШЕНЬ**

- Право на належне виконання остаточних і обов'язкових судових рішень

94. Стаття 6 § 1 гарантує виконання остаточних, обов'язкових судових рішень (на відміну від виконання рішень, що можуть оскаржуватись у судах вищої інстанції) ([*Ouzounis and Others v. Greece*](#), *Узуніс проти Греції*), § 21).

95. Право на виконання рішень, винесених судом, є невід'ємною частиною «права

на суд» ([Hornsby v. Greece](#) (Горнсбі проти Греції), § 40; [Scordino v. Italy](#) (Скордіно проти Італії) (no. 1) [ВП], § 196). У іншому випадку, положення статті 6 § 1 будуть позбавлені ефекту корисної дії ([Burdov v. Russia](#) (Бурдов проти Росії), §§ 34 і 37).

96. Це має ще більше значення у адміністративних провадженнях. Поданням заяви до вищого державного адміністративного суду заявник розраховує не лише на скасування оскаржуваного рішення, а також, і перш за все, на скасування наслідків цього рішення.

97. Ефективний захист сторони у справі, а отже і відновлення справедливості, передбачає зобов'язання адміністративних органів виконувати рішення ([Hornsby v. Greece](#) (Горнсбі проти Греції), § 41; [Kyrtatos v. Greece](#) (Кіртатос проти Греції), §§ 31-32).

98. Хоча, за деяких обставин виконання рішення може бути відкладено, відкладання рішення не повинно порушувати право сторони на виконання рішення ([Burdov v. Russia](#) (Бурдов проти Росії), §§ 35-37).

99. У цьому розумінні виконання рішення повинно бути повним та вичерпним, а не частковим ([Matheus v. France](#) (Матеїс проти Франції), § 58; [Sabin Popescu v. Romania](#) (Sabin Popescu проти Франції), §§ 68-76), і рішення не може не виконуватись, бути позбавлено юридичної сили, або незаконно відкладено ([Immobiliare Saffi v. Italy](#) (Імобільяре Саффі проти Італії) [ВП], § 74).

100. Відмова органу влади враховувати рішення, винесене судом вищої інстанції, що може призвести до ряду рішень у контексті тих самих рішень, що постійно скасовують винесене рішення, також суперечить статті 6 § 1 ([Turczanik v. Poland](#) (Турчанік проти Польщі), §§ 49-51).

101. Невиправдане відкладення виконання обов'язкового рішення на тривалий термін може порушувати положення Конвенції. Обґрунтованість такого відкладення повинна бути вирішена, зважаючи також на складність правозастосування, поведінку заявника і компетентних представників влади, а також розмір і характер відшкодування збитків ([Raylyan v. Russia](#) (Райлян проти Росії), § 31).

102. Наприклад, Суд постановив, що незастосування відповідних заходів для виконання остаточного, рішення, що підлягає примусовому виконанню, органами державної влади протягом більш ніж п'яти років порушує положення статті 6 § 1 ([Hornsby v. Greece](#) (Горнсбі проти Греції), § 45).

103. В іншій справі, загальний період виконання рішення терміном у 9 місяців було визнано необґрунтованим, зважаючи на обставини справи ([Moroko v. Russia](#) (Мороко проти Росії), §§ 43-45).

104. Суд визнав порушення права на суд, гарантованого статтею 6 § 1, у справі щодо відмови органів влади у сприянні виконанню судового рішення щодо виселення арендодатора протягом чотирьох років ([Lunari v. Italy](#) (Лунарі проти Італії), §§ 38-42), і за рахунок призупинення виконання рішення - протягом більше ніж шість років - в результаті втручання органів законодавчої влади, що ставили під сумнів судові рішення про виселення орендатора, що, відповідно, було позбавлено корисного ефекту через оскаржувані законодавчі положення ([Immobiliare Saffi v. Italy](#) [ГС] (Імобільяре Саффі" проти Італії) [ВП], §§ 70 і 74).

105. Особа, яка домоглася визнання держави винуватою за рішенням суду, не повинна розпочинати окремі процедури правозастосування по закінченню провадження ([Burdov v. Russia №2](#) (Бурдов проти Росії), § 68). Забезпечити виконання рішення проти держави є зобов'язанням державних органів влади ([Yavorivskaya v. Russia](#) (Яворівська проти Росії), § 25), від дати, коли рішення стає обов'язковим і обґрунтованим ([Burdov v. Russia №2](#) (Бурдов проти Росії), § 69).

106. Може виникнути необхідність стороні у справі виконати певні процесуальні кроки для виконання або прискорення виконання рішення. Однак, вимоги до дій боржника не повинні перевищувати необхідний рівень і не позбавляють органи влади

від виконання обов'язків ([Burdov v. Russia №2](#) (*Бурдов проти Росії*), § 69).

107. Відповідно, прострочена виплата грошей, заборгованих заявнику, що стала результатом процедур правозастосування, не може відшкодувати довготривале невиконання владою рішення і не дає можливість відповідної компенсації ([Scordino v. Italy](#) (*Скордіно проти Італії*) (no. 1) [ВП], § 198).

108. Суд також постановив, що позиція влади щодо визнання заявника відповідальним за ініціювання виконавчих проваджень стосовно рішення на його користь і нехтування його фінансового стану, було надмірним обтяжуванням і обмежувало його право на доступ до суду такою мірою, що обмежувало сутність цього права ([Apostol v. Georgia](#) (*Апостоль проти Грузії*), § 65).

109. Стороні не може бути відмовлено у своєчасному виконанні фінального рішення щодо компенсації збитків за шкоду ([Burdov v. Russia](#) (*Бурдов проти Росії*), § 35), або житла ([Teteriny v. Russia](#) (*Тетеріни проти Росії*), §§ 41-42), незалежно від складності національних процедур правозастосування або бюджетної системи держави. Держава не може не виконувати рішення, спираючись на недостатність бюджетних коштів або інших ресурсів ([Burdov v. Russia](#) (*Бурдов проти Росії*), § 35; [Amat-G Ltd and Mebaghishvili v. Georgia](#) (*Амат-Г Лімітед і Мебагішвілі проти Грузії*), § 47; [Scordino v. Italy](#) (*Скордіно проти Італії*) (no. 1)[ВП], § 199). Держава також не може не виконувати рішення через відсутність альтернативного житлового простору ([Prodan v. Moldova](#) (*Продан проти Молдови*), § 53).

110. Необхідно вирізняти борги держави ([Burdov v. Russia №2](#) (*Бурдов проти Росії*), §§ 68 and 69 and §§ 72 et seq.) від боргів приватних осіб: відповідальність за виплату боргу приватних осіб не може бути покладена на державу через неплатоспроможність «приватної» особи ([Sanglier v. France](#) (*Сангль'є проти Франції*), § 39; [Ciprova v. the Czech Republic](#) (*Чіпрова проти Чеської Республіки*); [Cubănit v. Romania](#) (*Cubănit проти Румунії*) (déc.)). Однак, у держави є позитивне зобов'язання організувати систему для забезпечення виконання остаточних рішень у спорах між фізичними особами, яка не суперечить законодавству і є ефективною на практиці ([Fuklev v. Ukraine](#) (*Фуклев проти України*), § 84). Держава може бути притягнута до відповідальності, якщо органи влади, залучені до правозастосування, не виконують своїх обов'язків повною мірою, або навіть перешкоджають виконання рішень ([Fuklev v. Ukraine](#) (*Фуклев проти України*), § 67). Дії, прийняті національними органами влади для забезпечення виконання рішень мають бути ефективними та співрозмірними зі своїм основним завданням ([Ruianu v. Romania](#) (*Руїану проти Румунії*), § 66), зважаючи на їх зобов'язання у забезпеченні виконання рішень, оскільки саме вони є представниками влади (*там же*, §§ 72-73).

111. Хоча, **наприклад**, Суд постановив, що уникненням від застосування штрафів з приводу відмови третьої особи взаємодіяти з органами влади, що забезпечують виконання рішень, органи влади позбавляють користі положення статті 6 § 1 ([Pini and Others v. Romania](#) (*Піні та інші проти Румунії*), §§ 186-188; у цій справі заклад, у якому проживали діти, перешкоджав виконанню рішення щодо встановлення опіки над дітьми протягом більш ніж трьох років).

112. Однак, держава не може бути відповідальною за відмову боржника виконати зобов'язання, якщо державою були прийняті усі необхідні заходи для забезпечення виконання рішення приватною особою ([Fociac v. Romania](#) (*Фосіак проти Румунії*), §§ 74 і 78).

113. Нарешті, право на суд також захищає право на доступ до процедур правозастосування, тобто право на ініціювання процедур правозастосування ([Apostol v. Georgia](#) (*Апостоль проти Грузії*), § 56).

- **Право не оскаржувати остаточне рішення суду**

113. Більш того, право на справедливий суд можна розглядати у контексті верховенства права. Одним з основоположних положень верховенства права є принцип юридичної визначеності (*Okuy and others v. Turkey* (Окяяй та інші проти Туреччини), § 73), що, *inter alia*, вимагає не оскаржувати остаточне рішення суду (*Brumarescu v. Romania* (Брумареску проти Румунії) [ВП], § 61; *Agrokompleks v. Ukraine* (Агрокомплекс проти України), § 148).

115. Судові системи, чії остаточні рішення підлягають розгляду або неодноразовому скасуванню суперечать статті 6 § 1 (*Sovtransavto Holding v. Ukraine* (Совтрансавто-Холдинг проти України), §§ 74, 77 і 82: справа стосувалась процедури оскарження, а саме факту, що голова Вищого арбітражного суду, міністр юстиції та депутати Міністерства володіють дискреційними повноваженнями у оскарженні фінальних рішень процедурою наглядового виробництва шляхом висунення заперечення).

116. Оскарження рішення таким чином неприйнятне, незалежно від того оскаржується рішення суддями або представниками виконавчої влади (*Tregubenko v. Ukraine* (Трегубенко проти України), § 36), чи несудовими органами влади (*Agrokompleks v. Ukraine*, § 150-151).

117. Остаточне рішення може бути оскаржене тільки у разі необхідності через обставини істотного та незалежного характеру, такі як судова помилка (*Ryabykh v. Russia* (Рябих проти Росії), § 52).

2. Заснований на законних підставах

118. У контексті принципу верховенства права, важливої частини Конвенції, Суд розглядає «суд» як такий, що завжди має бути заснований на законних підставах, оскільки у протилежному випадку, він не буде володіти легітимністю, що є необхідною ознакою для розгляду справ у демократичному суспільстві (*Lavents v. Latvia* (Лавентс проти Латвії), § 81).

119. Фраза «заснований на законних підставах» означає не лише законні підстави для існування «суду», а також відповідність суду специфічним правилам, що регламентують його діяльність (*Sokurenko and Strygun v. Ukraine* (Сокурєнко і Стригун проти України), § 24). Законність суду чи трибуналу за своїм визначенням також включає його структуру (*Buscarini and others v. San Marino* (Бускаріні та інші проти Сан-Маріно) (déc.)). Автоматичне продовження терміну повноважень суддів на невизначений термін після закінчення встановленого терміну та відкладення їх повторного призначення визнано суперечливим принципу «заснованості на законних підставах» (*Oleksandr Volkov v. Ukraine* (Олександр Волков проти України), § 151). Процедури, що регулюють призначення суддів не можуть бути віднесені до практики національних судів (*там же*, §§ 154-156).

120. «Закон» у значенні статті 6 § 1, таким чином, включає не лише законодавство стосовно заснування і компетенції судових органів, а також будь-яке інше положення національного законодавства, яке, у разі його порушення, спричинило б незаконну участь одного чи більше суддів у розгляді справи (*DMD Group, A.S. v. Slovakia* (ДМД Груп А. С проти Словачії), § 59). Між іншим, це включає положення стосовно незалежності членів «суду», тривалості терміну їх повноважень, незалежності суду, та існування процесуальних гарантій (*Gurov v. Moldova* (Гуров проти Молдови), § 36).

121. Взагалом, порушення судом таких положень національного законодавства спричиняє порушення статті 6 § 1 (*DMD Group, A.S. v. Slovakia* (ДМД Груп А. С проти Словачії), § 61). Таким чином, Суд має визначити чи було дотримано при цьому норм національного законодавства. Однак, враховуючи загальноприйнятий принцип, що, в першу чергу, національне законодавству інтерпретується національними судами, Суд

вважає, що може не оспорювати їх інтерпретацію, якщо немає суворого порушення законів (*DMD Group, A.S. v. Slovakia* (ДМД Груп А. С проти Словачії., § 61). Суд, який, без жодних пояснень, перевищує звичайні межі повноважень своєї юрисдикції, що є умисним порушенням закону, не є «судом, встановленим на законних підставах» у провадженнях, що розглядаються судом (*Sokurenko and Strygun v. Ukraine* (Сокурєнко і Стригун проти України), §§ 27-28).

122. Завданням принципу «заснованості на законних підставах» у статті 6 § 1 є забезпечення незалежності судової системи від дискреційного права представника виконавчої влади і її регулювання законами уряду (*Savino and Others v. Italy* (Савіно та інші проти Італії), § 94).

123. Також, у країнах із систематизованою системою законодавства організація судової системи не може бути покладена на розгляд судових органів, однак, це не виключає дискрецію суду у інтерпретації відповідних норм національного законодавства (*Savino and Others v. Italy* (Савіно та інші проти Італії), § 94).

124. Більш того, делегування повноважень у питаннях, що стосуються організації судової системи можливі, за умови, що це закріплено у національному законодавстві держави, у тому числі, відповідними положеннями Конституції (*там же*).

3. Незалежність і безсторонність

(а) ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ

125. Право на справедливий судовий розгляд відповідно до статті 6 § 1 вимагає слухання справи «незалежним та безстороннім судом». Існує суттєвий зв'язок між гарантіями «незалежного» і «безстороннього» суду. Тому Суд зазвичай розглядає обидві вимоги разом (*Kleyn and Others v. the Netherlands* (Клейн та інші проти Нідерландів) [ВП], § 192).

126. Участь у справі непрофесійного юриста не протирічить статті 6 § 1. Існування суду присяжних із різних представників, що включає державних службовців і представників зацікавлених органів під керуванням судді, не є ознакою упередженості (*Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium* (Ле Комт, Ван Левен і Де Мейєр проти Бельгії), §§ 57 і 58), також не існує жодних обмежень стосовно експертів-непрофесійних юристів, що приймають участь у процесі прийняття рішень у суді (*Pabla Ky v. Finland* (Пабла Кю проти Фінляндії), § 32).

127. Принципи, засновані у прецедентах стосовно неупередженості застосовуються до непрофесійних юристів таким чином як і до професійних суддів (*Langborger v. Sweden* (Ленгборгер проти Швеції), §§ 34-35; *Cooper v. the United Kingdom* (Купер проти Сполученого Королівства) [ВП], § 123).

128. Теоретично, порушення статті 6 § 1 не може бути засноване на недостатній незалежності чи безсторонності суду, який приймає рішення, чи на порушення основоположної гарантії суду, якщо винесене рішення підлягало безпосередньому контролю судовим органом «загальної юрисдикції», і забезпечує виконання відповідних гарантій шляхом вирішення проблеми у справі (*De Haan v. the Netherlands* (Де Хан проти Нідерландів), §§ 52-55).¹¹

129. Суд неодноразово підкреслював, що коло зобов'язань держави у забезпеченні слухання справи «незалежним і безстороннім судом», відповідно до статті 6 § 1 Конвенції, не обмежується лише судами. Цей принцип також запроваджує зобов'язання для органів виконавчої і законодавчої влади, а також будь-яких інших

¹¹ Див. також розділи Розгляд справи судом загальної юрисдикції та Справедливість

органів влади, незалежно від їх рівня, поважати та виконувати рішення судів, навіть якщо вони з цими рішеннями незгодні. Отже, повага держави до авторитету судів є невід'ємною передумовою публічної довіри судам, а у більш широкому значенні – нормам права. Таким чином, конституційні гарантії незалежного і безстороннього суду не є достатніми. Вони мають ефективно поєднуватись із повсякденними адміністративними положеннями та практиками ([Agrokompleks v. Ukraine](#) (*Агрокомплекс проти України*), § 136).

(б) НЕЗАЛЕЖНИЙ СУД

130. Термін «незалежний» стосується незалежності від інших органів влади (виконавчих і законодавчих) ([Beaumartin v. France](#) (*Бомартен проти Франції*), § 38), а також від сторін ([Sramek v. Austria](#) (*Срадек проти Австрії*), § 42).

131. Хоча принцип розподілу влади між політичними органами на законодавчу, виконавчу і судову спричинив підвищення рівня важливості прецедентів Суду, ні стаття 6, ані інше положення Конвенції не вимагає від держав дотримання будь-яких теоретичних конституційних концепцій стосовно допустимого рівня обмежень для взаємозв'язку між різними органами влади. Питання завжди полягає у тому, чи виконуються вимоги Конвенції у конкретній справі ([Kleyn and Others v. the Netherlands](#) (*Клейн та інші проти Нідерландів*) [ВП], § 193). Насправді ж, поняття незалежності суду передбачає існування процесуальних гарантій, що відокремлюють судову владу від інших органів влади.

- Незалежність від органів виконавчої влади

131. Незалежність суддів буде порушена, якщо представник виконавчої влади втрутиться у справу, що знаходиться на стадії розгляду її судом з метою впливу на результат ([Sovtransavto Holding v. Ukraine](#) (*Совтрансавто-Холдинг проти України*), § 80; [Mosteanu and Others v. Romania](#) (*Mosteanu та інші проти Румунії*), § 42).

132. Той факт, що судді призначаються органами виконавчої влади і можуть бути заміщені не є порушення статті 6 § 1 ([Clarke v. the United Kingdom](#) (*Кларк проти Сполученого Королівства*) (déc.)). Призначення суддів органами виконавчої влади дозволяється за умови, що особи, яких призначають на посади не зазнають впливу або тиску під час виконання судової функції ([Flux v. Moldova](#) (*Флукс проти Молдови*) (№. 2), § 27).

134. Той факт, що голова суду касаційної інстанції призначається виконавчим органом влади не порушує його незалежність за умови, що після призначенням він не зазнає тиску, не отримує інструкцій і виконує свої функції абсолютно незалежно ([Zolotas v. Greece](#) (*Золотас проти Греції*), § 24).

135. Таким чином, той факт, що судді Ради адміністративного права призначаються регіональним адміністративним органом влади також не викликає сумнівів у незалежності чи безсторонності за умови, що судді не зазнають тиску, не отримують інструкцій і виконують судову діяльність абсолютно незалежно ([Majorana v. Italy](#) (*Majorana проти Італії*), (déc.)).

- Незалежність від органів законодавчої влади

136. Той факт, що судді призначаються органом законодавчої влади не передбачає їх підпорядкування органам влади, якщо по призначенню на посаду, вони не зазнають тиску або рекомендацій у виконанні судових функцій ([Sacilor-Lormines v. France](#) (*Сасілоп-Лормін проти Франції*), § 67). Більш того, той факт, що один із експертів апеляційного суду, який складається переважно з професійних суддів був також

членом парламенту не порушує право на незалежний і безсторонній суд ([Pabla Ky v. Finland](#) (Пабла Кю проти Фінляндії), §§ 31-35).

– Незалежність від сторін

137. У випадку, коли до складу суду входить особа, яка за своєю посадою підпорядковується іншій особі, через обов'язки та організацію праці цієї особи, у сторони у справі можуть виникнути сумніви стосовно незалежності цієї особи. Така ситуація серйозним чином впливає на довіру, якою суд має володіти у демократичному суспільстві ([Sramek v. Austria](#) (Срадек проти Австрії), § 42).

– Критерії оцінки незалежності

138. У визначенні «незалежності» органу, Суд, окрім інших, звертається до наступних критеріїв ([Langborger v. Sweden](#) (Ленгборгер проти Швеції), § 32; [Kleyn and Others v. the Netherlands](#) (Клейн та інші проти Нідерландів) [ВП], § 190):

- порядок призначення членів суду та термін їх повноважень;
- існування гарантій проти зовнішнього тиску; і
- чи представляється орган незалежним.

(i) Порядок призначення членів органу влади

139. Розглядалось питання стосовно втручання Міністерства юстиції до процесу призначення або звільнення працівників органу, який виносить рішення ([Sramek v. Austria](#) (Срадек проти Австрії), § 38; [Brudnicka and Others v. Poland](#) (Брудницька та інші проти Польщі), § 41; [Clarke v. the United Kingdom](#) (Кларк проти Сполученого Королівства) (дс.)).

140. Хоча призначення конкретного судді для вирішення певної справи входить до сфери розгляду державних органів влади з цих питань, Суд має бути впевнений, що призначення відбулося без порушень статті 6 § 1, а саме, вимог до незалежності та безсторонності ([Bochan v. Ukraine](#) (Бочан проти України), § 71).

(ii) Термін повноважень членів суду

141. Суд не встановив конкретні терміни повноважень для членів органу, який виносить рішення, однак неможливість їх звільнення з посади протягом терміну дії їх повноважень необхідно розглядати як результат їх незалежності. Однак, відсутність формального визначення неможливості їх звільнення, нсправді ж, не означає відсутність незалежності, за умови, що вона визнається фактично та присутні інші необхідні гарантії ([Sacilor-Lormines v. France](#) (Сасілор-Лормін проти Франції), § 67; [Luka v. Romania](#) (Лука проти Румунії), § 44).

(iii) Гарантії проти зовнішнього тиску

142. Судова незалежність вимагає від окремих суддів бути вільними від недоречного зовнішнього впливу та від внутрішнього відповідно. Внутрішня судова незалежність вимагає відсутність вказівок або тиску з боку інших суддів або тих осіб, які виконують адміністративні функції у суді, таких як, голова суду або голова судової колегії. Відсутність відповідних гарантій, що забезпечують незалежність суддів, зокрема, стосовно вищих судових посадовців, може призвести до того, що Суд визнає сумніви заявника стосовно незалежності і безсторонності суду обґрунтованими ([Parlov-Tkalčić v. Croatia](#) (Парлов-Ткальчік проти Хорватії), § 86; [Agrokompleks v. Ukraine](#) (Агрокомплекс проти України), § 137).

143. Суддів місцевого суду (суду округу/штату) було визнано незалежними від

голови суду, оскільки голови суду виконували лише адміністративні (управлінські та організаційні) функції, які були чітко відмежовані від судових функцій. Правова система створена для забезпечення відповідних гарантій проти довільного виконання функції призначення конкретних справ суддям ([Parlov-Tkalčić v. Croatia](#) (*Парлов-Ткальчік проти Хорватії*), §§ 88-95).

(iv) Вияв незалежності

144. З метою визначення незалежності суду, як того вимагає стаття 6 § 1, проявлення незалежності також може бути важливим ([Sramek v. Austria](#) (*Срамек проти Австрії*), § 42). Стосовно прояву незалежності, точка зору сторони є важливою, але не вирішальною; вирішальним є факт «*обгрунтованості*» побоювань сторони у справі ([Sacilor-Lormines v. France](#) (*Сасілор-Лормін проти Франції*), § 63). Таким чином, проблеми стосовно незалежності не виникають, якщо Суд володіє інформацією від «*об'єктивного наглядача*», який не вбачає приводів для сумнівів у незалежності суду за обставин конкретної справи ([Clarke v. the United Kingdom](#) (*Кларк проти Сполученого Королівства*) (dés.)).

(v) НЕУПЕРЕДЖЕНИЙ СУД

145. Стаття 6 § 1 вимагає суд у межах своїх повноважень бути неупередженим. Неупередженість зазвичай означає відсутність упередженості або суб'єктивного ставлення, що може бути оцінене багатьма способами ([Wettstein v. Switzerland](#) (*Ветштайн проти Швейцарії*), § 43; [Micallef v. Malta](#) (*Мікалефф проти Мальти*) [ВП], § 93). Принципи незалежності і безсторонності тісно взаємопов'язані і, відповідно до обставин, можуть потребувати загальної перевірки ([Sacilor-Lormines v. France](#) (*Сасілор-Лормін проти Франції*), § 62; [Oleksandr Volkov v. Ukraine](#) (*Олександр Волков проти України*), § 107).

– Критерії оцінювання неупередженості

146. Існування неупередженості повинно бути виначено за наступними критеріями ([Micallef v. Malta](#) (*Мікалефф проти Мальти*) [ВП], §§ 93):

- суб'єктивний тест, що вивчає персональні переконання і поведінку конкретного судді, з метою визначення чи існувало неупереджене або суб'єктивне ставлення судді у конкретній справі;
- також, відповідно до об'єктивного тесту визначається чи суд, а також, серед іншого, його структура, забезпечила відповідні гарантії для виключення легітимних сумнівів стосовно його неупередженості.

147. Однак не існує суттєвої відмінності між суб'єктивною і об'єктивною неупередженістю, оскільки дії судді можуть не лише спричинити об'єктивну підозру незалежного наглядача стосовно безсторонності (об'єктивний тест), але також стосуватись питання персональних переконань судді (суб'єктивний тест).

148. Так, у деяких випадках, коли важко отримати докази для спростування підозри у суб'єктивній упередженості судді, вимога до об'єктивної безсторонності забезпечує ще одну важливу гарантію (див. [Micallef v. Malta](#) (*Мікалефф проти Мальти*) [ВП], §§ 95 і 101).

(i) Суб'єктивний підхід

149. Застосовуючи суб'єктивний тест, Суд неодноразово постановляв, що «*особиста неупередженість судді повинна вважатись присутньою, доки не доведено протилежного*» ([Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium](#) (*Ле Комт, Ван Левен і Де Мейер проти Бельгії*), § 94). Що стосується необхідного доказу, Суд, наприклад,

вважав за необхідне визначити, чи виявляв суддя негативне ставлення (*Buscemi v. Italy* (Бушемі проти Італії), §§ 67-68). Той факт, що суддя не відмовився брати участь у апеляційному провадженні у цивільній справі після його участі у ряді цивільних проваджень, що стосувались цієї справи, не є підставою для спростування підозри (*Golubović v. Croatia* (голубові проти Хорватії), § 52).

150. Принцип персональної неупередженості і об'єктивності суду давно доведений практикою Суду (*Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium* (Ле Комт, Ван Левен і Де Мейер проти Бельгії), § 58; *Driza v. Albania* (Дріза проти Албанії), § 75).

(ii) Об'єктивний підхід

151. Повинно бути визначено, окремо від поведінки судді, чи існують очевидні факти, що можуть поставити під сумнів його безсторонність. Коли це стосується органу, який засідає як суд присяжних, то визначається, окремо від персональної поведінки його членів, чи існують явні факти, що ставлять під сумнів неупередженість органу вцілому. Теж саме стосується і того, що у вирішенні питання щодо існування легітимних причин сумнівів у неупередженості конкретного судді (*Morel v. France* (Морель проти Франції), §§ 45-50; *Pescador Valero v. Spain* (Пескадор Валеро проти Іспанії), § 23), або органу, що засідає у вигляді суду присяжних (*Luka v. Romania* (Лука проти Румунії), § 40) позиція зацікавленої сторони є важливою, але не вирішальною. Вирішальним є наявність обгрунтованості сумніву у неупередженості суду (*Wettstein v. Switzerland* (Ветштайн проти Швейцарії), § 44; *Pabla Ky v. Finland* (Пабла Кю проти Фінляндії), § 30; *Micallef v. Malta* (Мікалефф проти Мальти) [ВП], § 96).

152. Об'єктивний тест стосується переважно ієрархічних та інших зв'язків між суддею та іншими особами у справі (див. справи стосовно двоякої ролі суддів, наприклад *Mežnarić v. Croatia* (Межнариć проти Хорватії), § 36; *Wettstein v. Switzerland* (Ветштайн проти Швейцарії), § 47, де юрист, який представляв опонентів, також судив заявника в інших справах), що об'єктивно обгрунтовує сумніви щодо неупередженості суду, оскільки він не відповідає вимогам Конвенції відповідно до результатів об'єктивного тесту.

153. Таким чином, у кожному окремому випадку необхідно визначити чи характер та рівень стосунків у справі вказують на відсутність неупередженості з боку суду (*Micallef v. Malta* (Мікалефф проти Мальти) [ВП], §§ 97 і 102).

154. У зв'язку з цим, навіть прояви неупередженості мають значення, іншими словами, «правосуддя має не тільки здійснюватись, а повинно також демонструватись». Під сумнівом – довіра до суду, яку суд має вселяти громадянам у демократичному суспільстві. Так, кожний суддя стосовно якого існують будь-які сумніви щодо недостатньої неупередженості повинен відмовитись від розгляду справи (*Micallef v. Malta* (Мікалефф проти Мальти) [ВП], § 98).

155. З метою забезпечення судом необхідної довіри, потрібно також враховувати внутрішню організацію суду. Існування процедур для забезпечення безсторонності у національному законодавстві, а саме, правил, що регулюють відсторонення суддів, є важливим фактором (див. специфічні положення стосовно відводу судді, *Micallef v. Malta* (Мікалефф проти Мальти) [ВП], §§ 99-100). Такі правила демонструють спробу законодавства усунути всі сумніви стосовно неупередженості судді або суду у справі, і створити спробу забезпечити безсторонність шляхом ліквідації причин таких сумнівів. Більш того, для забезпечення безсторонності, законодавство спрямоване на усунення будь-яких проявів упередженості і, таким чином, сприяє довірі суспільства до суду (*Mežnarić v. Croatia* (Межнариć проти Хорватії), § 27).

– Ситуації, за яких може виникнути питання щодо недостатньої судової неупередженості

156. Існують дві можливі ситуації, за яких може виникнути питання щодо недостатньої неупередженості суду:

- Перша стосується функціональної природи і питань, наприклад виконання різних функцій у межах судового процесу однією і тією ж особою, або ієрархічні та інші зв'язки з іншими учасниками проваджень.
- Друга – індивідуального характеру і є результатом поведінки суддів у конкретній справі.

– Ситуації функціонального характеру

(i) Виконання консультативної і судової функцій у одній справі

157. Послідовне виконання консультативної та судової функцій одним органом, за деяких обставин, може спричинити порушення статті 6 § 1 стосовно неупередженості органу з об'єктивної точки зору ([Procola v. Luxembourg](#) (Прокола проти Люксембургу), § 45 – порушення).

158. Питання щодо виконання судових і консультативних функцій стосовно «однієї справи», «одного рішення» або «з аналогічних питань» (([Kleyn and Others v. the Netherlands](#) (Клейн та інші проти Нідерландів) [ВП], § 200; [Sacilor-Lormines v. France](#) (Сасілор-Лормін проти Франції), § 74 – немає порушення).

(ii) Виконання судових та позасудових функцій в одній справі

159. У визначенні обґрунтування сумнівів заявника, необхідно брати до уваги такі ознаки, як подвійна роль судді у провадженні, проміжок часу між двома справами, у яких він приймав участь та рівень його залученості до проваджень ([McGonnell v. the United Kingdom](#) (Мак-Гоннелл проти Сполученого Королівства), §§ 52-57).

160. Будь-яке залучення у затвердженні законодавства, або виконавчих правил, є достатньою підставою для ставлення під сумнів судову неупередженість особи, яка має вирішити спір стосовно можливості варіацій трактування законодавства чи виконавчих правил у справі (див. [McGonnell v. the United Kingdom](#) (Мак-Гоннелл проти Сполученого Королівства), § 55-58, де Суд виявив порушення статті 6 § 1 у частині стосовно прямого залучення судді до прийняття плану розвитку предмету спору; порівняти з [Pabla Ky v. Finland](#) (Пабла Кю проти Фінляндії), § 34 – немає порушення).

161. Коли існує дві одночасних групи проваджень за участю однієї особи у якості судді, з одного боку, і юридичного представника відповідача, з іншого, у заявника є причина вважати, що суддя продовжить ставитись до нього, як до опонента ([Wettstein v. Switzerland](#) (Ветштайн проти Швейцарії), §§ 44-47).

162. Слухання конституційної скарги суддею, який виступав радником опонента на початку провадження призвело до порушення статті 6 § 1 ([Mežnarić v. Croatia](#) (Межнариц проти Хорватії), § 36). Стосовно неупередженості судді Конституційного суду, який виступав експертом опонента заявника у цивільних провадженнях у судах першої інстанції, див. [Švarc and Kavnik v. Slovenia](#) (Шварц і Кавник проти Словенії), § 44.

(iii) Виконання різних судових функцій

163. Оцінка того, чи участь того самого судді на різних стадіях цивільної справи відповідає вимогам неупередженості статті 6 § 1 має бути визначено для кожного конкретного випадку, спираючись на обставини кожної справи.

164. Лише факт того, що суддя вже виніс попереднє рішення не може вважатися за об'єктивне обґрунтування сумнівів щодо його безсторонності. Важливими є ряд та характер заходів, що були прийняті суддею перед слуханням. Таким чином, володіння судді інформацією щодо матеріалів справи не означає суб'єктивність з його боку, яка б запобігла його неупередженості під час винесення рішення по справі. Попередній аналіз доступної інформації також не означає винесення попередніх висновків.

Важливо, щоб аналіз виконувався під час винесення рішення та був заснований на представлених доказах і почутих на слуханні аргументах ([Morel v. France](#) (Морель проти Франції), § 45).

165. Необхідно враховувати, що зв'язок між з'ясованими додатковими проблемами на різних стадіях провадження настільки тісний, що ставить під сумнів неупередженість судді, який брав участь у винесенні рішень на цих етапах ([Toziczka v. Poland](#) (Toziczka проти Польщі), § 36).

Наприклад:

- Не може бути прийняте за загальне правило у результаті оцінки неупередженості, що суд вищої інстанції, який скасував адміністративне або судове рішення, зобов'язаний надіслати справу до органу іншої юрисдикції, або до іншого структурного відділення органу владу ([Ringelsen v. Austria](#) (Рінгайзен проти Австрії) наприкінці § 97);
- Проблема може виникнути, якщо суддя приймає участь у двох провадженнях, що стосуються одних фактів ([Indra v. Slovakia](#) (Індра проти Словачії), §§ 51-53);
- Суддя, який є головним у апеляційному провадженні та якому допомагають два судді присяжних не може слухати апеляційну справу за власним рішенням ([De Haan v. the Netherlands](#) (Де Хан проти Нідерландів), § 51);
- Апеляційний суд, у якому судді присяжних мають визначити чи допустили вони помилку у юридичному трактуванні або заяві у попередніх провадженнях може поставити під сумнів їх безсторонність ([San Leonard Band Club v. Malta](#) (Сан Леонард Бенд Клуб проти Мальти), § 64);
- Участь судді спочатку у винесенні рішення по справі, а потім у провадженнях стосовно прийнятності апеляційної заяви за цим рішенням не підтверджує обов'язкову невідповідність вимогам безсторонності ([Warsicka v. Poland](#) (Варшицька проти Польщі), §§ 38-47);
- Суддя, який має подвійну роль, у якості радника сторони-опонента заявника у провадженнях у суді першої інстанції, та у якості судді апеляційного суду у другій групі проваджень: посилаючись зазвичай, зокрема, на часову давність і на різні предмети спору першої та другої групи проваджень, і на той факт, що виконання функцій радника і судді не співпадають у часі, Суд постановив, що заявники не змогли об'єктивно обґрунтувати сумніви щодо неупередженості судді ([Puolitaival and Pirttiaho v. Finland](#) (Пуолітайвал и Пирттіах проти Фінляндії), §§ 46-54);
- Суд виявив порушення принципу неупередженості у справі, у якій деякі судді, які вже виносили рішення по справі, мали вирішувати чи помилились вони у винесенні цього рішення і чи висловили інші три судді думку з цього приводу ([Driza v. Albania](#) (Дріза проти Албанії), §§ 78-83 – порушення);
- Один із суддів, залучений до апеляційного провадження був раніше залучений до справи у якості судді вищої інстанції ([Peruš v. Slovenia](#) (Перуш проти Словенії), §§ 38-39).

– Ситуації індивідуального характеру

166. Принцип неупередженості також буде порушено, якщо суддя має власний інтерес у справі ([Langborger v. Sweden](#) (Ленгборгер проти Швеції), § 35; [Gautrin and Others v. France](#) (Готрен та інші проти Франції), § 59).

167. Професійні або персональні зв'язки між суддею і стороною у справі, або адвокатом сторони у справі також може спричинити сумніви у безсторонності ([Pescador Valero v. Spain](#) (Пескадор Валеро проти Іспанії), § 27; [Tocono and Profesorii](#)

[Prometeiști v. Moldova](#) (Токоно і Професорії Прометеїшти проти Молдови), § 31; [Micallef v. Malta](#) (Мікалефф проти Мальти) [ВП], § 102). Навіть непрямі фактори можуть бути взяті до уваги ([Pétur Thór Sigurðn v. Iceland](#) (Петур Тор Сігурдссон проти Ісландії), § 45).

IV. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ВИМОГИ

1. Справедливість

Стаття 6 § 1:

«Кожен має право на справедливий розгляд його справи удом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або

(а) ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ

168. Визначне місце: Суд завжди займав визначне місце, забезпечуючи право на справедливий суд ([Airey v. Ireland](#) (Ейрі проти Ірландії), § 24; [Stanev v. Bulgaria](#) (Станев проти Болгарії) [ВП], §231). Ця гарантія є «одним з основних принципів будь-якого демократичного суспільства, відповідно до Конвенції» ([Pretto and Others v. Italy](#) (Претто та інші проти Італії), § 21). Таким чином, статтю 6 § 1 не можна трактувати обмежено ([Moreira de Azevedo v. Portugal](#) (Морейра де Азеведу проти Португалії), § 66). Вимога справедливості застосовується до проваджень узагалом; і не обмежується слуханнями ([Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece](#) (Стрен Грік Рифайнеріз і Стратіс Андреадіс проти Греції), § 49).

169. Зміст: повинна бути можливість подати цивільні скарги до суду ([Fayed v. the United Kingdom](#) (Файєд проти Сполученого Королівства), § 65; [Sabeh El Leil v. France](#) (Сабах Ель Лейл проти Франції) [ВП], § 46). Стаття 6 § 1 детально описує процесуальні гарантії сторін у цивільних провадженнях. Основною метою, перш за все, є задоволення інтересів сторін та органів забезпечення справедливості ([Nideröst-Huber v. Switzerland](#) (Нідерьост-Хубер проти Швейцарії), § 30). Сторони у справі повинні мати можливість оскаржувати рішення у своїх справах із найбільшою ефективністю ([H. v. Belgium](#) (Н. проти Бельгії), § 53).

170. Роль державних органів влади: Суд завжди стверджував, що органи державної влади мають забезпечувати виконання вимог «справедливого суду» Конвенції у кожній окремій справі ([Dombo Beheer B.V. v. the Netherlands](#) (Домбо Бегеер Б.В. проти Нідерландів), § 33 наприкінці).

171. Скарги сторін: у визначенні «цивільних прав та зобов'язань» особи, відповідно до прецеденту Стразбурського Суду¹², принципіальним є те, що кожний має право на справедливий розгляд справи судом. До цих гарантій додаються також гарантії стосовно організації та структури суду, і порядку ведення проваджень. Отже, ці гарантії і є складовими права на справедливий суд ([Golder v. the United Kingdom](#) (Голдер проти Сполученого Королівства), § 36).

172. Принципи інтерпретації:

- принцип, відповідно до якого повинна бути можливість подати цивільну заяву до суду, як один із основоположних принципів права; теж саме стосується і принципу міжнародного права, що забороняє відмову у правосудді. Стаття 6 § 1

¹² Див. наступний розділ: «Сфери застосування».

має трактуватись відповідно до цих принципів ([Golder v. the United Kingdom](#) (Голдер проти Сполученого Королівства), § 35);

- право на справедливий судовий розгляд, що гарантується статтею 6 § 1 повинно трактуватися відповідно до Преамбули до Конвенції, яка проголошує верховенство права – основною частиною спільної спадщини держав-учасників ([Brumarescu v. Romania](#) (Брумареську проти Румунії)[ВП], §61; [Nejdet Şahin and Perihan Şahin v. Turkey](#) (Неждет Сахін і Періхан Сахін проти Туреччини) [ВП], § 57);
- Принцип юридичної визначеності складається із основних елементів норм права ([Beian v. Romania \(No. 1\)](#)(Беян проти Румунії), § 39);
- У демократичному суспільстві, відповідно до Конвенції, право на справедливе забезпечення правосуддя посідає таке вагоме місце, що обмежена інтерпретація статті 6 § 1 не відповідає основному завданню та призначенню цього положення ([Ryakib Biryukov v. Russia](#)), § 37);
- Більш того, Конвенція призначення для гарантій не теоретичних чи ілюзорних, а практичних та ефективних прав ([Airey v. Ireland](#) (Ейрі проти Ірландії), § 24).

173. Держава володіє більшою дискрецією у цивільних провадженнях: Суд повідомив, що вимоги, що є складовими поняття «справедливий судовий розгляд» не є однаковими для справ, що стосуються визначення цивільних прав та обов'язків та для справ, що стосуються кримінальних проваджень: «Держави-учасники мають більшу дискрецію у вирішенні цивільних справ, що стосуються цивільних прав та обов'язків, аніж у вирішенні кримінальних проваджень» ([Dombo Beheer B.V. v. the Netherlands](#) (Домбо Бегеер Б.В. проти Нідерландів), § 32; [Levages Prestations Services v. France](#) (Леваж Престасьон Сервіс проти Франції), § 46). Вимоги статті 6 § 1 стосовно цивільних прав менш обтяжувальні, аніж вимоги до кримінальних проваджень ([König v. Germany](#) (Кьоніг проти Німеччини), § 96).

(b) СФЕРИ ЗАСТОСУВАННЯ

174. Ефективне право: сторони у справі мають право надати суду зауваження, які вони вважають важливими у справі. Це право можна вважати ефективним тільки за умови, що зауваження були «заслухані», тобто відповідно розглянуті судом. Тобто, «суд» має проводити належний розгляд поданих документів і доказів, та наведених сторонами аргументів і доказів ([Kraska v. Switzerland](#) (Краска проти Швейцарії), § 30; [Van de Hurk v. the Netherlands](#) (Ван де Гурк проти Нідерландів), [Perez v. France](#) (Перез проти Франції) [ВП], § 80). З метою забезпечення ефективності гарантованого цією статтею права, органи влади мають демонструвати «належне ставлення»: для заявника, який не має юридичного представника, див. [Kerojärvi v. Finland](#) (Кероярві проти Фінляндії), § 42 і [Fretté v. France](#) (Фретте проти Франції), 49; для заявника, який має представника у суді, див. [Göç v. Turkey](#) (Гоч проти Туреччини) [ВП], § 57.

175. Належна участь заявника у провадженнях вимагає від суду, за власною ініціативою, розглядати документи, що є у його розпорядженні. Таким чином, той факт, що заявник не скаржився на відсутність розгляду відповідних документів чи ініціював доступ до матеріалів справи, не є істотним ([Kerojärvi v. Finland](#) (Кероярві проти Фінляндії), § 42). Фактична можливість заявника звернутись до матеріалів справи та отримати їх копії не є достатньою гарантією ([Göç v. Turkey](#) (Гоч проти Туреччини) [ВП], § 57).

176. Зобов'язання, покладені на адміністративні органи влади: у заявника має бути доступ до відповідних документів, що знаходяться у розпорядженні адміністративних

органів, за необхідності досягнутий шляхом процедури розкриття документів ([McGinley and Egan v. the United Kingdom](#) (МакГінлі та Еган проти Сполученого Королівства), §§ 86 і 90). Якщо держава без достатніх підстав не надає заявнику доступу до документів, що знаходяться у розпорядженні державних органів влади, що б дозволило їм захищатися у суді, або заперечує їх існування, то такі дії розглядаються як відмова у справедливому слуханні, що порушує статтю 6 § 1 (там же).

177. Розгляд проваджень загалом: чи розгляд проваджень був справедливим з'ясовується шляхом їх дослідження загалом ([Ankerl v. Switzerland](#) (Анкерл проти Швейцарії), § 38; [Centro Europa 7 S.R.L. and di Stefano v. Italy](#) (Сентро Європа 7 С.Р.Л. проти Італії) та [Ді Стефано проти Італії](#)) [ВП], § 197).

178. Зважаючи на це, будь-які порушення справедливості розгляду справи можуть, за певних обставин, бути урегульовані на подальших стадіях, або на тому ж рівні ([Helle v. Finland](#) (Хелле проти Фінляндії), § 54), чи судом вищої інстанції ([Schuler-Zraggen v. Switzerland](#) (Шулер-Зрагген проти Швейцарії), § 52; навпаки [Albert and Le Compte v. Belgium](#) (Альбер і Ле Конт проти Бельгії), § 36; [Feldbrugge v. the Netherlands](#) (Фельдбругге проти Нідерландів), §§ 45-46).

179. У будь-якому випадку, якщо порушення було у судовому органі найвищої юрисдикції, наприклад через те, що немає можливості відповісти на висновки, подані до цих органів, існує порушення права на справедливий суд ([Ruiz-Mateos v. Spain](#) (Руїз Матеос проти Іспанії), §§ 65-67).

180. Процесуальна помилка може бути врегульована тільки за умови, що відповідне рішення розглядається незалежним судовим органом загальної юрисдикції, який забезпечує виконання гарантій статті 6 § 1. Важливим є право суду на перегляд справи, і воно досліджується з урахуванням обставин справи ([Obermeier v. Austria](#) (Обермайєр проти Австрії), § 70).¹³

181. Попередні рішення, що не забезпечують виконання гарантії справедливого судового розгляду: у таких справах не виникає питання щодо доступності гарантії заявнику під час розгляду справи незалежним судом загальної юрисдикції і, таким чином, забезпечувалось виконання гарантій статті 6 § 1 ([Oerlemans v. the Netherlands](#) (Орлеманс проти Нідерландів), §§ 53-58; [British-American Tobacco Company Ltd v. the Netherlands](#) (Компанія Бритіш Американ Тобакко проти Нідерландів), § 78). Враховується також те, що існують наміри, що забезпечують такі гарантії ([Air Canada v. the United Kingdom](#) (Ейр Канада проти Сполученого Королівства), § 62).

182. У апеляційних судах: стаття 6 § 1 не зобов'язує держав-учасників засновувати суди апеляційної та касаційної інстанцій, однак коли такі суди існують держава має забезпечувати гарантії сторонам у справі відповідно до статті 6 § 1 ([Andrejeva v. Latvia](#) (Андреєва проти Латвії) [ВП], § 97). Однак спосіб застосування статті 6 § 1 до проваджень у апеляційному суді залежить від специфічних ознак цих проваджень; необхідно враховувати провадження взагалом у встановленому національним законодавством порядку, а також роль, яку відіграють у розгляді проваджень апеляційні ([Helmets v. Sweden](#) (Гелмерс проти Швеції), § 31) або касаційні суди ([Levages Prestations Services v. France](#) (Леваж Престасьон Сервіс проти Франції), §§ 44-45; [K.D.B. v. the Netherlands](#) (К. Д. Б. проти Нідерландів), § 41).

183. Враховуючи особливий характер ролі касаційного суду, який обмежений у розгляді питань щодо коректного застосування права, подальші процедури можуть бути формальними ([Levages Prestations Services v. France](#) (Леваж Престасьон Сервіс проти Франції), §§ 48). Вимога щодо представництва у касаційному суді не суперечить Статті 6 ([G.L. and S.L. v. France](#) (Ж. Л. і С. Л. проти Франції) (déc.); [Tabor v. Poland](#) (Табор проти Польщі), § 42).

¹³ Див. також розділ Розгляд судом загальної юрисдикції.

184. Обмеження: за загальним правилом, національні суди встановлюють факти: Суд не виконує функції встановлення фактів, замість вже встановлених національними судами (*Dombo Beheer B.V. v. the Netherlands* (Домбо Бегеер Б.В. проти Нідерландів), § 31).¹⁴ Більш того, хоча заявники мають право висувати на розгляд суду спостереження, які вони вважають значущими, стаття 6 § 1 не гарантує результату розгляду на користь сторони (*Andronicou and Constantinou v. Cyprus* (Андроніку та Константину проти Кіпру), § 201).

185. Теорія підпорядкування: Суд постановив важливість підпорядкування юрисдикції у правозастосуванні; важливо переконалися у явній справедливості судового розгляду. Однак, Суд також роз'яснив, що точка зору зацікавлених осіб не є вирішальною; сумніви осіб у справедливості судового розгляду проваджень мають бути обґрунтованими (*Kraska v. Switzerland* (Краска проти Швейцарії), § 32). Отже, необхідно досліджувати як суд розглядав справу.

186. У інших справах, що розглядаються у Верховному Суді, Суд зазначив, що збільшена суспільна зацікавленість справедливого правозастосування підтверджує важливість підпорядкування юрисдикції судів (*Kress v. France* (Кресс проти Франції) [ВП], § 82; *Martinie v. France* (Мартиньє проти Франції) [ВП], § 53 ; *Menchinskaya v. Russia* (Менчинська проти Росії), § 32). Суд надав важливості підпорядкуванню у наступних справах (див. *Vermeulen v. Belgium* (Вермюлен проти Бельгії), § 34; *Lobo Machado v. Portugal* (Лобу Машаду проти Португалії), § 32).

187. Судова практика: для того, щоб враховувати стан національного правопорядку, Суд завжди надавав значення судовій практиці у визначенні відповідності національного законодавства Статті 6 § 1 (*Kerojärvi v. Finland* (Кероярві проти Фінляндії), § 42; *Gorou v. Greece (no. 2)* (Гору проти Греції №2) [ВП] § 32). Більш того, у визначення справедливого судового розгляду справи сторін не можна не враховувати загальні фактичні та юридичні обставини справи (*Stankiewicz v. Poland* (Станкевич проти Польщі), § 70).

188. Державні органи влади не можуть позбавитись ефективного судового контролю через національну безпеку чи тероризм: існують технології, що можуть бути застосовані, та включають як легітимні проблеми безпеки, так і процесуальні права особи (*Dağtekin and Others v. Turkey* (Дагтекін та інші проти Туреччини), § 34).

189. Принцип незалежного результату проваджень: процесуальні гарантії статті 6 § 1 застосовуються до усіх сторін процесу, а не лише до тих осіб, які не виграли справи у національних судах (*Philis v. Greece* (Філіс проти Греції) (No. 2), § 45).

– Приклади: прецедент стосується різноманітних ситуацій, а саме:

190. Спостереження надані судом апеляційному суду переважно спрямовані на вплив на його рішення: сторонам має бути надана можливість коментувати спостереження, навіть якщо, на думку апеляційного суду, спостереження не представляють факт чи аргумент, що раніше не були відомі в оскаржуваному рішенні (*Nideröst-Huber v. Switzerland* (Нідерьост-Хубер проти Швейцарії), §§ 26-32) або на думку представника держави у Стразбурському Суді (*APEH Üldözötteinek Szövetsége and Others v. Hungary* (Апех Ільдезеттеінек Севетшеге та інші проти Угорщини), § 42).

191. Питання, що розглядаються на попередньому слуханні: коли існує механізм звернення до попереднього слухання, відмова національним судом задовольнити запит на таке слухання за деяких обставин може порушити справедливість судового

¹⁴ Див. розділ Четверта інстанція.

розгляду ([Ullens de Schooten and Rezabek v. Belgium](#) (Улленс де Схоотен і Резабек проти Бельгії), §§ 57-67, з подальшими посиланнями). Теж саме стосується і випадків, коли відмова є дискреційною:

- коли відмова надана навіть якщо юридично передбачено безвиняткове надання попереднього слухання або відповідної альтернативи;
- коли відмова обґрунтована причинами незазначеними у законодавстві;
- або якщо відмова не була достатньо обґрунтованою відповідно до законодавства.

192. Стаття 6 § 1, таким чином, не надає права розгляду справи національним судом або Судом Європейського Союзу ([Dotta v. Italy](#) (Дотта проти Італії) (déc.)). Застосовуючи вищезазначений прецедент, Суд визначає чи є відмова дискреційною ([Canela Santiago v. Spain](#) (Канела Сантьяго проти Іспанії) (déc.)).

193. Зміни у національній судовій практиці: вимога щодо юридичної визначеності і захисту правомірних очікувань не включають права на встановлену судову практику ([Unédic v. France](#) (Юнедік проти Франції), § 74). Розвиток судової практики не суперечить належному правозастосуванню, оскільки відсутність еволюційного та динамічного підходу попереджують будь-які зміни чи покращення ([Atanasovski v. "The former Yugoslav Republic of Macedonia"](#) (Атанасовський проти «Колишньої Югославської республіки Македонія», § 38). У цьому рішенні Суд постановив, що існування встановленої судової практики зобов'язує Верховний Суд надавати більш істотне обґрунтування відхиленню від прецедентного права, а у іншому випадку, буде порушено право особи на належне обґрунтування рішення. У деяких справах зміни у національній судовій практиці, що впливають на цивільні провадження, що знаходяться на судовому розгляді, можуть порушувати Конвенцію ([Petko Petkov v. Bulgaria](#) (Петко Петков проти Болгарії), §§ 32-34).

194. Що стосується суперечностей у прецедентному праві, Суд зазначив важливість встановлення механізмів на місцях для забезпечення узгодженості у судових практиках та уніфікованості прецедентного права ([Frimu and Others v. Romania](#) (Фриму та інші проти Румунії) (déc.), §§ 43-44). Однак, досягнення узгодженості у законодавстві може зайняти деякий час, а випадки неузгодженостей у прецедентах можуть бути урегульовані без порушень юридичної визначеності ([Nejdet Şahin and Perihan Şahin v. Turkey](#) (Неждет Сахін і Періхан Сахін проти Туреччини) [ВП], § 83; [Albu and Others v. Romania](#) (Албу та інші проти Румунії), §§ 36 and 40-43).¹⁵

195. Вступ у дію закону, коли справа, у якій держава є стороною все ще розглядається судом: Суд особливо уважно ставиться до проблем, що можуть виникнути у результаті використання закону зі зворотною силою, що має вплив на судові вирішення спору, стороною якого є держава, у тому числі може спричинити його невигащність. Будь-які підстави, що представлені для обґрунтування таких заходів мають бути детально розглянуті ([National & Provincial Building Society, Leeds Permanent Building Society and Yorkshire Building Society v. the United Kingdom](#) (Національне та регіональне будівельне товариство, Товариство постійної забудови Лідса і Йоркширське будівельне товариство проти Сполученого Королівства, § 112). Фактично, законодавство у цивільних провадженнях не забороняє впровадження нових положень із зворотною силою для урегулювання прав, що виникають відповідно до існуючого законодавства. Стаття 6, тим не менш, обмежує будь яке втручання законодавства, спрямованого вплинути на рішення суду, у здійснення правосуддя, за винятком випадків, коли таке втручання відбувається на «неспростовних підставах у загальних інтересах» ([Zielinski and Pradal and Gonzalez and Others v. France](#)

¹⁵ Див. також розділ Четверта інстанція.

(*Зелінський і Прадель та Гонсалес і інші проти Франції*) [ВП], § 57; [Scordino v. Italy](#) (*Скордіно проти Італії*) (no. 1) [ВП], § 126).

Наприклад, Суд виявив порушення стосовно:

- втручання законодавства у випадку, коли провадження, у якому держава була стороною, розглядалось вже протягом дев'яти років, і заявники вже мали остаточне рішення проти держави, з метою впливу на неминучий результат справи на користь держави ([Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece](#) (*Стрен Грік Рифайнеріз і Стратіс Андреадіс проти Греції*), §§ 49-50);
- закону, що мав істотний вплив на неминучий результат справи на користь держави ([Zielinski and Pradal and Gonzalez and Others v. France](#) (*Зелінський і Прадель та Гонсалес і інші проти Франції*), [ВП], § 59);
- видання закону на останньому етапі розгляду справи перед судом касаційної інстанції, який на практиці вирішував важливі питання і робив подальший розгляд спору неважливим ([Papageorgiou v. Greece](#) (*Папагеоргіу проти Греції*));
- рішення апеляційного суду, засноване, навіть другорядно, на законі, що був виданий у процесі розгляду справи та вплинув на її результат ([Anagnostopoulos and Others v. Greece](#) (*Анагностопулос проти Греції*), §§ 20-21).

Однак, статтю 6 § 1 не можна трактувати як таку, що перешкоджає будь-якому втручання органів влади у провадження, що знаходяться на судовому розгляді, та стороною яких вони є. В інших випадках Суд постановив, що чинники, на які посилювалась держава-відповідач, були [National & Provincial Building Society, Leeds Permanent Building Society and Yorkshire Building Society v. the United Kingdom](#) (*Національне та регіональне будівельне товариство, Товариство постійної забудови*

Лідса і Йоркширське будівельне товариство проти Сполученого Королівства, § 112; [Forrer-Niedenthal v. Germany](#) (*Форрер-Ніденталь проти Німеччини*), § 64; [OGIS-Institut Stanislas, OGEC Saint-Pie X and Blanche de Castille and Others v. France](#) (*Інститут Станіслас ім. Св. П'єр X, Бланш де Кастиль та інші проти Франції*), §§ 71-72; [EEG-Slachthuis Verbist Izegem v. Belgium](#) (*EEG-Slachthuis Verbist Izegem проти Бельгії*) (déc.)).

196. Цей прецедент також застосовується у справах, коли держава, що не є стороною у справі, позбавляє провадження юридичної сили, використовуючи законодавчу владу ([Ducret v. France](#) (*Дукрет проти Франції*), §§ 33-42).

197. *Інші види законодавчого втручання:*

- Закони мають бути видані до початку проваджень ([Organisation nationale des syndicats d'infirmiers libéraux \(O.N.S.I.L.\) v. France](#) (*Organisation nationale des syndicats d'infirmiers libéraux (O.N.S.I.L.) проти Франції*) (déc.)) або після їх завершення ([Preda and Dardari v. Italy](#) (*Preda і Dardari проти Італії*) (déc.)), не звертаючись до статті 6;
- Видання загального законодавства може виявитись невідгідним для сторін спору, якщо воно не спрямоване на судові провадження, що розглядаються, і, таким чином, порушують принцип верховенства права ([Gorraiz Lizarraga and Others v. Spain](#) (*Горраіз Лізаррага та інші проти Іспанії*), § 72);
- Закон може бути визнаний неконституційним, якщо не завдають жодного впливу на провадження, що розглядаються ([Dolca v. Romania](#) (*Dolca проти Румунії*) (déc.)).

198. Неспроможність представити спостереження «незалежного представника національних юридичних послуг» сторонам у справі перед Верховним судом (членами офісу державного прокурора): [Vermeulen v. Belgium](#) (Вермелен проти Бельгії), [Van Orshoven v. Belgium](#) (Ван Орсховен прот Бельгії); [K.D.B. v. the Netherlands](#) (К. Д. Б. проти Нідерландів) – головний державний прокурор /генеральний прокурор: [Göç v. Turkey](#) (Гоч проти Туреччини) [ВП]; [Lobo Machado v. Portugal](#) (Лобу Машаду проти Португалії) – державний комісіонер: [Kress v. France](#) [GC] (Кресс проти Франції) [ВП]; [Martinie v. France](#) (Мартиньє проти Франції) [ВП], і можливості відповісти на такі спостереження: багато хто з держав-відповідачів оскаржував те, що дана категорія учасників національних юридичних послуг не була сторонами у справі, ані їх родичами чи опонентами, але Суд виявив, що враховувати необхідно лише роль, яку відіграє конкретний представник у справі, а конкретніше, зміст та вплив поданих ним матеріалів ([Vermeulen v. Belgium](#) (Вермелен проти Бельгії), § 31; [Kress v. France](#) (Кресс проти Франції) [ВП], § 71 наприкінці).

199. Суд звернув увагу на важливість змагальних процесів у справах, у яких матеріали, подані незалежним представником національних юридичних послуг у цивільній справі, не були завчасно представлені на розгляд сторін, позбавляючи їх можливості відповіді на них ([Vermeulen v. Belgium](#) (Вермелен проти Бельгії), § 33; [Lobo Machado v. Portugal](#) (Лобу Машаду проти Португалії), § 31; [Van Orshoven v. Belgium](#) (Ван Орсховен прот Бельгії), § 41; [Göç v. Turkey](#) (Гоч проти Туреччини) [ВП], §§ 55-56; [Kress v. France](#) (Кресс проти Франції), § 76; [Immeubles Groupe Kossier v. France](#) (Іммебль Груп Коссер проти Франції), § 26).

200. Участь і навіть присутність представників національних юридичних фірм у процесі винесення рішення, активна чи пасивна, після того, як вони публічно виказали свої погляди щодо справи були визнані незначущими ([Vermeulen v. Belgium](#) (Вермелен проти Бельгії), § 34; [Lobo Machado v. Portugal](#) (Лобу Машаду проти Португалії), § 32; [Kress v. France](#) (Кресс проти Франції), § 87). Ця судова практика значною мірою заснована на теорії підпорядкування¹⁶ ([Martinie v. France](#) (Мартиньє проти Франції) [ВП], § 53).

201. Повинні бути досліджені обставини, за яких відбулися провадження, а саме, чи було провадження змагальним і чи відповідало принципу рівності сторін (порівняйте [Kress v. France](#) (Кресс проти Франції), § 76, and [Göç v. Turkey](#) (Гоч проти Туреччини) §§ 55-57) для того, щоб з'ясувати чи виникла проблема через поведінку сторони чи ставлення держави, або законодавство, що застосовується у даному випадку ([Fretté v. France](#) (Фретте проти Франції), §§ 49-51).

Для проваджень, що розглядаються СЕС¹⁷: [Cooperatieve Producentenorganisatie van de Nederlandse Kokkelvisserij U.A. v. the Netherlands](#) (Cooperatieve roducentenorganisatie van de Nederlandse Kokkelvisserij U.A. проти Нідерландів) (déc.).

202. Обмеження:

- Рівність сторін не забезпечує право сторони повідомляти перед слуханням дані, що не були раніше представлені іншій стороні у справі або судді, чи суддям присяжних ([Kress v. France](#) (Кресс проти Франції), § 73);
- Немає сенсу у визнанні прав, які не можуть бути застосовані і не мають реального змісту: це стосувалось би справи, у якій відповідне право, гарантоване Конвенцією, не впливало б на результат справи, тому що прийняте юридичне рішення не викликає суперечок ([Stepinska v. France](#) (Степінська проти Франції), § 18).

¹⁶ Див. вище.

¹⁷ Суд Європейських Співтовариств / Суд Європейського Союзу.

(e) ЧЕТЕРТА ІНСТАНЦІЯ¹⁸

(i) Основні принципи

203. Специфічна категорія справ, що подаються на розгляд Суду складають групу заяв, які часто називають заявами «четвертої інстанції». Цей термін не відображається у тексті Конвенції, і був заснований на прецеденті інституцій Конвенції (*Kemmaché v. France* (*Кеммаш проти Франції*) (No. 3), § 44) – є певною мірою парадоксальною, оскільки приділяє значення тому, чим Суд не є: це не апеляційний суд, і не суд, який скасовує рішення судів держав-учасників Конвенції, що є сторонами у справі, або розглядати спарви, які вже були розглянуті ними, він також не розглядає справи таким же чином, як і Верховний Суд. Заяви до суду четвертої інстанції виникають від частих непорозумінь на двох рівнях.

204. По-перше, часто існує поширене непорозуміння з боку заявників щодо ролі суду та характеру судового апарату, заснованого Конвенцією. Роль Суду не полягає у заміні національних судів; його повноваження обмежені до підтвердження забезпечення державами-учасниками прав людини, до чого вони зобов'язались, підписуючи Конвенцію. Більш того, через відсутність повноважень прямо впливати на правові системи держав-учасників Суд має враховувати автономність цих правових систем. Це означає, що завданням Суду не є виправляти фактичні чи юридичні помилки національних судів, якщо тільки і через те, що такі помилки могли порушити права та свободи, що захищені Конвенцією. Суд може не визначати факти, що призвели до винесення певного рішення, а не іншого. У інакшому випадку, Суд діяв би так само, як і суди третьої та четвертої інстанції, що б порушувало обмеження його повноважень (*García Ruiz v. Spain* (*Гарсія Руїз проти Іспанії*) [ВП], § 28).

205. По-друге, часто виникають непорозуміння щодо точного значення терміну «справедливий» у статті 6 § 1 Конвенції. «Справедливість», що є вимогою статті 6 § 1 не є «основною» справедливістю (ідея, що є частково юридичною, частково етичною і застосовується тільки судом присяжних), а «процесуальною». Стаття 6 § 1 гарантує тільки «процесуальну» справедливість, що на практиці розуміється як змагальні провадження, у процесі яких у суді на рівних засадах заслуховуються аргументи сторін (*Star Cate Epilekta Gevmata and Others v. Greece* (*Star Cate Epilekta Gevmata та інші проти Греції*) (déc.)). Справедливість проваджень завжди оцінюється їх розглядом узагалом для того, щоб окрема помилка не порушувала справедливість усього провадження (*Miroļubovs and Others v. Latvia* (*Миролюбов та інші проти Латвії*), § 103).

206. Більш того, Суд поважає різноманітність правових та судових систем Європи, і до завдань Суду не входить їх стандартизація. Так само до завдань Суду не входить дослідження доцільності рішень національних судів, якщо відсутні докази довільності (*Nejdet Şahin and Perihan Şahin v. Turkey* (*Неждет Сахін і Періхан Сахін проти Туреччини*) [ВП], §§ 68, 89 і 94).

(ii) Сфера та обмеження повноважень Суду

207. Суд неодноразово заявляв, що його завданням не є вирішення фактичних чи юридичних помилок національного суду, якщо тільки ці помилки не є явними та не порушують права та свободи, які захищаються Конвенцією (*García Ruiz v. Spain* [GC]

¹⁸ Оновлена версія відповідного розділу Кервіництва з прийнятності.

(*García Ruiz проти Іспанії*) [ВП], § 28; *Perez v. France* [GC] (*Перез проти Франції*) [ВП], § 82; у справі *Dulaurans v. France* (*Дюлоранс проти Франції*) (§ 38) Суд виявив порушення статті 6 § 1 через «явні помилки у судовому рішенні»; навпаки, *Société anonyme d'habitations à loyers modérés terre et famille v. France* (*Société anonyme d'habitations à loyers modérés terre et famille проти Франції*) (déc.).

208. Тобто, Суд, за загальним правилом, може не ставити під сумнів рішення та висновки національних судів стосовно:

- (а) Встановлення обставин справи: Суд не може оскаржувати висновки національних судів за винятком, коли ці висновки грубо та явно дискреційні (*García Ruiz v. Spain* (*Гарсія Руїз проти Іспанії*) [ВП], §§ 28-29).
- (б) Тракткування та застосування національного законодавства: вирішувати проблеми інтерпретації національного законодавства, в першу чергу, є завданням національних судів (*Perez v. France* (*Перез проти Франції*) [ВП], § 82), а не Стразбурського Суду, завдання якого - підтвердити, що результати цієї інтерпретації не суперечать Конвенції (*Nejdet Sahin and Perihan Sahin v. Turkey* (*Неждет Сахін і Періхан Сахін проти Туреччини*) [ВП], § 49). У виняткових випадках Суд може винести відповідні висновки, якщо національні суди трактували національне законодавство явно дискреційно чи помилково (*Barac and Others v. Montenegro* (*Барач та інші проти Чорногорії*), §§ 32-34, із подальшими посиланнями; *Andelković v. Serbia* (*Анджелкович проти Сербії*), §§ 24-27 (відмова у правосудді); див. також *Laskowska v. Poland* (*Ласковська проти Польщі*), § 61), зазвичай, Суд виносить такі висновки керуючись не статтею 6 § 1, а іншими положеннями Конвенції (*Kushoglu v. Bulgaria* (*Кушоглу проти Болгарії*), § 50; *Işyar v. Bulgaria* (*Іш'яр проти Болгарії*), § 48; *Fabris v. France* (*Фабріс проти Франції*) [ВП], § 60).
- (с) Прийнятність та оцінка доказів¹⁹: гарантії Статті 6 § 1 стосуються лише операцій із доказами на процесуальних рівні. *Прийнятність* доказів або спосіб їх оцінки за обставинами справи, у першу чергу – питання національних судів, чийм завданням є оцінка доказів у процесі слухання справи (*García Ruiz v. Spain* (*Гарсія Руїз проти Іспанії*) [ВП], § 28; *Farange S.A. v. France* (*Фаранж проти Франції*) (déc.)).

209. Так Стаття 6 § 1 забороняє Суду ставити під сумнів справедливості висновків цивільного спору, коли, у більшості випадків, одна сторона виграє справу, а інша – ні.

210. Скаргу до суду четвертої інстанції відповідно до статті 6 § 1 Конвенції буде відхилено Судом через те, що заявнику було надана можливість приймати участь у змагальних процесах; що йому була надана можливість на різних стадіях проваджень надавати аргументи і докази, які він вважав значущими для справи; що він міг оскаржувати аргументи і докази, що були представлені опонентом; що усі аргументи заявника, які після об'єктивного розгляду виявились значущими для результату справи, були належним чином заслухані та досліджені судами; що фактичні та юридичні підстави оскаржуваного рішення були ретельно викладені; і що, відповідно, провадження, що розглядаються узагалом, є справедливими (*García Ruiz v. Spain* (*Гарсія Руїз проти Іспанії*) [ВП], § 29). Більшість заяв до суду четвертої інстанції визнаються неприйнятними одним суддею, або комісією із трьох суддів (Статті 27 і 28 Конвенції). Навпаки, дивись, наприклад, *Donadze v. Georgia* (*Донадзе проти Грузії*), § 35.

(iii) Узгодженість національного прецедентного права

¹⁹ Див. також розділ Розгляд доказів.

211. Стаття 6 § 1 не надає постійної гарантії на узгодженість прецедентного права. Розвиток прецедентного практики не суперечить належному виконанню правосуддя, оскільки відсутність динамічного та еволюційного підходу поставило б під загрозу реформування чи покращення (*Nejdet Şahin and Perihan Şahin v. Turkey* (Неждет Сахін і Періхан Сахін проти Туреччини) [ВП], § 58).

212. Фактично, до завдань Суду не входить порівняння різних рішень, винесених національними судами, чия незалежність він має поважати, навіть якщо на перший погляд рішення здаються схожими чи пов'язаними. Можливість розбіжностей у прецедентному праві – закономірна ознака будь-якої судової системи, заснованої на мережі, що складається із судів першої інстанції, та апеляційних судів із повноваженнями у межах певної територіальної юрисдикції. Такі розбіжності можуть зустрічатися навіть у межах одного суду. Лише цей факт не можна вважати таким, що суперечить Конвенції (*Santos Pinto v. Portugal* (Сантос Пінто проти Португалії), § 41). Більш того, не може бути «розбіжностей», коли фактичні ситуації, що розглядаються, – об'єктивно різні (*Uçar v. Turkey* (Uçar проти Туреччини) (dés.)).

213. Однак, можуть бути справи, у яких розбіжності у прецедентному праві призводять до порушення статті 6 § 1. У таких випадках підход Суду відрізняється в залежності від того, чи розбіжності існують у одній судовій гілці або між різними судовими гілками, що є незалежними.

214. У першому випадку протилежні рішення виносяться Верховним судом, або різними судами однієї гілки правової системи останньої інстанції. Тоді, постійність суперечливих рішень може утворити стан юридичної невизначеності, що, скоріш за все, зменшить суспільну довіру судовій системі, а така довіра, беззаперечно, є одним із основних компонентів держави, заснованої на верховенстві права. Суд у індивідуальному порядку визначає чи така невизначеність існує, засновуючись на трьох основних критеріях:

- (a) чи розбіжності у судовій практиці є істотними та тривалими;
- (b) чи національне законодавство забезпечує механізм, здатний вирішити такі суперечності; і
- (c) чи такі механізми застосовувались та якою мірою. Держави-учасники зобов'язані організувати судову систему таким чином, щоб запобігти винесенню суперечливих рішень і вирішити будь-які серйозні розбіжності відповідними процесуальними способами (*Beian v. Romania (No. 1)* (Беян проти Румунії), (No. 1), §§ 37 і 39; *Nejdet Şahin and Perihan Şahin v. Turkey* (Неждет Сахін і Періхан Сахін проти Туреччини) [ВП], §§ 56-57 і 80).

Додатковий критерій, який має враховувати Суд – чи розбіжності виникають у окремії справі, чи впливають на велику кількість людей (*Albu and Others v. Romania* (Албу та інші проти Румунії), § 38).

215. У другому випадку протилежні рішення виносяться судом останньої інстанції судами двох різних гілок правової системи, незалежний Верховний Суд не входить до будь-якої загальної судової ієрархії. У цьому випадку стаття 6 § 1 не вимагає введення вертикального механізму або створення загального керуючого органу (наприклад, суд з вирішення справ, що стосуються юрисдикції). У судовій системі із декількома гілками судової системи і Верховним Судом, що існують незалежно одна від одної, та мають трактувати закон одночасно, досягнення узгодженості потребує певного часу, однак ситуації розбіжностей у прецедентному праві мають бути врегульовані без порушення юридичної визначеності. Отже, у двох судів із різною юрисдикцією, що розглядають одну справу можуть виникати суперечливі, але раціональні,

аргументовані висновки стосовно одних і тих самих юридичних питань, що спричинені схожими фактичними обставинами, не порушуючи статтю 6 § 1 ([Nejdet Sahin and Perihan Sahin v. Turkey](#) (*Неждет Сахін і Періхан Сахін проти Туреччини*) [ВП], §§ 81-83 & 86).

(d) ЗМАГАЛЬНІ ПРОВАДЖЕННЯ

216. Принцип змагальності: ідея справедливого судового розгляду включає основоподложне право на змагальні провадження.

217. Вимоги, що виникають з права на змагальні провадження фактично є однаковими для цивільних та кримінальних проваджень ([Werner v. Austria](#) (*Вернер проти Австрії*), § 66).

218. Бажання зекономити час і прискорити провадження не обґрунтовує невиконання такого фундаментального принципу, як право на змагальні провадження ([Nideröst-Huber v. Switzerland](#) (*Нідерьост-Хубер проти Швейцарії*), § 30).

219. Зміст: право на змагальні провадження фактично означає можливість сторін у кримінальному або цивільному слуханні бути обізнаними щодо усіх коментарів з приводу представлених доказів та спостережень, навіть якщо вони представлені незалежним представником національних юридичних послуг, оскільки вони можуть вплинути на рішення суду ([Ruiz-Mateos v. Spain](#) (*Руїз Матеос проти Іспанії*), § 63; [McMichael v. the United Kingdom](#) (*МакМайкл проти Сполученого Королівства*), § 80; [Vermeulen v. Belgium](#) (*Вермюлен проти Бельгії*), § 33; [Lobo Machado v. Portugal](#) (*Лобу Машаду проти Португалії*), § 31; [Kress v. France](#) (*Кресс проти Франції*) [ВП], § 74). Ця вимога застосовується і для справ, що розглядаються у Конституційному суді ([Milatova v. the Czech Republic](#) (*Мілатова та інші проти Чеської республіки*), §§ 63-66; [Gaspari v. Slovenia](#) (*Гаспарв проти Словенії*), § 53).

- Фактична дія судового рішення не є істотною ([Nideröst-Huber v. Switzerland](#) (*Нідерості-Губер проти Швейцарії*), § 27; [Ziegler v. Switzerland](#) (*Зіглер проти Швейцарії*), § 38);
- Право на змагальні провадження повинно надаватись у задовільних умовах: сторона у справі повинна мати можливість ознайомитись із доказами у суді, і коментувати їх існування, зміст та достовірність у належній формі у встановлений час ([Krčmář and Others v. the Czech Republic](#) (*Krčmář та інші проти Чеської республіки*), § 42; [Immeubles Groupe Kosser v. France](#) (*Іммебль Груп Коссер проти Франції*), § 26), за необхідності, отримати відкладення справи ([Yvon v. France](#) (*Івон проти Франції*), § 39);
- Сторонам повинна бути надана можливість повідомити будь-які докази, необхідні для успіху скарги ([Clinique des Acacias and Others v. France](#) (*Клінік дез Акація та інші проти Франції*), § 37);
- Суд має поважати принцип змагальності проваджень, наприклад, якщо він постановляє, що право на касаційну скаргу було втрачено через неприйнятність, що передбачає і визнання клопотання ([Clinique des Acacias and Others v. France](#) (*Клінік дез Акація та інші проти Франції*), § 38; для порівняння [Andret and Others v. France](#) (*Андре та інші проти Франції*) (déc.) неприйнятним: у останній справі суд касаційної інстанції повідомив сторонам про нові аргументи, і сторони мали можливість відповісти на них до того, як суд оголосив рішення);
- Лише сторони справи вирішують чи відповідає представлений свідком матеріали його коментарям. Довіра сторін суду заснована на знанні того, що у них була можливість висловити погляди щодо кожного документа у справі (у тому числі документи, що суд отримав за своїм клопотанням: [K.S. v. Finland](#) (*К. С. проти Фінляндії*), § 22) ([Nideröst-Huber v. Switzerland](#) (*Нідерьост-Хубер проти Швейцарії*), § 29; [Pellegrini v. Italy](#) (*Пеллегріні проти Італії*), § 45).

220. **Приклади** порушення права на змагальні провадження, як результат нерозкриття відповідних матеріалів:

- у провадженнях стосовно розміщення дитини в інтернатах, звітів соціальних служб, що містять інформацію про дитину і деталі обставин справи, а також рекомендацій, навіть якщо батькам було повідомлено про їх зміст на слуханні ([McMichael v. the United Kingdom](#) (МакМайкл проти Сполученого Королівства), § 80);
- докази представлені державним обвинувачем, незалежно від того чи був він «стороною» у справі, оскільки він міг, перш за все, через переваги повноважень, якими він був наділений, впливати на рішення суду таким чином, що рішення могло бути не на користь зацікавленої особи ([Ferreira Alves v. Portugal \(No. 3\)](#) (Феррейра Алвеш проти Португалії), §§ 36-39);
- примітка від суду нижчої інстанції для апеляційного суду з метою впливу на його судові рішення, навіть якщо примітка не встановлювала нових фактів чи аргументів ([Ferreira Alves v. Portugal \(No. 3\)](#) (Феррейра Алвеш проти Португалії), § 41);
- документи безпосередньо суддів, що містять обґрунтовану оцінку обставин справи ([K.S. v. Finland](#) (К. С. проти Фінляндії), §§ 23-24).

221. **Винятки:** право на змагальні провадження не є абсолютним і сфера його застосування може змінюватись в залежності від специфічних ознак справи, що розглядається ([Hudakova and others v. Slovakia](#) (Худакова та інші проти Словаччії), §§ 26-27). Принцип змагальності не вимагає від сторін надавати опонентам документи, що не були представлені суду ([Yvon v. France](#) (Івон проти Франції), § 38). Він також не вимагає створення виписки з документу, що не може вплинути на результат справи ([Asnar v. France \(no. 2\)](#) (Аснар проти Франції), § 26).

е) РІВНІСТЬ СТОРІН

222. Принцип «рівності сторін» є складовою більш широкого розуміння поняття справедливого судового розгляду. Умова «рівності сторін» у розумінні «справедливого балансу» між сторонами фактично застосовується як у цивільних, так і у кримінальних провадженнях ([Feldbrugge v. the Netherlands](#) (Фелдбрюгге проти Нідерландів), § 44).

223. **Зміст:** забезпечення «справедливого балансу» між сторонами: рівність сторін передбачає, що кожній стороні має бути надана можливість представляти справу і докази, в умовах, що не є суттєво гіршими за умови опонента: [Dombo Beheer B.V. v. the Netherlands](#) (Домбо Бегеер Б.В. проти Нідерландів), § 33.

- Представлення суду однією стороною матеріалів є неприйнятним, якщо ці ж матеріали не представлені іншій стороні, і яка у подальшому не може їх прокоментувати. Лише сторони мають вирішувати чи потребують представлені матеріали відповіді ([АРЕН Üldözötteinek Szövetsége and Others v. Hungary](#) (Анех Льдзеттеінек Севетшеге та інші проти Угорщини), § 42);
- Однак, якщо зауваження, представлені суду не повідомлені жодній із сторін, то буде не порушення принципу рівності сторін, а порушення більш широкого поняття справедливості провадження ([Nideröst-Huber v. Switzerland](#) (Нідерьост-Хубер проти Швейцарії), §§ 23-24; [Clinique des Acacias and Others v. France](#) (Клінік дез Акація та інші проти Франції), §§ 36-37).

224. **Приклади** порушення принципу рівності сторін: принцип порушено за таких обставин, оскільки сторони у справі були поставлені у явно нерівні умови:

- Сповіднення щодо апеляції не було надано іншій стороні, яка, відповідно, не мала можливості надати відповідь ([Beer v. Austria](#) (*Беер проти Австрії*), § 19);
- Час йшов не на користь тільки однієї із сторін, таким чином надаючи іншій суттєво гірші умови ([Platakou v. Greece](#) (*Платаку проти Греції*), § 48; [Wynen v. Belgium](#) (*Вайнен проти Бельгії*), § 32);
- Було дозволено заслухати тільки одного із двох ключових свідків ([Dombo Beheer B.V. v. the Netherlands](#) (*Домбо Бегеер Б.В. проти Нідерландів*), §§ 34-35);
- Оponentу був надано суттєву перевагу стосовно доступу до відповідної інформації, посіданні переважного положення у провадженнях і у наявності значного впливу, спираючись на оцінку суду ([Yvon v. France](#) (*Івон проти Франції*), § 37);
- Оponent обіймав посаду або виконував функції, які надавали йому перевагу, і стороні було важко оскаржувати ці функції, оскільки суд не дозволив представити відповідну документацію або показання свідків ([De Haes and Gijssels v. Belgium](#) (*Де Хаес і Гійсейлс проти Бельгії*), §§ 54 і 58);
- У адміністративних провадженнях підстави, надані адміністративним органом, були занадто стислими і загальними для оскаржування цих висновків заявником; а судовий орган, що розглядав справу, не дозволив заявнику представити аргументи у підтримку справи ([Hentrich v. France](#) (*Гентріх проти Франції*), § 56);
- Відмова у наданні юридичного представника одній із сторін позбавляло її можливості ефективно представляти справу у суді порівняно із більш заможним опонентом ([Steel and Morris v. the United Kingdom](#) (*Стіл і Морріс проти Сполученого Королівства*), § 72);
- У рішенні в справі [Martinie v. France](#) (*Мартиньє проти Франції*) [ВП] (§ 50) Суд виявив дисбаланс, що завдавав шкоду сторонам через посаду державного обвинувача у провадженнях, що розглядаються Рахунковою палатою: на відміну від іншої сторони, він був присутній на слуханні, був завчасно проінформований про думку суду, що розглядає справу, та був присутній при винесенні рішення судом на слуханні, повністю приймав участь у провадженнях і міг висловити власну точку зору без заперечень іншої сторони, і що дисбаланс був посилений тим фактом, що слухання не було публічним;
- Прокурор втрутився для підтримки аргументів опонента заявника ([Menchinskaya v. Russia](#) (*Менчинська проти Росії*), §§ 35-39).

225. Однак, Суд визначив, що порушенням статті 6 § 1 не вважається різниця у ставленні стосовно слухання свідків сторін (свідчення однієї даються під присягою, а для іншої – ні), оскільки це на практиці, не мало впливу на результат справи ([Ankerl v. Switzerland](#) (*Анкерл проти Швейцарії*), § 38).

226. Специфіка справи, розпочатої за заявою сторони цивільного провадження: Суд розрізняє справи, що розпочинаються за заявою сторони цивільного провадження та справи, що розпочинаються за заявою державного обвинувача, якому надані повноваження та який відповідає за захист загальних інтересів ([Guigie and SGEN-CFDT v. France](#) (*ГіГ і Національний профсоюз робітників освіти проти Франції*) (déc.)). У результаті, різні формальні умови і терміни подачі заяви (для фізичної особи термін коротший) не порушували принцип «рівності сторін», за умови що принцип приносить ефективність (порівн. специфічним характером конкретної системи).

227. Суд також постановив, що порушенням принципу рівності сторін не є

положення, що обмежує можливості особи подати скаргу без обмеження можливості державного обвинувача, оскільки їх ролі та цілі явно різні (*Berger v. France* (Бергер проти Франції), § 38).

228. Що стосується справ *проти* органів судового переслідування і фізичної особи, органи судового переслідування знаходяться у привелігійованому положенні для захисту правопорядку. Однак, це не може спричинити неналежні невідгідні умови для сторони порівняно із органами судового переслідування (*Stankiewicz v. Poland* (Станкевич проти Польщі), § 68).

(e) Розгляд доказів

229. *Загальні принципи*²⁰: Конвенція не передбачає правила для розгляду доказів (*Mantovanelli v. France* (Мантованеллі проти Франції), § 34). Прийнятність доказів і порядок їх розгляду, у першу чергу, регулюються національним законодавством і національними судами (*García Ruiz v. Spain* (Гарсія Руїз проти Іспанії) [ВП], § 28). Теж саме стосується і доказової цінності свідчень і зобов'язання доказування (*Tiemann v. France and Germany* (Тіманн проти Франції і Німеччини) (dés.)). Національні суди також оцінюють релевантність представлених доказів (*Centro Europa 7 S.R.L. and di Stefano v. Italy* (Сентро Європа 7 С.Р.Л. проти Італії) та Ді Стефано проти Італії) [ВП], § 198).

- Однак, завданням Суду відповідно до Конвенції є визначення справедливості провадження загалом, враховуючи порядок прийняття доказів (*Elsholz v. Germany* (Ельсгольц проти Німеччини) [ВП], § 66). Таким чином, Суд має визначити чи були докази представлені таким чином, що не суперечить гарантії справедливого судового слухання (*Blucher v. the Czech Republic* (Блюхер проти Чеської Республіки), § 65);

2

- Завданням національних судів є забезпечення належного вивчення документів, аргументів і доказів, представлених сторонами (*Van de Hurk v. the Netherlands* (Ван де Гурк проти Нідерландів), § 59).

(i) Свідчення свідків

230. Стаття 6 § 1 явно не гарантує права на виклик свідків, а прийнятність їх свідчень розглядається національним законодавством. Однак, провадження загалом, включаючи порядок подачі доказів, має бути «справедливим» довідно до статті 6 § 1 (*Dombo Beheer B.V. v. the Netherlands* (Домбо Бегеер Б.В. проти Нідерландів), § 31).

- Якщо суди відхиляють запити про виклик свідків, вони повинні надавати достатні причини і відмова не може бути пов'язана із самовправством: вона не може надавати диспропорційні обмеження можливості сторони представляти аргументи у справі (*Wierzbicki v. Poland* (Вержбицький проти Польщі), § 45);
- Різниця у ставленні до заслухання свідків сторін може порушувати принцип «рівності сторін» (*Ankerl v. Switzerland* (Анкерл проти Швейцарії), § 38): тим не менш, у цій справі Суд постановив, що різниця у ставленні не стала причиною суттєвих невідгідних умов для сторони порівняно із опонентом (§ 38 *наприкінці*) – навпаки, *Dombo Beheer B.V. v. the Netherlands* (Домбо Бегеер Б.В. проти Нідерландів), (§ 35) коли лише одному з двох свідків було дозволено надати свідчення (порушення).

²⁰ Див. також розділ Четверта інстанція.

(ii) Оцінки експертів

231. Відмова у запиті експертної оцінки:

- Відмова у запиті оцінки експертів окремо не є несправедливою; Суд має визначити чи були провадження справедливими загалом (*H. v. France* (*Н. проти Франції*), § 61 і 70). Причини, визначені для відмови мають бути вмотивованими;
- Відмова у запиті психологічного звіту у справах, що стосуються опіки над дитиною і повинна бути досліджена з урахуванням конкретних обставин справи (*Elsholz v. Germany* (*Ельсгольц проти Німеччини*) [ВП], § 66, та, з відповідними змінами, *Sommerfeld v. Germany* (*Зоммерфельд проти Німеччини*), [ВП], § 71);
- У справі щодо викрадення дитини (*Tiemann v. France and Germany* (*Тіманн проти Франції і Німеччини*) (дс.)) Суд дослідив чи апеляційний суд надав достатні підстави для відмови заявнику у запиті другої оцінки експертів з метою визначення обґрунтованості відмови.

232. Призначення експерта: так само як і виконання інших гарантій, закріплених у статті 6 § 1, дотримання принципу змагальності стосується проваджень, що розглядаються «судом»; жодний загальний чи абстрактний принцип не може бути висунутий з положення щодо того, що у випадку, коли судом призначений експерт, сторони зобов'язані мати можливість відвідувати зустрічі, які проводить експерт або бути ознайомлені із документами, що були взяті ним до уваги.

233. Важливо, щоб сторони мали можливість належним чином приймати участь у провадженнях (*Mantovanelli v. France* (*Мантованеллі проти Франції*), § 33).

234. Відсутність безсторонності експерта, разом з його посадою і роллю у провадженнях, можуть надати перевагу одній стороні, але зашкодити іншій, порушуючи принцип рівності сторін (*Sara Lind Eggertsdottir v. Iceland* (*Сара Лінд Еггертсдоттір*, § 53); так, експерт може займати переважне місце у провадженнях і здійснювати відповідний вплив на рішення суду (*Yvon v. France* (*Івон проти Франції*), § 37).

235. Звіт медичного експерта, що стосується технічної сфери, у якій не обізнані судді, скоріш за все, матиме переважний вплив на їх оцінку фактів; це є важливим доказом, і сторонам повинна бути надана можливість ефективно прокоментувати його (*Mantovanelli v. France* (*Мантованеллі проти Франції*), § 36; *Storck v. Germany* (*Сторк проти Німеччини*), § 135).

- У справі *Mantovanelli v. France* (*Мантованеллі проти Франції*) той факт, що заявники не могли прокоментувати результати експертних висновків, що були основним доказом, порушив статтю 6 § 1;
- У справі *Augusto v. France* (*Огусто проти Франції*) відмова у розголошенні висновків сертифікованого лікаря щодо того чи відповідав заявник медичним вимогам для отримання соціальної допомоги, які, скоріш за все, мали вирішальний вплив на рішення, порушувала статтю 6 § 1, навіть, зважаючи на те, що висновки не були вирішальними для судді, що розглядав справу.

236. Що стосується прав сторін у порівнянні із правами експертів: порівняйте *Feldbrugge v. the Netherlands* (*Фелдбрюгге проти Нідерландів*), § 44 (порушення) і *Olsson v. Sweden (No. 1)* (*Олсон проти Швеції*), §§ 89-91 (порушення немає). Що стосується суперечливого звіту: *L. v. United Kingdom* (*Л. проти Сполученого Королівства*) (дс.).

(с) ПІДСТАВИ ДЛЯ ВИНЕСЕННЯ СУДОВОГО РІШЕННЯ

237. Гарантії статті 6 § 1 включають зобов'язання судів надавати достатні підстави для винесення рішень (*H. v. Belgium* (*Н. проти Бельгії*), § 53). Достатні підстави демонструють сторонам, що їх справа була ретельно розглянута.

238. Хоча національний суд користується певним правом розсуду, обираючи аргументи і приймаючи докази, він зобов'язаний обґрунтувати свої дії підставами для винесення рішень (*Suominen v. Finland* (*Суоминен проти Фінляндії*), § 36).

238. Надані підстави повинні давати змогу сторонам використати право на апеляцію (*Hirvisaari v. Finland* (*Хірвісаарі проти Фінляндії*), § 30 *наприкінці*).

239. Стаття 6 § 1 зобов'язує суди надавати підстави для винесення рішень, однак не передбачає детальної відповіді на кожний аргумент (*Van de Hurk v. the Netherlands* (*Ван де Гурк проти Нідерландів*), § 61; *García Ruiz v. Spain* (*Гарсія Руїз проти Іспанії*) [ВП], § 26; *Jahnke and Lenoble v. France* (*Янке і Ленболь проти Франції*) (дéc.); *Perez v. France* (*Перез проти Франції*) [ВП], § 81).

240. Міра застосування цього зобов'язання може різнитися в залежності від характеру рішення (*Ruiz Torija v. Spain* (*Руїс Торіха проти Іспанії*), § 29; *Hiro Balani v. Spain* (*Хіро Балані проти Іспанії*), § 27) і може бути визначена тільки зважаючи на обставини справи: необхідно брати до уваги, серед іншого, різноманітність документів і доказів, які сторона може представити судам і різницю у положеннях, нормах звичаєвого права, юридичних оцінках і представленні та винесенні рішень між державами-учасниками (*Ruiz Torija v. Spain* (*Руїс Торіха проти Іспанії*), § 29; *Hiro Balani v. Spain* (*Хіро Балані проти Іспанії*), § 27).

242. Однак, якщо подання сторони є вирішальним для результату проваджень, воно вимагає конкретної та прямої відповіді (*Ruiz Torija v. Spain* (*Руїс Торіха проти Іспанії*), § 30; *Hiro Balani v. Spain* (*Хіро Балані проти Іспанії*), § 28).

243. Отже, суди мають вивчити наступне:

- основні аргументи сторони (*Buzescu v. Romania* (*Бузеску проти Румунії*), § 67 ; *Donadze v. Georgia* (*Донадзе проти Грузії*), §35);
- заяви, що стосуються прав і свобод, які гарантуються Конвенцією і її протоколами: національні суди повинні розглядати такі справи з особливою суворістю і ретельністю (*Wagner and J.M.W.L. v. Luxembourg* (*Вагнер і J.M.W.L. проти Люксембургу*), § 96).

244. Стаття 6 § 1 не вимагає більш детальної аргументації від апеляційного суду, якщо він лише застосовує положення для відхилення апеляції відповідно до норм закону як такої, що не має шансів на успіх, без подальших пояснень (*Burg and others v. France* (*Бюрг та інші проти Франції*), (дéc.); *Gorou v. Greece (no. 2)* (*Гору проти Греції №2*) [ВП], § 41).

245. Аналогічно, у справі, що стосується заяв щодо права на апеляцію, якщо таке право є передумовою для розгляду заяви судом вищої інстанції і кінцевого слухання справ судом вищої інстанції, і кінцевого винесення рішення, статтю 6 § 1 не можна трактувати як таку, що вимагає детального обґрунтування лише відмови у праві (*Kukkonen v. Finland no. 2* (*Кукконен проти Фінляндії*), § 24; див. також *Bufferne v. France* (*Бюфферн проти Франції*) (дéc.)).

246. Більш того, відхиляючи скаргу, апеляційний суд фактично може спиратися на підстави, надані у рішенні суду нижчої інстанції (*García Ruiz v. Spain* [GC] (*Гарсія Руїз проти Іспанії*) [ВП], § 26, для порівняння – *Tatishvili v. Russia* (*Татишвілі проти Росії*), § 62). Однак, поняття справедливого судового розгляду вимагає від національного суду, що надав неповне обґрунтування своїх рішень, або разом із підставами, наданими судом нижчої інстанції або іншим чином, практично врегулювати основні питання, що були представлені на розгляд без прямих посилань на висновки суду нижчої інстанції (*Helle v. Finland* (*Хелле проти Фінляндії*), § 60). Ця вимога ще більш

важлива у випадках, коли заявник не мав можливості самотійно представити справу у національних провадженнях (*там же*).

2. Відкрите слухання

Стаття 6 § 1

«Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або - тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, - коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя».

(а) СЛУХАННЯ

247. Загальні принципи: фактично сторони мають право на публічне слухання, за відсутністю винятків, вказаних у другому реченні статті 6 § 1 (див. вище, і подальші пояснення нижче). Публічне слухання захищає сторони від тайного самовправства без уваги суспільства. Гарантія публічності правозастосування є важливою для основного завдання статті 6 § 1, а саме, забезпечення справедливого судового розгляду (*Diennet v. France* (Дінне проти Франції, § 33; *Martinie v. France* (Мартиньє проти Франції) [ВП], § 39).

248. Для визначення того, чи відповідає слухання вимозі публічності, необхідно розглянути провадження загалом (*Axen v. Germany* (Аксен проти Німеччини), § 28).

249. У провадженнях, що розглядаються судом першої та єдиної інстанції право на «публічний розгляд» відповідно до статті 6 § 1 обмежує право до «усного розгляду» (*Fredin v. Sweden (No.2)* (Фредін проти Швеції), §§ 21-22; *Allan Jacobsson v. Sweden (No. 2)* (Аллан Якобсон проти Швеції), і § 46; *Göç v. Turkey* (Гоч проти Туреччини) [ВП], § 47), якщо тільки не існує виняткових обставин, що обґрунтовують відмову у такому слуханні (*Hesse-Anger v. Germany* (Хессе-Ангер проти Німеччини), (dés.)).

250. Винятковий характер обставин, що можуть бути підставами для відмови в усному розгляді великою мірою залежить від характеру проблеми, що вирішується компетентним національним судом, а не від частоти виникнення таких ситуацій (*Miller v. Sweden* (Міллер проти Швеції), § 29; *Martinie v. France* (Мартиньє проти Франції), § 41).

251. Відсутність слухання у судах другої та третьої інстанції може бути пояснена особливостями проваджень, за умови, що слухання було проведено у суді першої інстанції (*Helmerts v. Sweden* (Гелмерс проти Швеції), § 36, навпаки – §§ 38-39). Однак провадження щодо права на апеляцію і що стосуються лише норм закону, на відміну від фактичних питань, можуть не порушувати статтю 6, навіть якщо заявнику не була надана можливість бути заслуханим судом апеляційної чи касаційної інстанцій (*Miller v. Sweden* (Міллер проти Швеції), § 30).

252. Відповідно, якщо відсутні виняткові обставини для відмови у слуханні, право на публічне слухання, відповідно до статті 6 § 1, передбачає усний розгляд справи у суді прийнятній одній інстанції (*Fischer v. Austria* (Фішер проти Австрії), § 44; *Salomonsson v. Sweden* (Саломонссон проти Швеції), § 36).

253. Цивільні провадження за сутністю справи, що розглядаються на закритому засіданні відповідно до загального і абсолютного принципу, без надання стороні можливості просити про публічність слухання через специфічні ознаки його справи, не можуть розглядатись як такі, що проводяться відповідно до статті 6 § 1 Конвенції; виключаючи абсолютно виняткові обставини, сторони завжди повинні мати хоча б

можливість запиту публічного слухання, хоча суд може відмовити у задоволенні запиту, і провести слухання у вигляді закритого засідання через обставини справи і відповідні причини (*Martinie v. France* [GC] (*Мартіньє проти Франції*) [ВП], § 42).

254. Нарешті, відсутність слухання на вирішальному етапі проваджень може бути врегульоване чи не врегульоване на пізніших етапах проваджень (*Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium* (*Ле Комт, Ван Левен і Де Мейєр проти Бельгії*), §§ 60-61; *Malhous v. the Czech Republic* [GC] (*Малгоуш проти Чеської Республіки*) [ВП], § 62).

255. Особливі випадки застосування:

- Слухання не вимагається, коли немає сумнівів щодо переконливості чи оскаржуваних фактів, які вимагають слухання, і суд може справедливо і обгрунтовано винести рішення на основі подань сторін та інших письмових матеріалів (*Döry v. Sweden* (*Дерю проти Швеції*), § 37; *Saccoccia v. Austria* (*Саккочча проти Австрії*), § 73);
- Суд також постановив, що відмова у розгляді може бути обгрунтованою у справах, що стосуються лише правових питань обмеженого характеру (*Allan Jacobsson v. Sweden (No. 2)* (*Аллан Якобсон проти Швеції*), §§ 48-49; *Valová and Others v. Slovakia* (*Валова та інші проти Словачії*), §§ 65-68) або які не несуть певної складності (*Varela Assalino v. Portugal* (*Варела Ассаліно проти Португалії*) (déc.); *Speil v. Austria* (*Шнайль проти Австрії*) (déc.));
- Теж саме застосовується до суто технічних питань. Суд мав справу із технічним характером спорів стосовно соціальної допомоги, які краще розглядати письмово, аніж усно. Суд неодноразово постановляв, що у такій ситуації національні органи влади, керуючись ефективністю та економією, можуть утримуватись від розглядів справ, оскільки систематичне проведення слухань може бути перешкодою у належному розгляді проваджень стосовно соціальної допомоги (*Schuler-Zraggen v. Switzerland* (*Шулер-Зрагген проти Швейцарії*), § 58; *Döry v. Sweden* (*Дерю проти Швеції*), § 41; і навпаки – *Salomonsson v. Sweden* (*Саломонссон проти Швеції*), §§ 39-40).

256. Для порівняння, проведення усного слухання визнається необхідним, наприклад, коли юрисдикція суду поширюється на правові питання і важливі фактичні питання (*Fischer v. Austria* (*Фішер проти Австрії*), § 44), або визначенню того, чи були факти належним чином з'ясовані органами влади (*Malhous v. the Czech Republic* [GC] (*Малгоуш проти Чеської Республіки*) [ВП], § 60), що вимагає від суду заслухати персональні думки заявника, даючи йому змогу пояснити його особисту ситуацію особисто або через представника (*Miller v. Sweden* (*Міллер проти Швеції*), § 34, *наприкінці Andersson v. Sweden* (*Андерссон проти Швеції*), § 57) – наприклад, коли заявник має бути заслуханим через особисті збитки, що відповідають рівням компенсації (*Göç v. Turkey* [GC] (*Гоч проти Туреччини*) [ВП], § 51; *Lorenzetti v. Italy* (*Лоренцетті проти Італії*), § 33) – або забезпечити роз'яснення певних пунктів судом *inter alia* цими засобами (*Fredin v. Sweden (No.2)* (*Фредін проти Швеції*), § 22; *Lundevall v. Sweden* (*Лундеваль проти Швеції*), § 39).

257. Присутність преси та публіки: Право на публічний розгляд фактично передбачає публічний розгляд у відповідному суді. Стаття 6 § 1, тим не менш, не забороняє судам виносити рішення, відступаючи від цього принципу за наявності специфічних ознак справи (*Martinie v. France* (*Мартіньє проти Франції*) [ВП], § 40). Текст статті 6 § 1 передбачає декілька винятків з цього правила.

258. «...Преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини»:

- «в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві» (*B. and P. v. the United Kingdom* (Б. і П.проти Сполученого Королівства), § 39; *Zagorodnikov v. Russia* (Загородніков проти Росії), § 26);
- «якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін»: інтереси неповнолітніх осіб або захист приватного життя сторін у справі, наприклад, у провадженнях, що стосуються проживання неповнолітніх осіб після розлучення батьків, або у спорах між членами однієї родини (*B. and P. v. the United Kingdom* (Б. і П.проти Сполученого Королівства), § 38); однак, у справах, що стосуються переведення дитини до публічного закладу опіки, підстави для відмови у публічному розгляді мають бути ретельно вивчені (*Moser v. Austria* (Мозер проти Австрії), § 97).
Що стосується дисциплінарних проваджень проти лікаря, необхідність захисту особистих даних і приватного життя пацієнтів може виправдати розгляд справи на закритому засіданні, однак такі випадки мають бути вимушеними відповідно до обставин (*Diennet v. France* (Дінне проти Франції), § 34; і приклад проваджень проти юриста – *Hurter v. Switzerland* (Hurter проти Швейцарії), §§ 30-32).
- «або - тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, - коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя»: можливо обмежити відкритий і публічний характер проваджень з метою забезпечення захисту і конфіденційності свідків, або забезпечити безкоштовний обмін інформацією і висновками для забезпечення правосуддя (*B. and P. v. the United Kingdom* (Б. і П.проти Сполученого Королівства), § 38; *Osinger v. Austria* (Осінгер проти Австрії), § 45).

259. Відмова від права на публічний розгляд справи: ані текст, ані зміст статті 6 § 1 не перешкоджає відмові особи від права на публічний розгляд справи за власним бажанням, висловленим прямо або побічно, однак відмова має бути представлена однозначно і не суперечити важливим суспільним інтересам (*Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium* (Ле Комт, Ван Левен і Де Мейер проти Бельгії), § 59; *Håkansson and Sturesson v. Sweden* (Гоканссон і Стюрессон проти Швеції), § 66; *Exel v. the Czech Republic* (Ексель проти Чеської республіки), § 46). Повістки про виклик до суду мають бути отримані у визначений час (*Yakovlev v. Russia* (Яковлев проти Росії), §§ 20-22).

260. Умови для відмови від права на публічний розгляд справи: особа, якої стосується право, має дати згоду (*Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium* (Ле Комт, Ван Левен і Де Мейер проти Бельгії), § 59) за власним бажанням (*Albert and Le Compte v. Belgium* (Альбер і Ле Комт проти Бельгії), § 35). Відмова від права може бути висловлена прямо або побічно (*Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium* (Ле Комт, Ван Левен і Де Мейер проти Бельгії), § 59). Однак, висловлення відмови повинно бути однозначним (*Albert and Le Compte v. Belgium* (Альбер і Ле Комт проти Бельгії), § 35, та *Håkansson and Sturesson v. Sweden* (Гоканссон і Стюрессон проти Швеції), § 67), і не суперечити важливим суспільним інтересам (*Håkansson and Sturesson v. Sweden* (Гоканссон і Стюрессон проти Швеції), § 66).

261. Відсутність запиту на публічне слухання не означає обов'язково відмову від права на публічний розгляд; необхідно враховувати відповідне національне законодавство (*Exel v. the Czech Republic* (Ексель проти Чеської республіки), § 47; *Göç v. Turkey* (Гоч проти Туреччини) [ВП], § 48, *наприкінці*). Неважливо чи просив заявник про публічний розгляд справи, якщо національним законодавством явно виключена така можливість (*Eisenstecken v. Austria* (Ейзенштекен проти Австрії), § 33).

262. Приклади: відмова від права на публічне слухання у дисциплінарних провадженнях: [Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium](#) (*Ле Комт, Ван Левен і Де Мейер проти Бельгії*), § 59; [H. v. Belgium](#) (*Х. проти Бельгії*), § 54. Однозначна відмова від права на публічний розгляд: [Schuler-Zraggen v. Switzerland](#) (*Шулер-Зґраттен проти Швейцарії*), § 58; і, навпаки, [Exel v. the Czech Republic](#) (*Ексель проти Чеської республіки*), §§ 48-53.

(b) **ВИНЕСЕННЯ РІШЕННЯ**

263. Публічний характер проваджень захищає сторони від таємного виконання правосуддя без контролю суспільства ([Fazliyski v. Bulgaria](#) (*Фазлійський проти Болгарії*), § 69, стосовно справи, що визнана конфіденційною: порушення). Це також один із засобів запровадження довіри до судів ([Pretto and Others v. Italy](#) (*Претто та інші проти Італії*), § 21).

264. Стаття 6 § 1 встановлює «Судове рішення проголошується публічно», що, здається, означає, що проголошення рішення вимагається проводити публічно. Однак, Суд постановив, що «інші обставини, що можуть зашкодити публічному розгляду справи» не порушують статтю 6 § 1 ([Moser v. Austria](#) (*Мозер проти Австрії*), § 101).

265. З метою визначення відповідності форм публічності, передбачених національним законодавством, вимогам статті 6 § 1 винесення рішення публічно «у кожній справі форма публічності рішення має бути розглянута з урахуванням специфічних ознак відповідних проваджень, враховуючи мету і завдання статті 6 § 1» ([Pretto and Others v. Italy](#) (*Претто та інші проти Італії*), § 26, і [Axen v. Germany](#) (*Аксен проти Німеччини*), § 31). Мета статті 6 § 1 у цьому контексті, а саме, забезпечення контролю суспільства над судовою системою з метою виконання права на справедливий судовий розгляд, має бути досягнута протягом ведення провадження, що має розглядатися в цілому ([Axen v. Germany](#) (*Аксен проти Німеччини*), § 32).

266. Якщо рішення не проголошується публічно, необхідно визначити чи належна публічність досягнута іншими способами.

267. У наступних прикладах належна публічність була досягнута іншими, окрім публічного виголошення рішення, способами:

- Суди вищої інстанції, які не проголошували публічно рішення, що відхиляють апеляції стосовно норм права: з метою визначення чи відповідав порядок винесення рішення Касаційним Судом вимогам статті 6 § 1, необхідно враховувати провадження загалом у порядку, передбаченому національним законодавством, а також роль суду у провадженні ([Pretto and Others v. Italy](#) (*Претто та інші проти Італії*), § 27).

У винесенні висновків щодо відсутності порушень статті 6 § 1 Суд приділив окрему увагу стадії процесу і контролю судів, що був обмежений законодавством, а також рішенням, винесеному цим судом, що підтримувало рішення судів нижчої інстанції, і жодним чином не змінювало ситуацію заявників. Враховуючи вищезазначені факти, Суд вирішив, що вимоги до публічного проголошення рішення виконані, якщо повний текст рішення був поданий до судової канцелярії, і таким чином став доступним для кожного ([Pretto and Others v. Italy](#) (*Претто та інші проти Італії*), §§ 27-28), або якщо рішення, що підтримує рішення суду нижчої інстанції, яке, у свою чергу, було виголошено публічно, було винесене без слухання справи ([Axen v. Germany](#) (*Аксен проти Німеччини*), § 32);

- Суд, що розглядає справу: Суд не виявив порушення у справі щодо публічного проголошення рішення апеляційним судом, що підсумовував і підтримував

рішення суду першої інстанції, яке не було проголошено публічно ([Lamanna v. Austria](#) (Ламанна проти Австрії), §§ 33-34);

- Справи щодо проживання дітей: враховуючи, що національні органи влади можуть випрадно вести провадження у кабінеті судді з метою захисту приватного життя дітей і сторін, і запобігання порушення правосуддя, а проголошення рішення публічно великою мірою перешкоджало б цим завданням, відповідно до статті 6 § 1, вимоги щодо публічного проголошення рішення вважаються виконаними, якщо усі, чийх інтересів стосується рішення можуть звернутися за інформацією або копією повного тексту рішень, а рішення у справах, що несуть особливий суспільний інтерес публікуються, таким чином, надаючи можливість суспільству вивчити загальний порядок розгляду таких справ судом і принципи, якими керується суд у вирішенні цих справ ([B. and P. v. the United Kingdom](#) (Б. і П. проти Сполученого Королівства), § 47).

268. У наступних справах, непроголошення рішення публічно спричинило порушення:

- У справі щодо проживання дитини між одним із бітьків і закладом опіки: надання особам, які заявили про правовий інтерес у справі доступу до матеріалів справи і публікація рішень у справах, що несуть особливий суспільний інтерес, не задовольняло вимоги статті 6 § 1 стосовно публічності ([Moser v. Austria](#) (Мозер проти Австрії), §§ 102-103);
- якщо суди першої та другої інстанцій розглядали у кабінеті судді заяву про компенсацію за затримання і не винесли рішення публічно, і публічність не була забезпечена іншими способами ([Werner v. Austria](#) (Вернер проти Австрії), §§ 56-60).

269. Якщо публічно проголошується лише постановча частина рішення: необхідно визначити чи у громадськості були інші способи отримати доступ до обґрунтування рішення, яке не зачитувалось публічно, і, якщо так, то потрібно розглянути форми публічності, використані для забезпечення громадського контролю ([Ryakib Biryukov v. Russia](#) (Рякіб Бірюков проти Росії), §§ 38-46 і посилання вказані у справі, §§ 33-36). Оскільки причини, які б дали зрозуміти чому скарги заявника були відхилені, були недоступні для загалу, мети статті 6 § 1 не було досягнуто (*там же*, § 45).

Стаття 6 § 1

«Кожен має право на ... розгляд його справи упродовж розумного строку ... судом, ... який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру...»

3. Тривалість проваджень

270. Вимогою щодо розгляду справи вродовж «розумного строку» у Конвенції підкреслюється важливість правозастосування без відкладень, що можуть зашкодити його ефективності чи правдивості ([H. v. France](#) (Н. проти Франції), § 58; [Katte Klitsche de la Grange v. Italy](#) (Катте Клітше де ла Грандж проти Італії), § 61). Стаття 6 § 1 зобов'язує держави-учасниці організувати правові системи таким чином, аби забезпечити відповідність судів її різноманітним вимогам.

271. Суд неодноразово підкреслював важливість правозастосування без відкладень,

що можуть зашкодити його ефективності чи правдивості ([Scordino v. Italy](#) (Скордіно проти Італії) (no. 1) [ВП], § 224). Сукупність порушень держави створює судову практику, що несумісна з Конвенцією ([Bottazzi v. Italy](#) (Боттацці проти Італії) [ВП], § 22).

(а) **ВИЗНАЧЕННЯ ТРИВАЛОСТІ ПРОВАДЖЕНЬ**

272. Що стосується початку відповідного терміну, то він, зазвичай, розпочинається з моменту подачі заяви до компетентного суду ([Poiss v. Austria](#) (Пойсс проти Австрії), § 50; [Bock v. Germany](#) (Бок проти Німеччини), § 35), якщо тільки подання заяви не є передумовою для початку проваджень, у такому випадку термін провадження може включати обов'язковий попередній адміністративний розгляд ([König v. Germany](#) (Кьоніг проти Німеччини), § 98; [X. v. France](#) (X. проти Франції), § 31; [Kress v. France](#) (Кресс проти Франції) [ВП], § 90).

273. Так, за деяких обставин, відповідний термін може розпочати спливати навіть перед поданням письмового документу щодо початку провадження до суду, до якого заявник подає скаргу ([Golder v. the United Kingdom](#) (Голдер проти Сполученого Королівства), § 32 наприкінці [Erkner and Hofauer v. Austria](#) (Еркер і Хофauer проти Австрії), § 64; [Vilho Eskelinen and Others v. Finland](#) (Вілхо Ескелінен та інші проти Фінляндії) [ВП], § 65). Однак, ця умова є винятковою і була прийнята, коли, **наприклад**, певні попередні заходи були необхідним початком проваджень ([Blake v. the United Kingdom](#) (Блейк проти Сполученого Королівства), § 40).

274. Стаття 6 § 1 може застосовуватись до проваджень, які в цілому не несуть судовий характер, однак тісно пов'язані із контролем судовим органом. Це стосувалось, **наприклад**, розподілу нерухомості, що виконувався у безсторонньому порядку двома нотаріусами на за розпорядженням суду, і був затверджений судом ([Siegel v. France](#) (Зігель проти Франції), §§ 33-38). Тривалість процедур, що виконувались нотаріусами, таким чином, була взята до уваги під час вирахування розумного строку.

275. Щодо закінчення строку, то він зазвичай включає відповідне провадження загалом, враховуючи апеляційні провадження ([König v. Germany](#) (Кьоніг проти Німеччини), § 98 наприкінці), і рішення, яке врегульовує спір ([Poiss v. Austria](#) (Пойсс проти Австрії), § 50). Відповідно, вимога стосовно розумного строку застосовується до всіх стадій юридичних проваджень, спрямованих на вирішення спору, включаючи додаткові стадії рішення у справі ([Robins v. the United Kingdom](#) (Робінс проти Сполученого Королівства), §§ 28-29).

276. Винесення рішення будь-яким судом, таким чином, розглядається як важлива частина проваджень у вираховуванні відповідного строку ([Martins Moreira v. Portugal](#) (Мартінс Морейра проти Португалії), § 44; [Silva Pontes v. Portugal](#) (Сілва Понтес проти Португалії), § 33; [Di Pede v. Italy](#) (Ді Педі проти Італії), § 24). Термін триває доки право, заявлене у провадженні, фактично не починає виконуватись ефективно ([Estima Jorge v. Portugal](#) (Джорж Естіма проти Португалії), §§ 36-38).

277. Провадження, що розглядаються Конституційним Судом, враховуються, коли, рішення суду, який хоча і не має юрисдикції виносити рішення у справі, може вплинути на результати спорів, що розглядається у судах загальної юрисдикції ([Deumeland v. Germany](#) (Доймланд проти Німеччини), § 77; [Süßmann v. Germany](#) (Зюсманн проти Німеччини) [ВП], § 39; [Pammel v. Germany](#) (Паммель проти Німеччини), §§ 51-57). Тим не менш, зобов'язання розглядати справу упродовж розумного строку не може бути трактоване таким же чином, як і для судів загальної юрисдикції ([Süßmann v. Germany](#) (Зюсманн проти Німеччини) [ВП], § 56; [Oršuš and Others v. Croatia](#) (Оршуш та інші проти Хорватії) [ВП], § 109).

278. Нарешті, що стосується втручання третіх осіб у цивільні провадження,

необхідно виділити наступне: якщо заявник залучався до національних проваджень від свого імені, то термін розпочинається з дати, коли заявник заявив про свій намір продовжити провадження, оскільки має право подавати скарги протягом усього терміну провадження (; [Scordino v. Italy](#) (*Скордіно проти Італії*) (no. 1), § 220).

(b) Оцінка вимоги щодо розумного строку

(i) Принципи

279. Оцінка у конкретній справі: обґрунтованість тривалості проваджень відповідно до статті 6 § 1 має бути оцінена окремо для кожної справи відповідно до обставин ([Frydlender v. France](#) [GC] (*Фрайдлендер проти Франції*) [ВП], § 43), що може встановити загальну оцінку ([Obermeier v. Austria](#) (*Обермайер проти Австрії*), § 72; [Comingersoll S.A. v. Portugal](#) [GC] (*Комінгерсоль проти Португалії*) [ВП], § 23).

280. Необхідно враховувати провадження узагалом ([König v. Germany](#) (*Кьоніг проти Німеччини*), § 98 наприкінці).

- Хоча різноманітні відстрочення можуть не спричинити проблем, їх загальна і сумарна оцінка спричиняє перевищення терміну ([Deumeland v. Germany](#) (*Доймланд проти Німеччини*), § 90).
- Відстрочення протягом конкретної стадії проваджень можливо за умови, що загальна тривалість провадження не є надмірною ([Pretto and Others v. Italy](#) (*Претто та інші проти Італії*), § 37).
- «Тривалі періоди затримання проваджень» без будь-яких подальших пояснень є неприйнятними ([Beaumartin v. France](#) (*Бомартен проти Франції*), § 33).

281. Застосування статті 6 § 1 до попередніх проваджень залежить від виконання певних умов ([Micallef v. Malta](#) (*Мікалефф проти Мальти*) [ВП], §§ 83-86).²¹

282. Провадження, що стосуються адресування питання до СЄС для винесення попереднього рішення не приймаються до уваги²² ([Pafitis and Others v. Greece](#) (*Пафітіс та інші проти Греції*), § 95).

(ii) Критерії

283. Обґрунтованість тривалості проваджень повинна бути оцінена з урахування наступних критеріїв, заснованих практикою Суду: складність справи, внесок заявника і відповідних органів влади, а також предмет спору ([Comingersoll S.A. v. Portugal](#) [GC] (*Комінгерсоль проти Португалії*) [ВП]; [Frydlender v. France](#) [GC] (*Фрайдлендер проти Франції*) [ВП], § 43; [Sürmeli v. Germany](#) [GC] (*Сюрмелі проти Німеччини*) [ВП], § 128).

– Складність справи

284. Складність справи стосується як фактичної, так і правової сторони ([Katte Katte Klitsche de la Grange v. Italy](#) (*Катте Клітше де ла Грандж проти Італії*), § 55; [Papachelas v. Greece](#) [GC] (*Папачелас проти Греції*) [ВП] § 39). Вона може стосуватись, наприклад, втручання декількох сторін у справу ([H. v. the United Kingdom](#) (*Х. проти Сполученого Королівства*), § 72), або різноманітних доказів, що мають бути досліджені ([Humen v. Poland](#) [GC] (*Гумен проти Польщі*) [ВП], § 63).

285. Складність національних проваджень маже виправдати їх тривалість ([Tierce v. San Marino](#) (*Тьєрс проти Сан-Маріно*), § 31).

²¹ Див. розділ Сфера застосування.

²² Суд Європейських Співтовариств / Суд Європейського Союзу.

– **Внесок заявника**

286. Стаття 6 § 1 не вимагає активного співтовариства заявника із судовими органами, яких не можна звинувачувати у повному використанні доступних їм за національним законодавством заходів ([Erkner and Hofauer v. Austria](#) (*Еркеп і Хофауер проти Австрії*), § 68).

287. Зацікавлена особа має лише демонструвати належне виконання всіх процесуальних заходів, які її стосуються з метою запобігання затримок, і отримання доступу до заходів національного законодавства щодо скорочення проваджень ([Unión Alimentaria Sanders S.A. v. Spain](#) (*Юніон Еліментарія Сандерс проти Іспанії*), § 35).

288. Поведінка заявників складає об'єктивний факт, який не може стосуватись держави-учасниці, і який необхідно брати до уваги для визначення факту перевищення розумного строку, зазначеного у статті 6 § 1 ([Poiss v. Austria](#) (*Пойсс проти Австрії*), § 57; [Wiesinger v. Austria](#) (*Вісінгер проти Австрії*), § 57; [Humen v. Poland](#) (*Гумен проти Польщі*) [ВП], § 66). Лише внесок заявника не може обґрунтовувати періоди бездіяльності.

289. Деякі **приклад**и, що стосуються внеску заявника:

- відсутність оперативності сторін у представленні подань може негативно вплинути на термін проваджень ([Vernillo v. France](#) (*Вернійо проти Франції*), § 34);
- часті/неодноразові зміни представника ([König v. Germany](#) (*Кьоніг проти Німеччини*), § 103);
- запити або акти бездіяльності, що впливають на хід проваджень ([Acquaviva v. France](#) (*Аквавіва проти Франції*), § 61);
- спроба забезпечити мирну угоду ([Pizzetti v. Italy](#) (*Піццетті проти Італії*), § 18; [Laino v. Italy](#) (*Лайно проти Італії*) [ВП] § 22);
- провадження були помилково звернені до суду, у якого немає відповідної юрисдикції ([Beaumartin v. France](#) (*Бомартен проти Франції*), § 33).

290. Хоча державні органи влади не можуть бути відповідальними за поведінку відповідача, дії однієї із сторін, що спрямовані на відтермінування, не звільняють органи влади від їх обов'язку забезпечувати розгляд провадження упродовж розумного строку ([Mincheva v. Bulgaria](#) (*Мінчева проти Болгарії*), § 68).

– **Дії відповідних органів влади**

291. Лише відстрочування за виною держави може стати підставою для порушення вимоги стосовно «розумного строку» ([Buchholz v. Germany](#) (*Buchholz проти Німеччини*), § 49; [Papageorgiou v. Greece](#) (*Папагеоргіу проти Греції*), § 40; [Humen v. Poland](#) [GC] (*Гумен проти Польщі*) [ВП], § 66). Держава відповідальна за всі державні органи влади: не лише судові органи, а й за всі публічні установи ([Martins Moreira v. Portugal](#) (*Мартінс Мореїра проти Португалії*), § 60).

292. Навіть у правових системах, у яких процесуальна ініціатива покладається на сторони, їх ставлення не позбавляє суди від зобов'язань забезпечити оперативний розгляд, як того вимагає Стаття 6 § 1 ([Pafitis and Others v. Greece](#) (*Пафітіс та інші проти Греції*), § 93; [Tierce v. San Marino](#) (*Тьєрс проти Сан-Маріно*), § 31; [Sürmeli v. Germany](#) [GC] (*Сюрмелі проти Німеччини*) [ВП], § 129).

293. Теж саме стосується і випадків, коли у провадженнях необхідна співпраця з експертами: відповідальність за підготовку справи і оперативного проведення провадження покладається на суддю ([Caruano v. Italy](#) (*Каруано проти Італії*), §§ 30-

31; [Versini v. France](#) (*Versini проти Франції*), § 29; [Sürmeli v. Germany](#) [GC] (*Сюрмелі проти Німеччини*) [ВП], § 129).

294. Держави-учасниці мають організувати правові системи таким чином, щоб їх суди могли гарантувати право кожного на отримання остаточного рішення у справах, що стосуються цивільних прав і обов'язків упродовж відповідного терміну ([Scordino v. Italy](#) (*Скордіно проти Італії*) (no. 1) [ВП], § 183, і [Sürmeli v. Germany](#) (*Сюрмелі проти Німеччини*) [ВП], § 129).

295. Хоча це зобов'язання стосується і Конституційного Суду, воно не може бути розтлумачене так само як і для суду загальної юрисдикції. Його роль, як захисника Конституції, іноді викликає необхідність враховувати інші фактори окрім фактичного хронологічного порядку, у якому зареєстрована справа, такі як характер справи, і її значення у політичному і соціальному значенні (порівняйте [Süßmann v. Germany](#) [GC] (*Зюсманн проти Німеччини*) [ВП], §§ 56-58; [Voggenreiter v. Germany](#) (*Фоггенрейтер проти Німеччини*), §§ 51-52; [Oršuš and Others v. Croatia](#) (*Оршуш та інші проти Хорватії*), § 109). Більш того, стаття 6, вимагаючи оперативності проваджень, підкреслює більш загальний принцип належного виконання правосуддя ([Von Maltzan and Others v. Germany](#) [GC] (*Фон Мальцман та інші проти Німеччини*) (déc.) [ВП], § 132). Однак, критична завантаженість не може виправдати надмірну тривалість проваджень ([Probstmeier v. Germany](#) (*Пробстмейер проти Німеччини*), § 64).

296. Оскільки обов'язком держави-учасниці є організація правових систем таким чином, щоб гарантувати право на отримання остаточного рішення у справах упродовж відповідного терміну, надмірна завантаженість не може бути взята до уваги ([Vocaturu v. Italy](#) (*Вокатуро проти Італії*), § 17; [Cappello v. Italy](#) (*Капелло проти Італії*), § 17). Однак, тимчасове невиконання зобов'язань не включає відповідальність держави за умови, що вона застосувала необхідні заходи для врегулювання ситуації такого типу ([Buchholz v. Germany](#) (*Буххольц проти Німеччини*), § 51). До заходів, що можуть вважатись тимчасовими заходами відносять: розгляд справ у особливому порядку, засновуючись не лише на даті подачі заяви, а на ступені їх терміновості і важливості, і, окрім іншого, на предметі спору. Однак, якщо такий стан триває і стає питанням структурної організації, такі методи втрачають ефективність і держава має забезпечити застосування ефективних заходів ([Zimmermann and Steiner v. Switzerland](#) (*Цимерман і Штайнер проти Швейцарії*), § 29; [Guincho v. Portugal](#) (*Гінчо проти Португалії*), § 40). Той факт, що факти тимчасового невиконання стали звичними – не є виправданням надмірної тривалості проваджень ([Unión Alimentaria Sanders S.A. v. Spain](#) (*Юніон Еліментарія Сандерс проти Іспанії*), § 40).

297. Більш того, введення реформи, призначеної для пришвидшення розгляду справ, не може виправдати затримки, оскільки держава зобов'язана організувати вступ у дію і застосування таких заходів у такий спосіб, що б запобігав продовжувати розгляд поточних справ ([Fisanotti v. Italy](#) (*Fisanotti проти Італії*), § 22). У зв'язку з цим, відповідність, або інші заходи, запровадженні державою-учасницею з метою запобігання чи врегулювання проблеми занадто довгого провадження мають бути розглянуті з урахуванням принципів, визначених Судом ([Scordino v. Italy](#) (*Скордіно проти Італії*) (no. 1) [ВП], §§ 178 і далі, та 223).

298. Державу також визнано відповідальною за невиконання вимоги стосовно відповідного терміну розгляду справи, у якій надмірна увага суду була приділена психічному стану заявника. У національного суду не припинялись сумніви щодо цього, незважаючи на існування п'яťох звітів, що засвідчували нормальний стан психіки, і відхилення двох заяв щодо опікунства; більш того, провадження тривало більше дев'яти років ([Bock v. Germany](#) (*Бок проти Німеччини*), § 47).

299. Втручання членів судової колегії не може покласти відповідальність на державу-учасника стосовно вимоги щодо «розумного строку»; однак, спроби держави

зменшити сумарну затримку необхідно враховувати з метою визначення відповідності цій вимозі ([Parageorgiou v. Greece](#) (Панагеоргіу проти Греції), § 47).

300. Якщо неодноразові зміни судді затримують провадження через те, що судді починають ознайомлення зі справою, це не позбавляє державу від її зобов'язань стосовно розумного терміну провадження, оскільки забезпечення належної організації виконання правосуддя – завдання держави ([Lechner and Hess v. Austria](#) (Лехнер і Хес проти Австрії), § 58).

– Що є предметом спору

301. *Приклади категорій справ, які через свою природу, вимагають особливої оперативності:*

- Особлива увага вимагається у випадках стосовно соціального статусу і дієздатності ([Bock v. Germany](#) (Бок проти Німеччини), § 49; [Laino v. Italy](#) (Лаїно проти Італії) [ВП], § 18; [Mikulić v. Croatia](#) (Мікулич проти Хорватії), § 44);
- Справи стосовно опікунства над дитиною повинні розглядатися оперативно ([Hokkanen v. Finland](#) (Хокканен проти Фінляндії), § 72; [Niederböster v. Germany](#) (Нідербюстер проти Німеччини), § 39), особливо, якщо термін може спричинити незворотні обставини у стосунках батьків-дітей ([Tsikakis v. Germany](#) (Тсікакіс проти Німеччини), §§ 64 і 68) – те ж саме стосується і справ щодо батьківської відповідальності і прав за контрактом, що вимагають особливої оперативності ([Paulsen-Medalen and Svensson v. Sweden](#) (Паульсен-Медален і Свенссон проти Швеції), § 39; [Laino v. Italy](#) [GC] (Лаїно проти Італії) [ВП], § 22);
- Спори щодо працевлаштування за своєю природою вимагають оперативних рішень ([Vocaturro v. Italy](#) (Вокатурро проти Італії), § 17) – незважаючи на те чи предмет спору стосується вільної професії ([Thlimmenos v. Greece](#) [GC] (Тлімменос проти Греції) [ВП], §§ 60 і 62), загальної професійної діяльності заявника ([König v. Germany](#) (Кьоніг проти Німеччини), § 111), продовження професійної діяльності заявника ([Garcia v. France](#), § 14), апеляції щодо відхилення позову ([Buchholz v. Germany](#) (Буххольц проти Німеччини), § 52; [Frydlander v. France](#) [GC] (Фрайдлендер проти Франції) [ВП], § 45), відсторонення заявника ([Obermeier v. Austria](#) (Обермайєр проти Австрії), § 72), його переведення ([Sartory v. France](#) (Сарторі проти Франції), § 34) або його поновлення ([Ruotolo v. Italy](#) (Руотоло проти Італії), § 117), або у випадку, коли розмір відшкодування має істотне значення для заявника ([Doustaly v. France](#) (Дусталі проти Франції), § 48). Ця категорія також включає спори стосовно пенсій ([Borgese v. Italy](#) (Боргесе проти Італії), § 18);
- Особлива увага вимагається від органів влади у випадку, коли заявник страждає на «невеликовне захворювання» і має «невелику тривалість життя»: [X. v. France](#) (Х. проти Франції), § 47; [A. and Others v. Denmark](#) (А. та інші проти Данії), §§ 78-81.

302. **Інші прецеденти**

- особлива увага вимагалась від судових органів у розгляді скарги, заявленої особою, яка заявляє що підверглась насильству з боку офіцерів поліції ([Caloc v. France](#) (Калок проти Франції), § 120);
- Якщо пенсія з інвалідності заявника складала більшість його доходу, провадження, у якому він вимагає її підвищення через погіршення стану здоров'я є істотно значущим для нього, а отже вимагає особливої уваги з боку національних органів

- влади ([Mocié v. France](#) (*Мосі проти Франції*), § 22);
- У справі стосовно відшкодування збитків за нанесення фізичної шкоди заявниці, яка досягла віку 65 років, коли з'явилась у суді у якості цивільної особи, предмет спору вимагав особливої уваги від національних органів влади ([Codarcea v. Romania](#) (*Кодарча проти Румунії*), § 89).
 - Предметом спору також може бути право на освіту ([Oršuš and Others v. Croatia](#) (*Оршуш та інші проти Хорватії*) [ВП], § 109).

ПОКАЖЧИК ПОСТАНОВ І РІШЕНЬ

Суд виносить рішення англійською та французькою мовами (дві офіційні мови Суду). Гіперпосилання на справи, які згадуються в даному Посібнику, ведуть до оригіналу вказаного рішення. З рішеннями Суду можна ознайомитись на інформаційній базі [HUDOC](#) на вебсайті Суду (www.echr.coe.int). HUDOC також містить переклади (на близько двадцяти неофіційних мовах) багатьох важливих рішень і посилання на близько ста онлайн збірників третіх сторін з прецедентної практики.

Якщо інше не вказано в дужках, наведені посилання відповідають рішенню щодо суті, винесеному палатою Суду. Скорочення «(déc.)» [від фр. *décision*] вказує на рішення, а скорочення «[ВП]» означає, що справу розглядала Велика Палата

[A. v. the United Kingdom](#) (*А. проти Сполученого Королівства*) по. 35373/97, ECHR 2002-X

[Acimovic v. Croatia](#) (*Ачімовіч проти Хорватії*), по. 61237/00, ECHR 2003-XI

[Acimovic v. Croatia](#) (*Ачімовіч проти Хорватії*), 21 November 1995, Series A no. 333-A

[Aerts v. Belgium](#) (*Аертс проти Бельгії*), 30 July 1998, *Reports of Judgments and Decisions* 1998-V

[Agrokompleks v. Ukraine](#) (*Агрокомплекс проти України*), по. 23465/03, 6 October 2011

[Air Canada v. the United Kingdom](#) (*Ейр Канада проти Сполученого Королівства*), 5 травня 1995, Серія А № 316-A

[Airey v. Ireland](#) (*Ейрі проти Ірландії*), 9 жовтня 1979, серія А № 32

[Aït-Mouhoub v. France](#) (*Аїт Мухуб проти Франції*), 28 жовтня 1998, *Збірник рішень Суду* 1998-VIII

[Aksoy v. Turkey](#) (*Аксой проти Туреччини*), 18 грудня 1996, *Збірник рішень Суду* 1996-VI

- [Alaverdyan v. Armenia, \(déc.\)](#) (Алавердян проти Вірменії), (déc.), № 4523/04, 24 серпня 2010
- [Al-Adsani v. the United Kingdom](#) (Аль-Адсані проти Сполученого Королівства) [ВП], № 35763/97, ЄСПЛ 2001-XI
- [Alatulkkila and Others v. Finland](#) (Алатулккіла та інші проти Фінляндії), № 33538/96, 28 Липня 2005
- [Albert and Le Compte v. Belgium](#) (Альбер і Ле Конт проти Бельгії), 10 лютого 1983, Серії А № 58
- [Albu and Others v. Romania](#) (Албу та інші проти Румунії), №34796/09 і 60 інших, 10 травня 2012
- [Alexandre v. Portugalu](#) (Алешандрі проти Португалії), № 33197/09, 20 листопада 2012
- [Allan Jacobsson v. Sweden \(№ 2\)](#) (Аллан Якобсон проти Швеції), 19 лютого 1998, Збірник рішень Суду 1998-I
- [Amat-G Ltd and Mebaghishvili v. Georgia](#) (Амат-Г Лімітед і Мебагішвілі проти Грузії), № 2507/03, ЄСПЛ 2005-VIII
- [Anagnostopoulos and Others v. Greece](#) (Анагностопулос проти Греції), № 39374/98, ЄСПЛ 2000-XI
- [Andelković v. Serbia](#) (Анджелковіч проти Сербії), № 1401/08, 9 квітня 2013
- [Andersson v. Sweden](#) (Андерссон проти Швеції), № 17202/04, 7 грудня 2010
- [Andrejeva v. Latvia](#) (Андрєєва проти Латвії) [ВП], № 55707/00, ЄСПЛ 2009
- [Andret and Others v. France](#) (Андре та інші проти Франції) (déc.), № 1956/02, 25 травня 2004
- [Andronicou and ConstantiNeu v. Cyprus](#) (Андроніку та Константину проти Кіпру), 9 жовтня 1997, Збірник рішень Суду 1997-VI
- [Andronikashvili v. Georgia](#) (Андронікашвілі проти Грузії) (déc.), № 9297/08, 22 червня 2010
- [Ankerl v. Switzerland](#) (Анкерл проти Швейцарії), 23 Жовтня 1996, Збірник рішень Суду 1996-V
- [AnÑni di Gussola and Others v. France](#) (Аннонні ді Гюссоль та інші проти Франції), №31819/96 і 33293/96, ЄСПЛ 2000-XI
- [АРЕН Üldözötteinek Szövetsége and Others v. Hungary](#) (Апех Ільдезеттеінек Севетшеге та інші проти Угорщини), № 32367/96, ЄСПЛ 2000-X
- [Apostol v. Georgia](#) (Апостоль проти Грузії), № 40765/02, ЄСПЛ 2006-XIV
- [Argyrou and Others v. Greece](#) (Аргіру ті інші проти Греції), № 10468/04, 15 січня 2009
- [Arvanitakis v. France](#) (Arvanitakis проти Франції) (déc.), № 46275/99, ЄСПЛ 2000-XII
- [Ashingdane v. the United Kingdom](#) (Ашингдейн проти Сполученого Королівства), 28 травня 1985, Серії А № 93
- [Asnar v. France \(№ 2\)](#) (Аснар проти Франції), № 12316/04, 18 жовтня 2007
- [Atanasovski v. "The former Yugoslav Republic of Macedonia"](#) (Атанасовський проти «Колишньої Югославської республіки Македонія»), № 36815/03, 14 січня 2010
- [Athanassoglou and Others v. Switzerland](#) (Атанассоглу та інші проти Швейцарії) [ВП], № 27644/95, ЄСПЛ 2000-IV
- [Серпяно v. France](#) (Огусто проти. Франції), № 71665/01, 11 січня 2007
- [Axen v. Germany](#) (Аксен проти Німеччини), 8 грудня 1983, Серії А № 72
- [B. and P. v. the United Kingdom](#) (Б. і П.проти Сполученого Королівства), №36337/97 і 35974/97, ЄСПЛ 2001-III
- [Bakan v. Turkey](#) (Бакан проти Туреччини), № 50939/99, 12 червня 2007
- [Balmer-Schafroth and Others v. Switzerland](#) (Бальмер-Шафрот та інші проти Швейцарії), 26 серпня 1997, Збірник рішень Суду 1997-IV
- [Barać and Others v. Montenegro](#) (Барач та інші проти Чорногорії), № 47974/06, 13 грудня 2011
- [Beaumont v. France](#) (Бомартен проти Франції), 24 листопада 1994, Серії А № 296В

- [*Beer v. Austria*](#) (Беер проти Австрії), № 30428/96, 6 лютого 2001
- [*Beian v. Romania \(No. 1\)*](#) (Беян проти Румунії), № 30658/05, ЄСПЛ 2007-V (витримки)
- [*Beles and others v. the Czech Republic*](#) (Белеш та інші проти Чеської Республіки), № 47273/99, ЄСПЛ 2002-IX
- [*Bellet v. France*](#) (Белле проти Франції), 4 Грудня 1995, Серії А № 333-B
- [*Beneficio Cappella Paolini v. San Marino*](#) (Бенефічіо Капелла Паоліні проти Сан-Маріно), №, № 40786/98, ЄСПЛ 2004-VIII (витримки)
- [*Benthem v. the Netherlands*](#) (Бентем проти Нідерландів), 23 жовтня 1985, Серії А № 97
- [*Berger v. France*](#) (Бергер проти Франції), № 48221/99, ЄСПЛ 2002-X (витримки)
- [*Bertuzzi v. France*](#) (Бертуззі проти Франції), № 36378/97, ЄСПЛ 2003-III
- [*Bochan v. Ukraine*](#) (Бочан проти України), № 7577/02, 3 травня 2007
- [*Bock v. Germany*](#) (Бок проти Німеччини), 29 березня 1989, Серії А № 150
- [*Borgese v. Italy*](#) (Borgese проти Італії), 26 лютого 1992, Серії А № 228-B
- [*Bottazzi v. Italy*](#) (Боттацці проти Італії) [ВП], № 34884/97, ЄСПЛ 1999-V
- [*Bouilloc v. France*](#) (Буйок проти Франції), № 34489/03, 28 листопада 2006
- [*Boulois v. Luxembourg*](#) (Boulois проти Люксембургу) [ВП], № 37575/04, ЄСПЛ 2012
- [*Blake v. the United Kingdom*](#) (Блейк проти Сполученого Королівства), № 68890/01, 26 вересня 2006
- [*Blucher v. the Czech Republic*](#) (Блюхер проти Чеської Республіки), № 58580/00, 11 січня 2005
- [*British-American Tobacco Company Ltd v. the Netherlands*](#) (Компанія Бритіш Американ Тобакко проти Нідерландів), 20 листопада 1995, Серії А № 331
- [*Brualla Gomez de la Torre v. Spain*](#) (Бруалья Гомес де ла Торре проти Іспанії), 19 грудня 1997, Збірник рішень Суду 1997-VIII
- [*Brudnicka and Others v. Poland*](#) (Брудницька та інші проти Польщі), № 54723/00, ЄСПЛ 2005-II
- [*Brumarescu v. Romania*](#) (Брумареску проти Румунії), [ВП], № 28342/95, ЄСПЛ 1999-VII
- [*Bryan v. the United Kingdom*](#) (Брайян проти Сполученого Королівства), 22 листопада 1995, Серії А № 335-A
- [*Buchholz v. Germany*](#) (Buchholz проти Німеччини), 6 травня 1981, Серії А № 42
- [*Bufferne v. France*](#) (Бюфферн проти Франції), (déc.), № 54367/00, ЄСПЛ 2002-III (витримки)
- [*Виј v. Croatia*](#) (Виј проти Хорватії), № 24661/02, 1 червня 2006
- [*Burdov v. Russia*](#) (Бурдов проти Росії), № 59498/00, ЄСПЛ 2002-III
- [*Burdov v. Russia №2*](#) (Бурдов проти Росії), № 33509/04, ЄСПЛ 2009
- [*Burg and others v. France*](#) (Бюрг та інші проти Франції) (déc.), № 34763/02, 28 січня 2003
- [*Buscarini and others v. San Marino*](#) (Бускаріні та інші проти Сан-Маріно) (déc.), № 31657/96, 4 травня 2000
- [*Buscemi v. Italy*](#) (Бушемі проти Італії), № 29569/95, ЄСПЛ 1999-VI
- [*Buzescu v. Romania*](#) (Бузеску проти Румунії), № 61302/00, 24 травня 2005
- [*C.G.I.L. and Cofferati \(no. 2\) v. Italy*](#) (ВІКІП і Коффераті (№2) проти Італії), № 2/08, 6 квітня 2010
- [*Caloc v. France*](#) (Калок проти Франції), № 33951/96, ЄСПЛ 2000-IX
- [*Canela Santiago v. Spain*](#) (Канела Сантьяго проти Іспанії), (déc.), № 60350/00, 4 жовтня 2001
- [*Cañete de Goñi v. Spain*](#) (Кан'ете де Гоньї проти Іспанії), № 55782/00, ЄСПЛ 2002-VIII
- [*Cappello v. Italy*](#) (Капелло проти Італії), 27 лютого 1992, Серії А № 230-F
- [*Caruano v. Italy*](#) (Капуано проти Італії), 25 червня 1987, Серії А № 119
- [*Central Mediterranean Development Corporation Limited v. Malta \(no. 2\)*](#) (Central

- Mediterranean Development Corporation Limited проти Мальти*) (№ 2), № 18544/08, 22 листопада 2011
- [Centro Europa 7 S.R.L. and di Stefano v. Italy](#) (Сентро Європа 7 С.Р.Л. проти Італії» та Ді Стефано проти Італії) [ВП], № 38433/09, ЄСПЛ 2012
- [Chapman v. Belgium](#) (Чепмен проти Бельгії), (déc.), № 39619/06, 5 березня 2013
- [Chaudet v. France](#) (Шоде проти Франції), № 49037/06, 29 жовтня 2009
- [Chevrol v. France](#) (Шевроль проти Франції), № 49636/99, ЄСПЛ 2003-III
- [Ciprova v. the Czech Republic](#) (Чіпрова проти Чеської Республіки) (déc.), № 33273/03, 22 березня 2005
- [Clarke v. the United Kingdom](#) (Кларк проти Сполученого Королівства) (déc.) n°23695/02, ЄСПЛ 2005-X (витримки)
- [Clinique des Acacias and Others v. France](#) (Клінік дез Акація та інші проти Франції), № 65399/01, 65406/01, 65405/01 і 65407/01, 13 жовтня 2005
- [Codarcea v. Romania](#) (Кодарча проти Румунії), № 31675/04, 2 червня 2009
- [Collectif national d'information et d'opposition à l'usine Melox – Collectif Stop Melox et Mox v. France](#) (Collectif national d'information et d'opposition à l'usine Melox – Collectif Stop Melox et Mox проти Франції) (déc.), №75218/01, 28 березня 2006
- [Comingersoll S.A. v. Portugal](#) (Комінгерсоль проти Португалії), № 35382/97, ЄСПЛ 2000-IV
- [Cooper v. the United Kingdom](#) (Купер проти Сполученого Королівства) [ВП], № 48843/99, ЄСПЛ 2003-XII
- [Cooperatieve Producentenorganisatie van de Nederlandse Kokkelvisserij U.A. v. the Netherlands](#) (Cooperatieve Producentenorganisatie van de Nederlandse Kokkelvisserij U.A. проти Нідерландів) (déc.), № 13645/05, ЄСПЛ 2009
- [Cordova v. Italy \(no. 1\)](#) (Кордова проти Італії) (№ 1), № 40877/98, ЄСПЛ 2003-I
- [Cordova v. Italy \(no. 2\)](#) (Кордова проти Італії) (№ 2) № 45649/99, ЄСПЛ 2003-I (витримки)
- [Crompton v. the United Kingdom](#) (Кромптон проти Сполученого Королівства), № 42509/05, 27 жовтня 2009
- [Cubănit v. Romania](#) (Cubănit проти Румунії) (déc.), № 31510/02, 4 січня 2007
- [Cudak v. Lithuania](#) (Цудак проти Литви) [ВП], № 15869/02, 23 березня 2010, ЄСПЛ 2010
- [Cyprus v. Turkey](#) (Кіпр проти Туреччини), [ВП], № 25781/94, ЄСПЛ 2001-IV
- [DMD Group, A.S. v. Slovakia](#) (ДМД Груп А. С проти Словачії), A.S., v. Slovakia, № 19334/03, 5 жовтня 2010
- [Dağtekin and Others v. Turkey](#) (Дагтекін та інші проти Туреччини), № 70516/01, 13 грудня 2007
- [Dalea v. France](#) (Далеа проти Франції) (déc.), № 964/07, 2 лютого 2010
- [De Geouffre de la Pradelle v. France](#) (Де Жуфр де ла Прадель проти Франції), 16 грудня 1992, Серії А № 253-B
- [De Haan v. the Netherlands](#) (Де Хан проти Нідерландів), 26 серпня 1997, Reports 1997-IV
- [De Haes and Gijssels v. Belgium](#) (Де Хаес і Гійсейлс проти Бельгії), 24 лютого 1997, Збірник рішень Суду 1997-I
- [De Moor v. Belgium](#) (Де Моор проти бельгії), 23 червня 1994, Серії А № 292-A
- [Del Sol v. France](#) (Дель Соль проти Франції), № 46800/99, ЄСПЛ 2002-II
- [Deutelband v. Germany](#) (Доймланд проти Німеччини), 29 травня 1986, Серії А № 100
- [Deweert v. Belgium](#) (Девеєр проти Бельгії), 27 лютого 1980, Серії А № 35
- [Di Pede v. Italy](#) (Ді Педє проти Італії), 26 вересня 1996, Збірник рішень Суду 1996-IV
- [Diennet v. France](#) (Дінне проти Франції), № 18160/91, 26 вересня 1995
- [Dolca v. Romania](#) (Dolca проти Румунії) (déc.), № 59282/11, 62398/11 63211/11, 4 вересня 2012
- [Dombo Beheer B.V. v. the Netherlands](#) (Домбо Бегеєр Б.В. проти Нідерландів), 27 жовтня

1993, Серії А № 274

[Donadzé v. Georgia](#) (Донадзе проти Грузії), № 74644/01, 7 березня 2006

[Döry v. Sweden](#) (Дерю проти Швеції), № 28394/95, 12 листопада 2002

[Dotta v. Italy](#) (Дотта проти Італії) (déc.), 38399/97, 7 вересня 1999

[Doustaly v. France](#) (Дусталі проти Франції), 23 квітня 1998, Збірник рішень Суду 1998-II

[Driza v. Albania](#) (Дріза проти Албанії), № 33771/02, ЄСПЛ 2007-V (витримки)

[Ducret v. France](#) (Дукрет проти Франції), № 40191/02, 12 червня 2007

[Dulaurans v. France](#) (Дюлоранс проти Франції), № 34553/97, 21 березня 2000

[EEG-Slachthuis Verbist Izegem v. Belgium](#) (EEG-Slachthuis Verbist Izegem проти Бельгії) (déc.), № 60559/00, ЄСПЛ 2005-XII

[Eisenstecken v. Austria](#) (Ейзенитекен проти Австрії), № 29477/95, ЄСПЛ 2000-X

[Elsholz v. Germany](#) (Ельсгольц проти Німеччини [ВП]), № 25735/94, ЄСПЛ 2000-VIII

[Ellès and Others v. Switzerland](#) (Ellès та інші проти Швейцарії), № 12573/06, 16 грудня 2010

[Emesa Sugar N.V. v. the Netherlands](#) (Emesa Sugar N.V проти Нідерландів) (déc.), № 62023/00, 13 січня 2005

[Emine Arac v. Turkey](#) (Емін Арак проти Туреччини), № 9907/02, 23 вересня 2008

[Erkner and Hofauer v. Austria](#) (Еркер і Хофауер проти Австрії), 23 квітня 1987, Серії А № 117

[Ernst and Others v. Belgium](#) (Ернст та інші проти Бельгії), № 33400/96, 15 липня 2003

[Essaadi v. France](#) (Ессаді проти Франції), № 49384/99, 26 лютого 2002

[Estima Jorge v. Portugal](#) (Джорж Естіма проти Португалії), 21 квітня 1998, Збірник рішень Суду 1998-II

[Eternit v. France](#) (Етерніт проти Франції) (déc.), № 20041/10, 27 Березня 2012

[Exel v. the Czech Republic](#) (Ексель проти Чеської республіки), № 48962/99, 5 липня 2005

[Fazliyski v. Bulgaria](#) (Фазлійський проти Болгарії), № 40908/05, 16 квітня 2013

[Farange S.A. v. France](#) (Фаранж проти Франції) (déc.), № 77575/01, 14 вересня 2004

[Fayed v. the United Kingdom](#) (Файед проти Сполученого Королівства), 21 вересня 1994, Серії А № 294-B

[Feldbrugge v. the Netherlands](#) (Фельдбругге проти Нідерландів), 29 травня 1986, Серії А № 99

[Ferrazzini v. Italy](#) (Феррадіні проти Італії) [ВП], № 44759/98, ЄСПЛ 2001-VII

[Ferreira Alves v. Portugal \(No. 3\)](#) (Феррейра Алвеш проти Португалії), № 25053/05, 21 червня 2007

[Fisanotti v. Italy](#) (Fisanotti проти Італії), 23 квітня 1998, Збірник рішень Суду 1998-II

[Fischer v. Austria](#) (Фішер проти Австрії), 26 квітня 1995, Серії А № 312 F

[Fiume v. Italy](#) (Фіуме проти Італії), № 20774/05, 30 червня 2009

[Flux v. Moldova](#) (Флукс проти Молдови) (№ 2), № 31001/03, 3 липня 2007

[Fociac v. Romania](#) (Фосіак проти Румунії), № 2577/02, 3 лютого 2005

[Fogarty v. the United Kingdom](#) (Фогарті проти Сполученого Королівства) [ВП], № 37112/97, ЄСПЛ 2001-XI (витримки)

[Forrer-Niedenthal v. Germany](#) (Форрер-Ніденталь проти Німеччини), № 47316/99, 20 лютого 2003

[Fuklev v. Ukraine](#) (Фуклев проти України), № 71186/01, 7 червня 2005

[Fredin v. Sweden \(No.2\)](#) (Фредін проти Швеції), 23 лютого 1994, Серії А № 283-A

[Fretté v. France](#) (Фретте проти Франції), № 36515/97, ЄСПЛ 2002-I

[Frimu and Others v. Romania](#) (Фріму та інші проти румунії) (déc.), 45312/11, 45581/11, 45583/11, 13 листопада 2012

[Frydlander v. France](#) (Фрайдлендер проти Франції), [ВП], № 30979/96, ЄСПЛ 2000-VII

- [*Ganci v. Italy*](#) (Ганчі проти Італії), № 41576/98, ЄСПЛ 2003-XI
- [*Garcia Manibardo v. Spain*](#) (Гарсія Манібардо проти Іспанії), № 38695/97, ЄСПЛ 2000-II
- [*García Ruiz v. Spain*](#) (Гарсія Руїз проти Іспанії) [ВП], № 30544/96, ЄСПЛ 1999-I
- [*Gaspary v. Slovenia*](#) (Гаспарв проти Словенії), № 21055/03, 21 липня 2009
- [*Gautrin and Others v. France*](#) (Готрен та інші проти Франції), 20 травня 1998, Reports 1998-III
- [*Georgiadis v. Greece*](#) (Георгіадіс проти Греції), 29 травня 1997, Збірник рішень Суду 1997-III
- [*Geraguyun Khorhurd Patgamavorakan Akumb v. Armenia*](#) (Герагян Хорхурд Патгамаворакян Акумб проти Вірменії) *Akumb v. Armenia (déc.)*, № 11721/04, 14 квітня 2009
- [*G.L. and S.L. v. France*](#) (Ж. Л. і С. Л. проти Франції), (déc.), № 58811/00, ЄСПЛ 2003-III (витримки)
- [*Gnahoré v. France*](#) (Ньяоре проти Франції), № 40031/98, ЄСПЛ 2000-IX
- [*Göç v. Turkey*](#) (Гоч проти Туреччини) [ВП], № 36590/97, ЄСПЛ -2002-V
- [*Golder v. the United Kingdom*](#) (Голдер проти Сполученого Королівства), 21 лютого 1975, Серії А № 18
- [*Golubović v. Croatia*](#) (голубові проти Хорватії), № 43947/10, 27 листопада 2012
- [*Gorou v. Greece \(no. 2\)*](#) (Гору проти Греції №2) [ВП], № 12686/03, 20 березня 2009
- [*Gorraiz Lizarraga and Others v. Spain*](#) (Гораїз Лізаррага та інші проти Іспанії), № 62543/00, ЄСПЛ 2004-III
- [*Granos Organicos Nacionales S.A. v. Germany*](#) (*Granos Organicos Nacionales S.A. проти Німеччини*), № 19508/07, 22 березня 2012
- [*Gülmez v. Turkey*](#) (Gülmez проти Туреччини), № 16330/02, 20 травня 2008
- [*Guigue and SGEN-CFDT v. France*](#) (ГіГ і Національний профсоюз робітників освіти проти Франції) (déc.), № 59821/00, ЄСПЛ 2004-I
- [*Guincho v. Portugal*](#) (Гінчо проти Португалії), 10 липня 1984, Серії А № 81
- [*Gurov v. Moldova*](#) (Гуров проти Молдови), № 36455/02, 11 липня 2006
- [*Gutfreund v. France*](#) (Гутфройнд проти Франції), № 45681/99, ЄСПЛ 2003-VII
- [*H. v. Belgium*](#) (Х. проти Бельгії), 30 листопада 1987, Серії А № 127-B
- [*H. v. France*](#) (Н. проти Франції), 24 жовтня 1989, Серії А № 162-A
- [*H. v. the United Kingdom*](#) (Х. проти Сполученого Королівства), 8 липня 1987, Серії А № 120
- [*Håkansson and Sturesson v. Sweden*](#) (Гоканссон і Стюрессон проти Швеції), 21 лютого 1990, Серії А № 171-A
- [*Helle v. Finland*](#) (Хелле проти Фінляндії), 19 грудня 1997, Reports 1997-VIII
- [*Helmers v. Sweden*](#) (Гелмерс проти Швеції), 29 жовтня 1991, Серії А № 212-A
- [*Hentrich v. France*](#) (Гентріх проти Франції), 22 вересня 1994, Серії А № 296-A
- [*Hesse-Anger v. Germany*](#) (Хессе-Ангер проти Німеччини), (déc.) № 45835/99, 16 травня 2002
- [*Hiro Balani v. Spain*](#) (Хіро Балані проти Іспанії), 9 грудня 1994, Серії А № 303-B
- [*Hirvisaari v. Finland*](#) (Хірвісаарі проти Фінляндії), № 49684/99, 27 вересня 2001
- [*Hokkanen v. Finland*](#) (Хокканен проти Фінляндії), 23 вересня 1994, Серії А № 299-A
- [*Holding and Barnes plc v. the United Kingdom*](#) (ПТОВ «Holding and Barnes» проти Сполученого Королівства) (déc.), № 2352/02, ЄСПЛ 2002-IV
- [*Hornsby v. Greece*](#) (Горнсбі проти Греції), 19 березня 1997, Збірник рішень Суду 1997-II
- [*Hotter v. Austria*](#) (Хоттер проти Австрії) (déc.), № 18206/06, 7 жовтня 2010
- [*Hudakova and others v. Slovakia*](#) (Худакова та інші проти Словачії), № 23083/05, 27 квітня 2010
- [*Humen v. Poland*](#) (Гумен проти Польщі), [ВП], № 26614/95, 15 жовтня 1999
- [*Hurter v. Switzerland*](#) (Hurter проти Швейцарії), № 53146/99, 15 грудня 2005

- [*I.T.C. Ltd v. Malta*](#) (*I.T.C. LTD проти Мальти*), (déc.), № 2629/06, 11 грудня 2007
- [*Immeubles Groupe Kosser v. France*](#) (*Іммебль Груп Коссер проти Франції*), № 38748/97, 21 березня 2002
- [*Immobiliare Saffi v. Italy*](#) (*Імобільяре Саффі проти Італії*), [ВП], № 22774/93, ЄСПЛ 1999-V
- [*Indra v. Slovakia*](#) (*Індра проти Словачії*), № 46845/99, 1 лютого 2005
- [*Ivan Atanasov v. Bulgaria*](#) (*Іван Атанасов проти Болгарії*), № 12853/03, 2 грудня 2010
- [*Jahnke and Lenoble v. France*](#) (*Янке і Ленболь проти Франції*), (déc.), № 40490/98, ЄСПЛ 2000-IX
- [*James and others v. United Kingdom*](#) (*Джеймс та інші проти Сполученого Королівства*), 21 лютого 1986, Серії А № 98
- [*Jurisc and Collegium Mehrerau v. Austria*](#) (*Юрисич і колегіум Мерерау проти Австрії*), № 62539/00, 27 липня 2006
- [*K.D.B. v. the Netherlands*](#) (*К. Д. Б. проти Нідерландів*), 27 березня 1998, Збірник рішень Суду 1998-II
- [*K.S. v. Finland*](#) (*К. С. проти Фінляндії*), № 29346/95, 31 травня 2001
- [*Kakamoukas and Others v. Greece*](#) (*Камукас та інші проти Греції*) [ВП], № 38311/02, 15 лютого 2008
- [*Kalogeropoulou and Others v. Greece and Germany*](#) (*Калогеропулу та інші проти Греції та Німеччини*), (déc.), № 59021/00, ЄСПЛ 2002-X *Katte Klitsche de la Grange v. Italy*, 27 жовтня 1994, Серії А № 293-B
- [*Kerojärvi v. Finland*](#) (*Кероярві проти Фінляндії*), 19 липня 1995, Серії А № 322
- [*Kingsley v. the United Kingdom*](#) (*Кінгслі проти Сполученого Королівства*), [ВП], № 35605/97, ЄСПЛ 2002-IV
- [*Kleyn and Others v. the Netherlands*](#) (*Клейн та інші проти Нідерландів*), [ВП], №39343/98, 39651/98, 43147/98 і 46664/99, ЄСПЛ 2003-VI
- [*Kök v. Turkey*](#) (*Кок проти Турції*), № 1855/02, 19 жовтня 2006
- [*König v. Germany*](#) (*Кьоніг проти Німеччини*), 28 червня 1978, Серії А № 27
- [*Kraska v. Switzerland*](#) (*Краска проти Швейцарії*), 19 квітня 1993, Серії А № 254-B
- [*Krčmář and Others v. the Czech Republic*](#) (*Крчмар та інші проти Чеської республіки*), № 35376/97, 3 березня 2000
- [*Kress v. France*](#) (*Кресс проти Франції*) [ВП], № 39594/98, ЄСПЛ 2001-VI
- [*Kreuz v. Poland \(no. 1\)*](#) (*Креуз проти Польщі*) № 28249/95, ЄСПЛ 2001-VI
- [*Kübler v. Germany*](#) (*Кюблер проти Німеччини*), № 32715/06, 13 січня 2011
- [*Kukkonen v. Finland no. 2*](#) (*Кукконен проти Фінляндії*), № 47628/06, 13 січня 2009
- [*Kutic v. Croatia*](#) (*Кутіч проти Хорватії*), № 48778/99, ЄСПЛ 2002-II
- [*Kyrtatos v. Greece*](#) (*Кіртатос проти Греції*), № 41666/98, ЄСПЛ 2003-VI (витримки)
- [*L. v. United Kingdom*](#) (*Л. проти Сполученого Королівства*) (déc.), № 34222/96, ЄСПЛ 1999-VI
- [*L'Erablière A.S.B.L. v. Belgium*](#) (*Л'Ераблієр А.С.Б.Л. проти Бельгії*), № 49230/07, ЄСПЛ 2009
- [*Laidin v. France \(no. 2\)*](#) (*Леден проти Франції (№ 2)*), № 39282/98, 7 січня 2003
- [*Laino v. Italy*](#) (*Лаїно проти Італії*) [ВП], № 33158/96, ЄСПЛ 1999-I
- [*Lamanna v. Austria*](#) (*Ламанна проти Австрії*), № 28923/95, 10 липня 2001
- [*Langborger v. Sweden*](#) (*Ленгборгер проти Швеції*), 22 червня 1989, Серії А № 155
- [*Laskowska v. Poland*](#) (*Ласковська проти Польщі*), № 77765/01, 13 березня 2007
- [*Lavents v. Latvia*](#) (*Лавентс проти Латвії*), № 58442/00, 28 листопада 2002
- [*Le Calvez v. France*](#) (*Ле Калвес проти Франції*), 29 липня 1998, Збірник рішень Суду 1998-V
- [*Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium*](#) (*Ле Комт, Ван Левен і Де Мейєр*

проти Бельгії), 23 червня 1981, Серії А № 43
[Lechner and Hess v. Austria](#) (*Лехнер і Хес проти Австрії*), 23 квітня 1987, Серії А № 118
[Levages Prestations Services v. France](#) (*Леваж Престасьон Сервіс проти Франції*), 23 жовтня 1996, Збірник рішень Суду 1996-V
[Libert v. Belgium](#) (*Libert проти Бельгії*), (déc.), № 44734/98, 8 липня 2004
[Lithgow and Others v. the United Kingdom](#) (*Літгоу та інші проти Сполученого Королівства*), 8 липня 1986, Серії А № 102
[Lobo Machado v. Portugal](#) (*Лобу Маашаду проти Португалії*), 20 лютого 1996, Збірник рішень Суду 1996-I
[Loiseau v. France](#) (*Луазо проти Франції*) (déc.), № 46809/99, ЄСПЛ 2003-XII
[Lorenzetti v. Italy](#) (*Лоренцетті проти Італії*), № 32075/09, 10 квітня 2012
[Luka v. Romania](#) (*Лука проти Румунії*), № 34197/02, 21 липня 2009
[Lunari v. Italy](#) (*Лунарі проти Італії*), № 21463/93, 11 січня 2001
[Lundevall v. Sweden](#) (*Лундеваль проти Швеції*), № 38629/97, 12 листопада 2002
[Luordo v. Italy](#) (*Луордо проти Італії*), № 32190/96, ЄСПЛ 2003-IX
[Lupas and others v. Romania](#) (*Лупас та інші проти Румунії*) (№1), №1434/02, 35370/02 і 1385/03, ЄСПЛ 2006-XV (витримки)
[Maaouia v. France](#) (*Маауїя проти Франції*) [ВП], № 39652/98, ЄСПЛ 2000-X
[Mackay and BBC Scotland v. the United Kingdom](#) (*МакКей і BBC Scotland проти Сполученого Королівства*), № 10734/05, 7 грудня 2010
[Majorana v. Italy](#) (*Majorana проти Італії*), (déc.), № 75117/01, 26 травня 2005
[Malhous v. the Czech Republic](#) (*Малгоуш проти Чеської Республіки*) [ВП], № 33071/96, 12 липня 2001
[Matatkulov and Askarov v. Turkey](#) (*Маматкулов і Аскарров проти Туреччини*) [ВП], №46827/99 і 46951/99, ЄСПЛ 2005-I
[Manoilescu and Dobrescu v. Romania and Russia](#) (*Маноїлеску і Добреску проти Румунії і Росії*) (déc.), № 60861/00, ЄСПЛ 2005 VI
[Mantovanelli v. France](#) (*Мантованеллі проти Франції*), 18 mars 1997, Збірник рішень Суду 1997-II
[Markovic and Others v. Italy](#) (*Маркович та інші проти Італії*), № 1398/03, ЄСПЛ 2006-XIV
[Martinie v. France](#) (*Мартіньє проти Франції*) [ВП], № 58675/00, ЄСПЛ 2006-VI
[Martins Moreira v. Portugal](#) (*Мартінс Морейра проти Португалії*), 26 жовтня 1988, Серії А № 143,
[Masson and Van Zon v. the Netherlands](#) (*Массон і Ван Цон проти Нідерландів*), 28 вересня 1995, Серії А № 327-A
[Matheus v. France](#) (*Матеїс проти Франції*), № 62740/00, 31 березня 2005
[McElhinney v. Ireland](#) (*МакЕлхінні проти Ірландії*) [ВП], № 31253/96, ЄСПЛ 2001-XI (витримки)
[McGinley and Egan v. the United Kingdom](#) (*МакГінлі та Еган проти Сполученого Королівства*), 9 червня 1998, Збірник рішень Суду 1998-III
[McGonnell v. the United Kingdom](#) (*Мак-Гоннелл проти Сполученого Королівства*), № 28488/95, ЄСПЛ 2000-II
[McMichael v. the United Kingdom](#) (*МакМайкл проти Сполученого Королівства*), 24 лютого 1995, Серії А № 307-B
[McVicar v. the United Kingdom](#) (*Мак-Вікар проти Сполученого Королівства*), № 46311/99, ЄСПЛ 2002-III
[Melis v. Greece](#) (*Меліс проти Греції*), № 30604/07, 22 липня 2010
[Melnyk v. Ukraine](#) (*Мельник проти України*), № 23436/03, 28 Березня 2006
[Menchinskaya v. Russia](#) (*Менчинська проти Росії*), № 42454/02, 15 січня 2009
[Mercieca and Others v. Malta](#), (*Меркіка та інші проти Мальти*), № 21974/07, 14 червня 2011

- [*Merigaud v. France*](#) (*Merigaud проти Франції*), 32976/04, 24 вересня 2009
- [*Mežnarić v. Croatia*](#) (*Межнарич проти Хорватії*), № 71615/01, 15 липня 2005
- [*Micallef v. Malta*](#) (*Мікалефф проти Мальти*) [ВП], № 17056/06, ЄСПЛ 2009
- [*Mihova v. Italy*](#) (*Міхова проти Італії*) (déc.), № 25000/07, 30 Березня 2010
- [*Mikulić v. Croatia*](#) (*Мікулич проти Хорватії*), № 53176/99, ЄСПЛ 2002-I
- [*Milatova v. the Czech Republic*](#) (*Мілатова та інші проти Чеської республіки*), № 61811/00, ЄСПЛ 2005-V
- [*Miller v. Sweden*](#) (*Міллер проти Швеції*), № 55853/00, 8 лютого 2005
- [*Mincheva v. Bulgaria*](#) (*Мінчева проти Болгарії*), № 21558/03, 2 вересня 2010
- [*Miragall Escolano v. Spain*](#) (*Мірагаль Есколано та інші проти Іспанії*), №38366/97, 38688/97, 40777/98, 40843/98, 41015/98, 41400/98, 41446/98, 41484/98, 41487/98 і 41509/98, ЄСПЛ 2000-I
- [*Mirolubovs and Others v. Latvia*](#) (*Миролюбов та інші проти Латвії*), № 798/05, 15 вересня 2009
- [*Mocié v. France*](#) (*Мосі проти Франції*), № 46096/99, 8 квітня 2003
- [*Moreira de Azevedo v. Portugal*](#) (*Морейра де Азеведу проти Португалії*), 23 жовтня 1990, Серії А № 189
- [*Morel v. France*](#) (*Морель проти Франції*), № 34130/96, ЄСПЛ 2000-VI
- [*Moroko v. Russia*](#) (*Мороко проти Росії*), № 20937/07, 12 червня 2008
- [*Moser v. Austria*](#) (*Мозер проти Австрії*), № 12643/02, 21 вересня 2006
- [*Mosteanu and Others v. Romania*](#) (*Mosteanu та інші проти Румунії*), № 33176/96, 26 листопада 2002
- [*Musumeci v. Italy*](#) (*Мусумечі проти Італії*), № 33695/96, 11 січня 2005
- [*Mutimura v. France*](#) (*Мутімура проти Франції*), № 46621/99, 8 червня 2004
- [*National & Provincial Building Society, Leeds Permanent Building Society and Yorkshire Building Society v. the United Kingdom*](#) (*Національне та регіональне будівельне товариство, Товариство постійної забудови Лідса і Йоркширське будівельне товариство проти Сполученого Королівства*), 23 жовтня 1997, Збірник рішень Суду 1997-VII
- [*Nejdet Şahin and Perihan Şahin v. Turkey*](#) (*Неждет Сахін і Періхан Сахін проти Туреччини*) [ВП], № 13279/05, 20 жовтня 2011
- [*Nideröst-Huber v. Switzerland*](#) (*Нідерьост-Хубер проти Швейцарії*), № 18990/91, ЄСПЛ 1997-I
- [*Niederböster v. Germany*](#) (*Нідербьостер проти Німеччини*)+, № 39547/98, 27 лютого 2003
- [*Nunes Dias v. Portugal*](#) (*Нун'єш Діаш проти Португалії*) (déc.), №2672/03 і 69829/01, ЄСПЛ 2003-IV
- [*Obermeier v. Austria*](#) (*Обермайєр проти Австрії*), 28 червня 1990, Серії А № 179
- [*Oerlemans v. the Netherlands*](#) (*Орлеманс проти Нідерландів*), 27 листопада 1991, Серії А № 219
- [*OGIS-Institut Stanislas, OGEC Saint-Pie X and Blanche de Castille and Others v. France*](#) (*Інститут Станіслас ім. Св. Пія X, Бланш де Кастиль та інші проти Франції*), №42219/98 і 54563/00, 27 травня 2004
- [*Okyay and others v. Turkey*](#) (*Окяяй та інші проти Туреччини*), № 36220/97, ЄСПЛ 2005-VII
- [*Oleksandr Volkov v. Ukraine*](#) (*Олександр Волков проти України*), № 21722/11, ЄСПЛ 2013
- [*Oleynikov v. Russia*](#) (*Олейніков проти Росії*), № 36703/04, 14 березня 2013
- [*Olsson v. Sweden \(No. 1\)*](#) (*Олсон проти Швеції*), 24 березня 1988, Серії А № 130
- [*Olujić v. Croatia*](#) (*Олуїч проти Хорватії*), № 22330/05, 5 лютого 2009

- [Organisation nationale des syndicats d'infirmiers libéraux \(O.N.S.I.L.\) v. France](#) (*Organisation nationale des syndicats d'infirmiers libéraux (O.N.S.I.L.) проти Франції*) (déc.), № 39971/98, ЄСПЛ 2000-IX
- [Oršuš and Others v. Croatia](#) (*Оршуш та інші проти Хорватії*) [ВП], № 15766/03, 16 березня 2010
- [Ortenberg v. Austria](#) (*Ортенберг проти Австрії*), 25 листопада 1994, Серії А № 295-B
- [Osinger v. Austria](#) (*Осінгер проти Австрії*), № 54645/00, 24 березня 2005
- [Osman v. the United Kingdom](#) (*Осман проти Сполученого Королівства*) 28 жовтня 1998, Збірник рішень Суду 1998-VIII
- [Ouzounis and Others v. Greece](#), (*Узуніс проти Греції*), № 49144/99, 18 квітня 2002
- [P., C. and S. v. the United Kingdom \(P., C. та S. проти Сполученого Королівства\)](#), № 56547/00, ЄСПЛ 2002-VI
- [Pabla Ky v. Finland](#) (*Пабла Кю проти Фінляндії*), № 47221/99, ЄСПЛ 2004-V
- [Pafitis and Others v. Greece](#) (*Пафітіс та інші проти Греції*), 26 лютого 1998, Збірник рішень Суду 1998-I
- [Paksas v. Lithuania](#) (*Паскас проти Литви*) [ВП], № 34932/04, 6 січня 2011
- [Pammel v. Germany](#) (*Паммель проти Німеччини*), 1 липня 1997, Збірник рішень Суду 1997-IV
- [Panjeheighalehei v. Denmark](#) (*Панджехейгалехей проти Данії*) (déc.), № 11230/07, 13 жовтня 2009
- [Parachelas v. Greece](#) (*Папахелас проти Греції*), [ВП], № 31423/96, ЄСПЛ 1999-II
- [Parachelas v. Greece](#) (*Папахелас проти Греції*), 22 жовтня 1997, Збірник рішень Суду 1997-VI
- [Paron v. France](#) (*Папон проти Франції*) (déc.), № 344/04, ЄСПЛ 2005-XI
- [Parlov-Tkalčić v. Croatia](#) (*Парлов-Ткальчич проти Хорватії*), № 24810/06, 22 грудня 2009
- [Paulsen-Medalen and Svensson v. Sweden](#) (*Паульсен-Медален і Свенссон проти Швеції*), 19 лютого 1998, Збірник рішень Суду 1998-I
- [Pedro Ramos v. Switzerland](#) (*Педро Рамос проти Швейцарії*), № 10111/06, 14 жовтня 2010
- [Pellegrin v. France](#) (*Пеллегрін проти Франції*) [ВП], № 28541/95, ЄСПЛ 1999-VIII
- [Pellegrini v. Italy](#) (*Пеллегріні проти Італії*), № 30882/96, ЄСПЛ 2001-VIII
- [Peñafiel Salgado v. Spain](#) (*Пенаф'ел Салгадо проти Іспанії*) (déc.), № 65964/01, 16 квітня 2002
- [Perez v. France](#) (*Перез проти Франції*) [ВП], № 47287/99, ЄСПЛ 2004-I
- [Perez de Rada Cavanilles v. Spain](#) (*Перес де Рада Каванил'ес проти Іспанії*), 28 жовтня 1998, Збірник рішень Суду 1998-VIII
- [Peruš v. Slovenia](#) (*Перуш проти Словенії*), № 35016/05, 27 вересня 2012
- [Pescador Valero v. Spain](#) (*Пескадор Валеро проти Іспанії*), № 62435/00, ЄСПЛ 2003-VII
- [Petko Petkov v. Bulgaria](#) (*Петко Петков проти Болгарії*), № 2834/06, 19 лютого 2013
- [Pétur Thór Sigurðn v. Iceland](#) (*Петур Тор Сігурдссон проти Ісландії*), № 39731/98, ЄСПЛ 2003-IV
- [Philis v. Greece](#) (*Філіс проти Греції*), 27 серпня 1991, Серії А № 209
- [Philis v. Greece](#) (*Філіс проти Греції*) (№ 2), 27 червня 1997, Збірник рішень Суду 1997-IV
- [Pierre-Bloch v. France](#) (*П'єр-Блок проти Франції*), 21 жовтня 1997, Збірник рішень Суду 1997-VI
- [Pini and Others v. Romania](#) (*Піні та інші проти Румунії*), №78028/01 і 78030/01, ЄСПЛ 2004-V (витримки)
- [Pizzetti v. Italy](#) (*Піццетті проти Італії*), 26 лютого 1993, Серії А № 257-C
- [Platakou v. Greece](#) (*Платаку проти Греції*), № 38460/97, ЄСПЛ 2001-I
- [Pocius v. Lithuania](#) (*Посіус проти Литви*), № 35601/04, 6 липня 2010

- [Podbielski and PPU PolPure v. Poland](#) (Подбієльські та ППУ Полпуре проти Польщі), № 39199/98, 26 липня 2005
- [Poiss v. Austria](#) (Поїсс проти Австрії), 23 квітня 1987, Серії А № 117
- [Potocka and Others v. Poland](#) (Потоцька та інші проти Польщі), № 33776/96, ЄСПЛ 2001-X
- [Preda and Dardari v. Italy](#) (Preda i Dardari проти Італії) (déc.), №28160/95 і 28382/95, ЄСПЛ 1999-III
- [Pretto and Others v. Italy](#) (Претто та інші проти Італії), 8 грудня 1983, Серії А № 71
- [Pridatchenko and Others v. Russia](#) (Придатченко та інші проти Росії), №2191/03, 3104/03, 16094/03 і 24486/03, 21 червня 2007
- [Prince Hans-Adam II of Liechtenstein v. Germany](#) (Принц Ліхтенштейну Ганс-Адам II проти Німеччини), [ВП], № 42527/98, ЄСПЛ 2001-VIII
- [Probstmeier v. Germany](#), 1 липня 1997, Збірник рішень Суду 1997-IV
- [Procola v. Luxembourg](#) (Прокола проти Люксембургу), 28 вересня 1995, Серії А № 326
- [Prodan v. Moldova](#) (Продан проти Молдови), № 49806/99, ЄСПЛ 2004-III (витримки)
- [Puolitaival and Pirttiaho v. Finland](#) (Пуолітайвал и Пирттіах проти Фінляндії), № 54857/00, 23 листопада 2004
- [R.P. and Others v. the United Kingdom](#) (R.P та інші проти Сполученого Королівства), № 38245/08, 9 жовтня 2012
- [Raylyan v. Russia](#) (Райлян проти Росії), № 22000/03, 15 лютого 2007
- [Refah Partisi \(The Welfare Party\) and Others v. Turkey](#) (Рефах Партісі (Партія добробуту) та інші проти Туреччини) (déc.), №41340/98, 41342/98, 41343/98 і 41344/98, 3 жовтня 2000
- [Reuther v. Germany](#) (Рейтер проти Німеччини) (déc.), № 74789/01, ЄСПЛ 2003-IX
- [Revel and Mora v. France](#) (Ревель і Мора проти Франції) (déc.), № 171/03, 15 листопада 2005
- [Ringeisen v. Austria](#) (Рінгайзен проти Австрії), 16 липня 1971, Серії А № 13
- [Robins v. the United Kingdom](#) (Робінс проти Сполученого Королівства), № 22410/93, 23 вересня 1997
- [Roche v. the United Kingdom](#) (Роуч проти Сполученого Королівства) [ВП], № 32555/96, ЄСПЛ 2005-X
- [Rolf Gustafson v. Sweden](#) (Рольф Густафсон проти Швеції), 1 липня 1997, Збірник рішень Суду 1997-IV
- [Romańczyk v. France](#) (Романьчук проти Франції), № 7618/05, 18 листопада 2010
- [RTBF v. Belgium](#) (RTBF проти Бельгії), 50084/06, 29 березня 2011
- [Ruianu v. Romania](#) (Руїану проти Румунії), № 34647/97, 17 червня 2003
- [Ruiz-Mateos v. Spain](#) (Руїз Матеос проти Іспанії), 23 червня 1993, Серії А № 262
- [Ruiz Torija v. Spain](#) (Руїс Торіа проти Іспанії), 9 грудня 1994, Серії А № 303-A
- [Ruotolo v. Italy](#) (Руотоло проти Італії), 27 лютого 1992, Серії А № 230-D
- [Ryabykh v. Russia](#) (Рябих проти Росії), № 52854/99, ЄСПЛ 2003-IX
- [Ryakib Biryukov v. Russia](#) (Рякіб Бірюков проти Росії), № 14810/02, ЄСПЛ 2008
- [Sabeh El Leil v. France](#) (Сабах Ель Лейл проти Франції) [ВП], № 34869/05, 29 червня 2011
- [Sabin Popescu v. Romania](#) (Sabin Popescu проти Франції), № 48102/99, 2 березня 2004
- [Sablon v. Belgium](#) (саблон проти Бельгії), № 36445/97, 10 квітня 2001
- [Saccoccia v. Austria](#) (Саккочча проти Австрії), (déc.), № 69917/01, 5 липня 2007
- [Saccoccia v. Austria](#) (Саккочча проти Австрії), № 69917/01, 18 грудня 2008
- [Sacilor-Lormines v. France](#) (Сасілор-Лормін проти Франції), № 65411/01, ЄСПЛ 2006-XIII
- [Sakelloropoulos v. Greece](#) (Сакелларопулос проти Греції) (dec), № 38110/08, 6 січня 2011

- [*Salesi v. Italy*](#) (Салезі проти Італії), 26 лютого 1993, Серії А № 257-Е
- [*Salomonsson v. Sweden*](#) (Саломонссон проти Швеції), № 38978/97, 12 листопада 2002
- [*Sâmbata Bihor Greco-Catholic Parish v. Romania*](#) (Греко-католицький приход Сембата Біхор проти Румунії), № 48107/99, 12 січня 2010
- [*San Leonard Band Club v. Malta*](#) (Сан Леонард Бенд Клуб проти Мальти), № 77562/01, ЄСПЛ 2004-IX
- [*Sanglier v. France*](#) (Сангльє проти Франції), № 50342/99, 27 травня 2003
- [*Santambrogio v. Italy*](#) (Сантамбрджіо проти Італії), № 61945/00, 21 вересня 2004
- [*Santos Pinto v. Portugal*](#) (Сантос Пінто проти Португалії), № 39005/04, 20 травня 2008
- [*Saoud v. France*](#) (Сауд проти Франції), № 9375/02, 9 жовтня 2007
- [*Sara Lind Eggertsdottir v. Iceland*](#) (Сара Лінд Еггертсдоттір, № 31930/04, 5 липня 2007
- [*Sartory v. France*](#) (Сарторі проти Франції), № 40589/07, 24 вересня 2009
- [*Savino and Others v. Italy*](#) (Савіно та інші проти Італії), №17214/05, 20329/05 і 42113/04, 28 квітня 2009
- [*Schouten and Meldrum v. the Netherlands*](#) (Шутен та Мельдрум проти Нідерландів), 9 грудня 1994, Серії А № 304
- [*Schuler-Zraggen v. Switzerland*](#) (Шулер-Зрагген проти Швейцарії), 24 червня 1993, Серії А № 263
- [*Scordino v. Italy*](#) (Скордіно проти Італії) (№ 1) [ВП], № 36813/97, ЄСПЛ 2006-V
- [*Sdruzeni Jihoceske Matky v. the Czech Republic \(déc.\) v. the Czech Republic*](#) (Матері південної Чехії проти Чеської республіки) (déc.), № 19101/03, 10 липня 2006
- [*Sialkowska v. Poland*](#) (Сялковська проти Польщі), № 8932/05, 22 березня 2007
- [*Siegel v. France*](#) (Зігель проти Франції), № 36350/97, ЄСПЛ 2000-XII
- [*Sigalas v. Greece*](#) (Сігалас проти Греції), № 19754/02, 22 вересня 2005
- [*Sigma Radio Television Ltd v. Cyprus*](#) (Sigma Radio Television Ltd проти Кіпру), №32181/04 і 35122/05, 21 липня 2011
- [*Šikić v. Croatia*](#) (Šikić проти Хорватії), № 9143/08, 15 липня 2010
- [*Silva Pontes v. Portugal*](#) (Сілва Понтес проти Португалії), 23 березня 1994, Серії А № 286-А
- [*Skorobogatikh v. Russia\(déc.\)*](#) (Скоробогатих проти Росії) (déc.), № 37966/02, 8 червня 2006
- [*Smirnov v. Russia*](#) (Смірнов проти Росії) (déc.), № 14085/04, 6 липня 2006
- [*Société anonyme d'habitations à loyers modérés terre et famille v. France*](#) (Société anonyme d'habitations à loyers modérés terre et famille проти Франції) (déc.) № 62033/00, 17 лютого 2004
- [*Société anonyme Sotiris and Nikos Koutras ATTEE v. Greece*](#) (Société anonyme Sotiris and Nikos Koutras ATTEE проти Греції), № 39442/98, ЄСПЛ 2000-XII
- [*Sokurenko and Strygun v. Ukraine*](#) (Сокуренко і Стригун проти України), №29458/04 і 29465/04, 20 липня 2006
- [*Sovtransavto Holding v. Ukraine*](#) (Совтрансавто-Холдинг проти України), № 48553/99, ЄСПЛ 2002-VII
- [*Spreil v. Austria*](#) (Шпайль проти Австрії) (déc.), № 42057/98, 5 вересня 2002
- [*Sporrong and Lönnroth v. Sweden*](#) (Спорронг і Льоннрот проти Швеції), 23 вересня 1982, Серії А № 52
- [*Sramek v. Austria*](#) (Срамек проти Австрії), № 8790/79, 22 жовтня 1984
- [*Stanev v. Bulgaria*](#) (Станєв проти Болгарії) [ВП], № 36760/06, ЄСПЛ 2012
- [*Stankiewicz v. Poland*](#) (Станкевич проти Польщі), № 46917/99, ЄСПЛ 2006-VI
- [*Staroszczyk v. Poland*](#) (Староцик проти Польщі), № 59519/00, 22 березня 2007
- [*Steel and Morris v. the United Kingdom*](#) (Стіл і Морріс проти Сполученого Королівства) № 68416/01, ЄСПЛ 2005-II
- [*Stegarescu and Bahrin v. Portugal*](#) (Stegarescu і Bahrin проти Португалії), № 46194/06, 6 квітня 2010

- [*Stepinska v. France*](#) (Степінська проти Франції), № 1814/02, 15 червня 2004
- [*Storck v. Germany*](#) (Сторк проти Німеччини), № 61603/00, ЄСПЛ 2005-V
- [*Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece*](#) (Стрен Грік Рифайнеріз і Стратіс Андреадіс проти Греції), 9 грудня 1994, Серії А № 301-B
- [*Stubbings and Others v. the United Kingdom*](#) (Стаббінгс та інші проти Сполученого Королівства), 22 жовтня 1996, Збірник рішень Суду 1996-IV
- [*Suda v. the Czech Republic*](#) (Суда проти Чеської республіки), № 1643/06, 28 жовтня 2010
- [*Sukiüt v. Turkey*](#) (Сукут проти Туреччини) (déc.), № 59773/00, 11 вересня 2007
- [*Suominen v. Finland*](#) (Суоминен проти Фінляндії), № 37801/97, 1 липня 2003
- [*Sürmeli v. Germany*](#) (Сюрмелі проти Німеччини), [ВП], № 75529/01, ЄСПЛ 2006-VII
- [*Süßmann v. Germany*](#) (Зюсманн проти Німеччини) [ВП], 16 вересня 1996, Збірник рішень Суду 1996-IV
- [*Švarc and Kavnik v. Slovenia*](#) (Шварц і Кавнік проти Словенії), № 75617/01, 8 лютого 2007
- [*Syngelidis v. Greece*](#) (Syngelidis проти Греції), № 24895/07, 11 лютого 2010
- [*Szűcs v. Austria*](#) (Шукс проти Австрії), 24 листопада 1997, Збірник рішень Суду 1997-VII
- [*Tabor v. Poland*](#) (Табор проти Польщі), № 12825/02, 27 червня 2006
- [*Taşkın and Others v. Turkey*](#), (Ташкін та інші проти Туреччини), № 46117/99, ЄСПЛ 2004-X
- [*Tatishvili v. Russia*](#) (Татишвілі проти Росії), № 1509/02, ЄСПЛ 2007-I
- [*Terra Woningen B.V. v. the Netherlands*](#) (Терра Вонінген Б.В. проти Нідерландів), 17 грудня 1996, Збірник рішень Суду 1996-VI
- [*Teteriny v. Russia*](#) (Тетеріни проти Росії), № 11931/03, 30 червня 2005
- [*The Holy Monasteries v. Greece*](#) (Святі монастирі проти Греції), 9 грудня 1994, Серії А № 301-A
- [*Thlimmenos v. Greece*](#) (Тлімменос проти Греції) [ВП], № 34369/97, ЄСПЛ 2000-IV
- [*Tiemann v. France and Germany*](#) (Тіманн проти Франції і Німеччини) (déc.), №47457/99 і 47458/99, ЄСПЛ 2000-IV
- [*Tierce v. San Marino*](#) (Тьєрс проти Сан-Маріно), № 69700/01, ЄСПЛ 2003-VII
- [*Tinnelly & Sons Ltd and Others and McElduff and Others v. the United Kingdom*](#) (Tinnelly & Sons Ltd. та інші і Мак-Елдуф та інші проти Сполученого Королівства), 10 липня 1998, Збірник рішень Суду 1998-IV
- [*Tocono and Profesorii Prometeiști v. Moldova*](#) (Токоно і Професорії Прометеїшти проти Молдови), № 32263/03, 26 червня 2007
- [*Tolstoy Miloslavsky v. the United Kingdom*](#) (Толстой-Милославський проти Сполученого Королівства), 13 липня 1995, Серії А № 316-B
- [*Torri v. Italy*](#) (Торрі проти Італії), 1 Липня 1997, Збірник рішень Суду 1997-IV
- [*Toziczka v. Poland*](#) (Toziczka проти Польщі), № 29995/08, 24 липня 2012
- [*Tre Traktörer Aktiebolag v. Sweden*](#) (Тре Тракторер проти Швеції), 7 липня 1989, Серії А № 159
- [*Tregubenko v. Ukraine*](#) (Трегубенко проти України), № 61333/00, 2 листопада 2004
- [*Treska v. Albania and Italy*](#) (Треска проти Албанії та Італії), (déc.), № 26937/04, ЄСПЛ 2006-XI (витримки)
- [*Tsfayo v. the United Kingdom*](#) (Tsfayo проти Сполученого Королівства), № 60860/00, 14 листопада 2006
- [*Tsikakis v. Germany*](#) (Tsikakis проти Німеччини), № 1521/06, 10 лютого 2011
- [*Turczanik v. Poland*](#) (Турчанік проти Польщі), № 38064/97, ЄСПЛ 2005-VI
- [*Tuziński v. Poland*](#) (Tuziński проти Польщі), (dec) 40140/98, 30 березня 1999
- [*Uçar v. Turkey*](#) (Uçar проти Туреччини) (déc.), № 12960/05, 29 вересня 2009
- [*Ullens de Schooten and Rezabek v. Belgium*](#) (Улленс де Схоотен і Резабек проти Бельгії),

№3989/07 і 38353/07, 20 вересня 2011

[Ulyanov v. Ukraine](#) (Ул'янов проти України) (déc.), № 16472/04, 5 жовтня 2010

[Unédic v. France](#) (Юнедік проти Франції), № 20153/04, 18 грудня 2008

[Unión Alimentaria Sanders S.A. v. Spain](#) (Юніон Еліментарія Сандерс проти Іспанії), 7 липня 1989, Серії А № 157

[Užikauskas v. Lithuania](#) (Užikauskas проти Литви), № 16965/04, 6 липня 2010

[Valová and Others v. Slovakia](#) (Валова та інші проти Словачії), № 44925/99, 1 червня 2004

[Van de Hurk v. the Netherlands](#) (Ван де Гурк проти Нідерландів), 19 квітня 1994, Серії А № 288

[Van Droogenbroeck v. Belgium](#) (Ван Дрогенбрук проти Бельгії), 24 червня 1982, Серії А № 50

[Van Orshoven v. Belgium](#) (Ван Орсховен прот Бельгії), 25 червня 1997, Збірник рішень Суду 1997-III

[Varela Assalino v. Portugal](#) (Варела Ассаліно проти Португалії) (déc.), № 64336/01, 25 квітня 2002

[Vasilchenko v. Russia](#) (Васільченко проти Росії), № 34784/02, 23 вересня 2010

[Verein gegen Tierfabriken Schweiz \(VgT\) v. Switzerland \(no. 2\)](#) (Об'єднання проти промислового тваринництва проти Швейцарії (№ 2) №32772/02, 4 жовтня 2007

[Verlagsgruppe News GmbH v. Austria](#) (Verlagsgruppe News GmbH проти Австрії) (déc.), № 62763/00, 16 січня 2003

[Vermeulen v. Belgium](#) (Вермюлен проти Бельгії), 20 лютого 1996, Збірник рішень Суду 1996-I

[Vernillo v. France](#) (Вернійо проти Франції), 20 лютого 1991, Серії А № 198

[Versini v. France](#) (Versini проти Франції), № 40096/98, 10 липня 2001`

[Vilho Eskelinen and Others v. Finland](#) (Вілхо Ескелінен та інші проти Фінляндії) [ВП], № 63235/00, ЄСПЛ 2007-II

[Vocaturò v. Italy](#) (Вокатуро проти Італії), 24 травня 1991, Серії А № 206-C

[Voggenreiter v. Germany](#) (Фоггенрейтер проти Німеччини), № 47169/99, ЄСПЛ 2004-I (витримки)

[Von Maltzan and Others v. Germany](#) (Фон Мальтцан та інші проти Німеччини) (déc.) [ВП], Nos 71916/01, 71917/01 і 10260/02, ЄСПЛ 2005-V

[Wagner and J.M.W.L. v. Luxembourg](#) (Вагнер і J.M.W.L. проти Люксембургу), № 76240/01, 28 червня 2007

[Waite and Kennedy v. Germany](#) (Вайт і Кенеді проти Німеччини), [ВП], № 26083/94, ЄСПЛ 1999-I

[Warsicka v. Poland](#) (Варсицька проти Польщі), № 2065/03, 16 січня 2007

[Weissman and others v. Romania](#) (Вейсман та інші проти Румунії), № 63945/00, ЄСПЛ 2006-VII (витримки)

[Werner v. Austria](#) (Вернер проти Австрії), 24 листопада 1997, Збірник рішень Суду 1997-VII

[Wettstein v. Switzerland](#) (Ветштайн проти Швейцарії), № 33958/96, ЄСПЛ 2000-XII

[Wierzbicki v. Poland](#) (Вержбицький проти Польщі), № 24541/94, 18 червня 2002

[Wiesinger v. Austria](#) (Вісінгер проти Австрії), 30 жовтня 1991, Серії А № 213

[Woś v. Poland](#) (Вош проти Польщі), № 22860/02, ЄСПЛ 2006-VII

[Wynen v. Belgium](#) (Вайнен проти Бельгії), № 32576/96, ЄСПЛ 2002-VIII

[X. v. France](#) (X. проти Франції), 31 березня 1992, Серії А № 234-C

[Yagtzilar and Others v. Greece](#) (Ягцирал проти Греції), 41727/98, ЄСПЛ 2001-XII

[Yakovlev v. Russia](#) (Яковлев проти Росії), № 72701/01, 15 березня 2005

[Yavorivskaya v. Russia](#) (Яворівська проти Росії), № 34687/02, 21 липня 2005

[Yvon v. France](#) (Івон проти Франції), № 44962/98, ЄСПЛ 2003-V

[Z and Others v. the United Kingdom](#) (Z. та інші проти Сполученого Королівства) [ВП],

№ 29392/95, ЄСПЛ 2001-V

[Zagorodnikov v. Russia](#) (Загородніков проти Росії), № 66941/01, 7 червня 2007

[Zalli v. Albania](#) (Zalli проти Албанії) (déc.), № 52531/07, 8 лютого 2011

[Zander v. Sweden](#) (Зандер проти Швеції), 25 листопада 1993, Серії А № 279-B

[Zapletal v. the Czech Republic](#) (déc.) (*Zapletal проти Чехії*), № 12720/06, 30 листопада 2010

[Ziegler v. Switzerland](#) (Зіглер проти Швейцарії), № 33499/96, 21 лютого 2002

[Zielinski and Pradal and Gonzalez and Others v. France](#) (Зелінський і Прадель та Гонсалес і інші проти Франції) [ВП], №24846/94 і 34165/96 до 34173/96, ЄСПЛ 1999-VII

[Zimmermann and Steiner v. Switzerland](#) (Цимерман і Штайнер проти Швейцарії), 13 липня 1983, Серії А № 66

[Zollmann v. the United Kingdom](#) (Золлман проти Сполученого Королівства), (déc.), № 62902/00, ЄСПЛ 2003-XII

[Zolotas v. Greece](#) (Золотас проти Греції), № 38240/02, 2 червня 2005.

[Zumtobel v. Austria](#) (Зумтобель проти Австрії), 21 вересня 1993, Серії А № 268-A

[Zvolsky and Zvolska v. the Czech Republic](#) (Звольський та Звольстка проти Чехії), № 46129/99, ЄСПЛ 2002-I